

Baantjes en Klusjes

Kinderarbeid in Nederland?

Talinay Strehl
Sarah de Vos
Kristoffel Lieten

Uitgegeven door IREWOC

Leiden, januari 2012

ISBN: 978-90-79078-00-4

Project supervisor: Professor Kristoffel Lieten

Auteurs: Talinay Strehl, Sarah de Vos, Kristoffel Lieten

Statistieken: Jurjen De Waal

Tekstcontrole: Theo de Vos

Vormgeving appendix 1: Jemma van Gurchom

Dit rapport is tot stand gekomen met financiële ondersteuning van: Stichting UTOPA

Copyright: IREWOC 2012

IREWOC, Hooglandse Kerkgracht 17H, 2312 HS Leiden

www.irewoc.nl; info@irewoc.nl

De stichting IREWOC (International Research on Working Children), gevestigd in het Leidse Kinderrechtenhuis, doet maatschappelijk relevant wetenschappelijk onderzoek naar kinderrechten, in het bijzonder naar de problematiek van kinderarbeid. Het onderzoek, met een antropologische en sociologische methodologische benadering, is vooral gericht op ontwikkelingslanden, maar in toenemende mate ook op Nederland.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
Voorwoord	7
Hoofdstuk 1: Introductie.....	8
1.1 Kinderarbeid en kinderwerk	8
1.2 Onderzoek	12
1.3 Methoden.....	14
Hoofdstuk 2: Kinderarbeid in Europa en Nederland: geschiedenis en wetgeving.....	15
2.1 Kinderarbeid in Europa	15
2.1.1 Geschiedenis	15
2.1.2 Europese wetgeving kinderarbeid	18
2.2 Kinderarbeid in Nederland	20
2.2.1 Geschiedenis	20
2.2.2 Aantallen werkende kinderen.....	21
2.2.3 Nederlandse wetgeving kinderarbeid.....	22
2.2.4 Cijfers overtredingen van de wetgeving	27
2.3 Conclusie	29
Hoofdstuk 3: Kinderarbeid in Nederland: omvang, spreiding en risico's	31
3.1 Betaalde baantjes	32
3.1.1 Typen bijbaantjes.....	34
3.1.2 Werkgever	38
3.1.3 Werktijden en salaris	40
3.1.4 Overtredingen en risico's	42
3.1.5 Motivatie om te werken.....	47
3.1.6 Mening over het werk	48
3.1.7 Rol van de ouders	50
3.1.8 Niet-werkende kinderen	50
3.2 Onbetaalde klusjes in en om het huis.....	51
3.2.1 Aantal uren en dagen.....	52
3.2.2 Motivatie en mening over klusjes	53
3.2.3 Risico's	54

3.2.4 Kinderen die geen klusjes doen	55
3.3 Meningen over tijdsbesteding	56
3.4 Perceptie van kinderarbeid	56
3.5 Stellingen over werken	56
3.6 Conclusie	58
Hoofdstuk 4: Typen bijbaantjes, overtredingen en risico's	61
4.1 Typen bijbaantjes	61
4.1.1 Oppassen.....	61
4.1.2 Kranten en folders bezorgen	64
4.1.3 Landbouw.....	68
4.1.4 Detailhandel	73
4.1.5 Horeca.....	78
4.1.6 Industriële sector	82
4.1.7 Betaald optreden.....	86
4.1.8 Overige betaalde baantjes	88
4.2 Klusjes	92
4.3 Overtredingen en risico's van bijbaantjes en klusjes	94
4.3.1 Zwart werk	94
4.3.2 Leeftijd	95
4.3.3 Arbeidstijden.....	97
4.3.4 Salaris	100
4.3.5 Voertuigen, machines en werkomgeving.....	101
4.3.6 Fysieke arbeidsbelasting	103
4.3.7 Psychosociale arbeidsbelasting	103
4.3.8 Toezicht en voorlichting	105
4.4 Conclusie	106
Hoofdstuk 5: Conclusie.....	109
5.1 Resultaten van dit onderzoek	110
5.2 Geschikt werk?	112
Literatuur	115
Appendix 1. Spreiding onderzochte scholen in Nederland	118

Lijst van tabellen, grafieken en boxteksten

Tabel 1. Werkende kinderen en kindarbeiders (5 tot 17 jaar) per geografische regio (2008)	9
Tabel 2. Wel of geen bijbaan, naar culturele achtergrond	33
Tabel 3. Wel of geen bijbaan naar werksituatie ouders.....	34
Tabel 4. Soort werkgever, naar opleidingsniveau	39
Tabel 5. Soort werkgever, naar culturele achtergrond.....	39
Tabel 6. Aantal werkdagen per week, naar leeftijd	40
Tabel 7. Aantal werkuren per week, naar leeftijd	40
Tabel 8. Wetsovertredingen: percentages & absolute aantallen	43
Tabel 9. Wetsovertredingen: percentages & absolute aantallen	43
Tabel 10. Motivatie om te werken, naar opleidingsniveau	47
Tabel 11. Stelling 1: ‘Werken heeft een slechte invloed op schoolprestaties’	56
Tabel 12. Stelling 2: ‘Door te werken leer je veel nieuwe dingen’	57
Tabel 13. Stelling 3: ‘Ik vind werken en geld verdienen belangrijker dan school’	57
Tabel 14. Stelling 4: ‘Werken is een goede vrijetijdsbesteding’	58
Tabel 15. Stelling 5: ‘Alle kinderen zouden een bijbaantje moeten hebben’	58
Grafiek 1. Wel of geen bijbaan, naar leeftijd.....	32
Grafiek 2. Typen baantjes, naar geslacht.....	35
Grafiek 3. Typen baantjes, naar leeftijd.....	36
Grafiek 4. Typen baantjes, naar opleidingsniveau	37
Grafiek 5. Soort werkgever, naar leeftijd	38
Grafiek 6. Vermoeidheid door het baantje	44
Grafiek 7. Oorzaken van vermoeidheid.....	44
Grafiek 8. Te weinig tijd voor huiswerk door het baantje	46
Grafiek 9. Motivatie van kinderen om te werken.....	47
Grafiek 10. Waardering van de verschillende baantjes.....	48
Grafiek 11. Aantal uren klusjes per dag, naar leeftijd & geslacht.....	52
Grafiek 12. Aantal uren klusjes, naar opleidingsniveau & afkomst	53
Grafiek 13. Vermoeidheid door het doen van klusjes.....	54

Box 1. Oppassen	63
Box 2. Folders en kranten bezorgen	67
Box 3. Landbouw	72
Box 4. Detailhandel	77
Box 5. Minimumleeftijden, werktijden en overwerken in de supermarkt.....	78
Box 6. Horeca	81
Box 7. Industriële sector	84
Box 8. Betaald optreden	87
Box 9. Overige baantjes.....	90
Box 10. Klusjes.....	93
Box 11. Werken op 12-jarige leeftijd	95
Box 12. 12-jarigen en doelbewuste ontduiking van controles door bollenboeren	97
Box 13. Invloed van werken op slaap, school, vrije tijd en sociale contacten	98
Box 14. Combinatie van klusjes, een baantje en een slechte thuissituatie veroorzaakt stress en minder goede schoolprestaties	99
Box 15. Repeterend werk en onderbetaling bij stukloon in de landbouw.....	100
Box 16. Gevaren van machines, gewasbeschermingsmiddelen en repeterend lopendebandwerk .	102
Box 17. Ongelukken tijdens het werken.....	102
Box 18. Kinderen met lichamelijke problemen en bijbaantjes	103
Box 19. Kinderen vragen niet om hulp in probleemsituaties	104
Box 20. Aansporing tot harder werken door werkgever of leidinggevenden	105
Box 21. Gebrek aan toezicht en/of degelijke voorlichting	106

Voorwoord

Bij de melding 'kinderarbeid' gaat de gedachte onmiddellijk in de richting van ontwikkelingslanden of in de richting van de misstanden in Nederland anderhalve eeuw geleden. Samuel van Houten diende toen (1874) het Kinderwetje in. In 1900 werd de Wet op het algemeen verplicht onderwijs door de Kamer goedgekeurd.

Is er meer dan een eeuw later kinderarbeid in Nederland? We kennen allemaal kinderen die werken, maar of dit kinderarbeid is en of dit schadelijk is voor het kind, dat is onduidelijk.

De Stichting UTOPA in Leiden, de stichting die ook getekend heeft voor de renovatie van het oude Burgerweeshuis tot het prachtige Kinderrechtenhuis, stelde geld beschikbaar voor een grootschalig representatief onderzoek onder kinderen van 12 tot en met 15 jaar. We zijn Loek Dijkman, de voorzitter, en Jacqueline Verstappen, de directeur van UTOPA, uiterst dankbaar.

De medewerkers van IREWOC (International Research on Working Children), dat voordien vooral onderzoek naar kinderarbeid in ontwikkelingslanden deed, hebben zich met groot enthousiasme op dit onderzoek geworpen en hebben, met wetenschappelijke methoden en objectieve distantie, een schat aan informatie bij elkaar gehaald.

Voor het verzamelen van die informatie waren we afhankelijk van de schoolbesturen. We zijn de leiding en de docenten van de participerende scholen erg erkentelijk. Zonder hun medewerking was dit rapport niet op deze manier tot stand gekomen. Teneinde de anonimiteit van de leerlingen te waarborgen, zullen de namen van de scholen niet worden genoemd. Er is een kaart van Nederland bijgevoegd waarop de plaatsnamen van de onderzochte scholen zijn weergegeven (Appendix 1).

Wij zijn ook dank verschuldigd aan diverse personen die ons bij de voorbereiding van het onderzoek en als klankbord gaande het onderzoek hebben geholpen: Roy Huijsmans, Floris van Dijk, Dick Korver, Dionne Moratis, Cor Smit, Stan Meuwese, Micky Piller, Ingrid Hardebol, Leon Deben, Theo de Vos, Wiebren van Dijk, Jacques van der Pols, Maria Breas, Angela Visscher en Machteld Pallandt.

Kristoffel Lieten

Directeur IREWOC

Hoofdstuk 1

Introductie

Kinderarbeid is een emotioneel beladen begrip en de uitbanning van kinderarbeid heeft hoge prioriteit, zeker wanneer het de ontwikkelingslanden betreft. Ook in de ontwikkelde landen zijn er veel werkende kinderen, maar hun werk wordt over het algemeen niet als kinderarbeid gezien. Wat als schadelijk wordt gezien en wat als heilzaam, is onder andere afhankelijk van de context en werkomstandigheden waarin het werk wordt uitgevoerd. In ontwikkelde landen is de link tussen werkende kinderen en onschuldig werk gauw gelegd. Zo stelde Abdelwahab Boudhiba, de speciale rapporteur over kinderarbeid bij de VN:

In ontwikkelde landen werken kinderen over het algemeen om secundaire en zelfs onnodige behoeften te bevredigen, bijvoorbeeld de aanschaf van een brommer of stereoapparatuur. Hiermee is geen systematische uitbuiting gemoeid. Wel is het zo dat dit werk niet altijd prettig is, maar ondanks de beperkingen geeft het aldus verkregen ‘zakgeld’ het kind het gevoel volwassen te worden [Boudhiba 1983].

In Nederland werken veel kinderen al op jonge leeftijd buiten schooltijd, maar omdat het binnen streng vastgestelde grenzen gebeurt, wordt er aangenomen dat het niet schadelijk is en er daarom geen sprake is van kinderarbeid. Het probleem van werkende kinderen wordt gedeproblematiseerd.

In dit rapport zullen we nagaan of die aanname correct is.

1.1 Kinderarbeid en kinderwerk

Bij de term kinderarbeid wordt vrijwel direct aan ontwikkelingslanden gedacht en bevolkingen en regeringen in de meeste Europese landen beschouwen kinderarbeid als een probleem dat op eigen bodem al lang is opgelost en tot het verleden behoort. De gegevens van de ILO, de Internationale Arbeidsorganisatie in Geneve, geven daar aanleiding toe. In vergelijking tot de aantallen in ontwikkelingslanden lijkt er in West-Europese landen nauwelijks sprake te zijn van kinderarbeid. De ongeveer 2,5 miljoen kindarbeiders die de ILO in 2002 in ontwikkelde landen telde [ILO/IPEC 2002:9]¹, worden overschaduwed door de meer dan 200 miljoen kindarbeiders in Azië, Afrika en Latijns-Amerika [ILO 2010b]. Een eerdere studie van de ILO uit 1997 stelt zelfs, dat in West-Europa sinds de jaren 80 van de twintigste eeuw helemaal geen kindarbeiders in de leeftijdscategorie van 10 tot 14 jaar zijn [ILO 1997].

Statistieken variëren sterk van elkaar, afhankelijk van de definitie van kinderarbeid die gebruikt wordt en de methodes van onderzoek. In veel niet-westerse landen, bijvoorbeeld, worden kinderen die een uur per dag werken vaak als kindarbeider geclassificeerd, terwijl dit in westerse landen niet het geval zou zijn. In landen als India wordt een kind dat minimaal 1 uur per dag werkt, beschouwd als bijdragende aan de nationale economie - hiervoor wordt de VN consensus van het System of National Accounting gebruikt. Een 13-jarig meisje in India dat na schooltijd haar moeder

---

¹ Dit zijn laatste cijfers over kinderarbeid in ontwikkelde landen die de ILO publiceerde. In latere metingen werd het geschatte aantal kindarbeiders in ontwikkelde landen samengevoegd met het aantal kindarbeiders in het Midden-Oosten, Noord-Afrika en transitie-economieën in Oost-Europa en Azië, onder de noemer ‘overige regio’s (zie tabel 1).

een uurtje helpt met licht werk in en om het huis, wordt misschien wel gerekend tot kindarbeider, terwijl een 13-jarig meisje in Nederland die dezelfde werkzaamheden verricht dat niet wordt. Om deze reden stelt Kristoffel Lieten dat “in de grijze zone [van kinderarbeid] overschatting en onderschatting hand in hand gaan” [Lieten 2009:73].

Tabel 1. Werkende kinderen en kindarbeiders (van 5 tot 17 jaar) per geografische regio (2008) [ILO 2010a]²

Geografische regio	Kindarbeiders ('000)	% van totaal aantal kinderen	Kinderen in schadelijke vormen van kinderarbeid ('000)	% van totaal aantal kinderen
Azië en Oceanië	113,607	13.3	48,164	5.6
Latijns Amerika en de Caraïben	14,125	10.0	9,436	6.7
Sub Sahara Afrika	65,064	25.3	38,736	15.1
Overige regio's	22,473	6.7	18,978	5.7
Totaal wereld	215,269	13.6	115,314	7.3

Kinderarbeid is een pejoratief begrip. Het roept het beeld op van zeer jonge kinderen die vreselijk vies, ongezond en zwaar werk doen en daarvoor niet of nauwelijks betaald worden. Als alleen dat soort werk tot de categorie ‘kinderarbeid’ mag worden gerekend, zou West-Europa inderdaad kinderarbeidvrij zijn. Dat soort kinderarbeid zal hier niet snel voorkomen. Toch werken ook in Europa en de andere ontwikkelde landen heel veel kinderen. Dat werk is niet altijd kinderarbeid, maar waar ligt de grens?

In sommige talen, waaronder het Nederlands en het Engels, wordt een onderscheid gemaakt tussen arbeid en werk. Het mag duidelijk zijn dat kinderwerk niet altijd kinderarbeid is. Een klusje in het huishouden of in de tuin is zeker niet altijd kinderarbeid, zelfs niet als daarvoor een betaling wordt ontvangen. De conventionele aanname is, dat werk gedaan door kinderen kinderarbeid wordt als het de kenmerken heeft van hetgeen door de ILO als dusdanig gedefinieerd wordt.

De ILO is een internationale tripartiete organisatie waarin de overheden, nationale vakbonden en werkgeversorganisaties van alle landen zijn vertegenwoordigd en waar op basis van uitgebreide samenspraak beleid wordt ontwikkeld. Er wordt zorgvuldig een onderscheid gemaakt tussen werk door jongeren dat niet schadelijk is voor hun ontwikkeling en dat zelfs een positieve bijdrage kan leveren en werk dat wel schadelijk is voor het lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van jongeren. Sinds het eind van de jaren tachtig houdt de ILO zich opnieuw intensief bezig met het

---

² In deze tabel gebruikt de ILO het woord kindarbeider voor kinderen die werkten in een ‘ergste vorm van kinderarbeid’, zoals gedefinieerd door ILO Conventie 182, of voor werkende kinderen onder de minimumleeftijd. Kinderen die lichte niet-industriële arbeid verrichten, vallen hier niet onder. De term ‘schadelijke vormen van kinderarbeid’ wordt gebruikt voor werkzaamheden die schadelijk zijn voor de fysieke, mentale, morele en sociale ontwikkeling van het kind en daarom onder de ‘ergste vormen van kinderarbeid’ vallen (ILO 182).

probleem van de kinderarbeid. In een van de eerste documenten uit die tijd werd het volgende gesteld als antwoord op de vraag of het werk van kinderen altijd verboden dient te worden:

Het eenvoudige antwoord is NEE. Kinderarbeid neemt per slot van rekening velerlei vormen aan. In sommige gevallen, zoals de traditionele landbouw en het ambachtelijke werk, wordt het onder begeleiding van de ouders uitgevoerd. Dit soort werk is dikwijls een integraal onderdeel van het socialisatieproces. Het is een manier om de traditioneel verkregen kennis van ouder op kind over te brengen. Dat werk kan voor die kinderen ook een bron van trots en voldoening zijn [Blanchard 1986].

De ILO maakt zich eerder druk om de kinderen die door hun werkzaamheden worden 'benadeeld in hun onderwijs en in hun sociale ontwikkeling, wanneer zij werken in omstandigheden die uitbuitend van aard zijn en die schadelijk zijn voor hun fysieke en mentale ontwikkeling'. Deze formulering komt overeen met artikel 32 van het Kinderrechtenverdrag (1989) van de Verenigde Naties. Dat artikel erkent het recht beschermd te worden tegen economische uitbuiting en tegen werk dat mogelijk nadelig is voor het onderwijs van het kind en schadelijk is voor de fysieke, mentale, morele en sociale ontwikkeling van het kind.

Dit uitgangspunt - de bescherming van het kind tegen werk dat niet past bij het kind-zijn, tegen kinderarbeid dus - was al de basis voor de eerste zogenaamde Conventie tegen kinderarbeid die tot stand kwam tijdens het eerste congres in Washington in 1919 [Lieten 2010]. Die conventie is in de loop van de vorige eeuw herhaaldelijk toegespitst op specifieke sectoren en werd later, in 1972, weer tot een algemene richtlijn over de minimum leeftijdsgrenzen uitgewerkt. Het leidende principe was altijd, dat er grenzen zijn aan het werk dat kinderen mogen doen en dat die grenzen door strikte wetgeving en naleving van die wetgeving, middels inspectie, dienen te worden vastgesteld.

De conventies die vandaag de dag het beleid omtrent kinderarbeid bepalen zijn de net genoemde Conventie 138 uit 1972 en Conventie 182 uit 1999. Kort samengevat bepalen die conventies dat kinderen onder de 13 jaar niet mogen werken en dat 13- en 14-jarigen onder begeleiding slechts lichte niet-industriële arbeid mogen verrichten gedurende een beperkt aantal uren per week. Ook voor jeugdigen, de 15- tot 18-jarigen, zijn beperkende clausules van kracht.

Het is belangrijk onderscheid te maken tussen werken (het doen van klusjes, het hebben van een baantje) en kinderarbeid. Niet iedereen volgt echter de ILO-definitie en wat onder kinderarbeid verstaan wordt, verschilt vaak per onderzoek en per context. Cijfers omtrent de hoeveelheid kindarbeiders zijn dus niet altijd even betrouwbaar en kunnen elkaar tegenspreken. Zo wijzen, in tegenstelling tot de cijfers van de ILO, verschillende onderzoeken en nieuwsberichten erop dat ook op Europese bodem nog veelvuldig kinderarbeid voorkomt, al dan niet in dezelfde mate en hoedanigheid als in de meeste ontwikkelingslanden [zie: Hobbs & McKechnie 1997; Frederiksen 1999; Marijnissen 2001; Leonard 2002; Engwall & Soderlind 2007; Adetunji 2010].

De discrepantie tussen het aantal getelde kindarbeiders in ontwikkelde landen en in ontwikkelingslanden, is volgens Peter Dorman, in een onderzoek voor de IPEC (de kinderarbeidafdeling van de ILO) eerder te wijten aan de manier waarop kinderarbeid gemeten wordt dan aan de realiteit [Dorman 2001:15]. Zijn studie toont duidelijk aan dat een groot percentage van kinderen in de ontwikkelde landen wel degelijk werkt maar dat om tal van redenen, ondermeer omdat die kinderen ook naar school gaan, dat werk, niet altijd terecht, niet als kinderarbeid wordt geregistreerd. Uit eerdere onderzoeken blijkt er jaarlijks een stijging te zijn in het aantal kinderen dat in deeltijd werkt in Europa [Sykes 2003:9].

Ondanks de strikte regelgeving in de Europese Unie omtrent kinderarbeid, de invoering van de leerplicht en een hoog niveau van industrialisatie, is het probleem van kinderarbeid in de ontwikkelde landen volgens Dorman inderdaad nog niet opgelost. Hij concludeerde dat: 'ontwikkelde landen niet alle problemen rond kinderarbeid achter zich hebben gelaten en [zij] zijn ook geen model dat de ontwikkelingslanden kritiekloos moeten navolgen' [Dorman 2001:1]. Hij stelt dat, in tegenstelling tot de 2% getelde kindarbeiders door de ILO/IPEC [ILO/IPEC 2002:9], bijna de helft van alle kinderen onder de 18 jaar in de geïndustrialiseerde landen werkt en het merendeel van hen daarbij de wet overtreedt, d.w.z. werkt onder omstandigheden en in sectoren die strijdig zijn met ILO-conventies en met de nationale wetgeving. Vooral landen in Zuid-Europa, waaronder Portugal, Spanje, Italië en Griekenland, doen nauwelijks onder voor ontwikkelingslanden. Daar zijn nog steeds schadelijke vormen van kinderarbeid te vinden in onder andere de landbouw en de schoen- en textielindustrie. In de Verenigde Staten doet 67% van de 14-jarigen klusjes of heeft een permanente job [Dorman 2001:34] en volgens de National Research Council in dat land zou 80% van de middelbare scholieren een baan hebben of hebben gehad: 'de Verenigde Staten zijn van alle geïndustrialiseerde landen de koploper wat arbeid van jeugdigen betreft' [Wegman & Davis 1999].

Ook andere onderzoeken in Europa komen met hoge cijfers: volgens Frederiksen neemt in Denemarken 43% van de 14-jarigen deel aan de arbeidsmarkt [1999], in Engeland werken tussen de 22 en 37% van de 12-jarigen en tussen de 36 en 59% van de 14-jarigen [Hobbs & McKechnie 1997]. In Nederland zou 15% van de 12-jarigen en 44% van de 14-jarigen tijdens de schoolweek betaald werk verrichten [NIBUD 2011].

Wel verschilt de aard van het gros van de kinderarbeid in het Westen in het algemeen van de erge vormen van kinderarbeid in ontwikkelingslanden. In de westerse landen gaat het meestal om een gecontroleerde deeltijd activiteit, die buiten schooltijd plaatsvindt, terwijl het in ontwikkelingslanden vaak gaat om een voltijdactiviteit die onderwijs in de weg staat. Volgens Michael Lavalette [Lavalette, M. 1999:13] is kinderarbeid door de diverse regels en afspraken 'gedeproblematiseerd'. 'Buitenschools' werk, dus werk buiten de verplichte schooltijden, met uitzondering van de nachtelijke uren en de zondagse rustdag, werd in toenemende mate gezien als een gezond tijdverdrijf en als een socialiseringproces. De klusjescultuur wordt ervaren als opvoedend in de zin dat het bijdraagt aan de persoonlijkheidsvorming, de kundigheden vergroot en omgaan met geld aanleert.

In het debat over kinderarbeid in het Westen wordt een onderscheid gemaakt tussen de schadelijke vorm van werken, genaamd kinderarbeid, en de verantwoorde en beschermde vorm van werken, genaamd kinderwerk. De eerste wordt dan vaak met ontwikkelingslanden in verband gebracht, terwijl de tweede tot de leefwereld van westerse kinderen behoort. Terwijl kinderarbeid wordt gezien als schadelijk voor de geestelijke, intellectuele en lichamelijke ontwikkeling van een kind, gaat het bij kinderwerk om activiteiten die in combinatie met school juist heilzaam zouden zijn voor de ontwikkeling.

Het wordt wel een probleem als kinderen door hun werk op school minder presteren of als kinderen zich verplicht voelen om te werken. Het werk kan sluipend bedreigend zijn voor hun ontwikkeling, gezondheid of het waardepatroon van het kind kan eenzijdig worden beïnvloed. Het is zeker een probleem als de regelgeving wordt overtreden, hetgeen volgens de gegevens van de Arbeidsinspectie regelmatig gebeurt [Weidema 2007; Dohmen 2010].

De grens tussen kinderarbeid en kinderwerk kan flinterdun zijn. Werk dat aanvankelijk gedoogd werd, kan door het vervagen van de grenzen leiden tot het vervagen van de norm en uiteindelijk

tot een nieuwe definitie van wat kinderarbeid is. Normvervaging leidt tot aanpassingen in de wetgeving en dus tot een herdefinitie van kinderarbeid. Een voorbeeld is de in juli 2011 doorgevoerde versoepeling van de arbeidstijdenwet voor 15-jarigen: zij mogen in vakantieperioden voortaan tot 21.00 werken in plaats van tot 19.00 [Arbeidsinspectie 2011b]. Met die versoepeling verwacht de Arbeidsinspectie dat het aantal 'overtredingen' wordt teruggedrongen, maar het gevolg zou ook wel eens kunnen zijn, dat de grens tussen acceptabele vormen van werk en kinderarbeid gaan verschuiven.

Als kinderen een behoorlijk deel van hun 'vrije tijd' besteden aan werk, ligt het voor de hand dat dit ten koste gaat van andere activiteiten, bijvoorbeeld sport, het maken van huiswerk, het gezellig bij elkaar zijn, het lezen van een boek of het rustig ontspannen. Het gevolg kan dan zijn dat kinderen, zoals beschreven in artikel 32 van het VN kinderrechtenverdrag, geschaad worden in 'de lichamelijke, geestelijke, intellectuele, zedelijke of maatschappelijke ontwikkeling'. De mogelijk toegebrachte schade is natuurlijk heel moeilijk te meten en zal van kind tot kind verschillend uitpakken. Toch kunnen algemene uitspraken worden gedaan en daarop zijn de algemene richtlijnen tegen kinderarbeid gebaseerd. Deze richtlijnen zijn een uitvloeisel van artikel 32, sub 2, van het kinderrechtenverdrag. Daarin wordt gesteld dat overheden:

- een minimumleeftijd voor toelating tot betaald werk dienen voor te schrijven;
- voorschriften dienen te geven voor een regeling van de werktijden en de arbeidsvoorwaarden;
- passende straffen dienen op te leggen.

We zullen in het volgende hoofdstuk zien hoe artikel 32 van het Kinderrechtenverdrag, in samenhang met de ILO-conventies en met de Europese richtlijnen, wordt uitgevoerd. Tegen die achtergrond zal vervolgens in de daarop volgende hoofdstukken verslag worden gedaan van een grootschalig onderzoek dat tussen februari 2011 en juli 2011 in Nederland is uitgevoerd onder 2514 scholieren.

1.2 Onderzoek

Het doel van dit onderzoek is inzicht te krijgen in de omvang en eigenschappen van betaald en niet-betaald werk door kinderen in Nederland en hun ervaringen met werken onder de loep te nemen.

Uit eerder onderzoek en uit anekdotische berichten is gebleken dat werk door kinderen veelvuldig voorkomt. Een representatief onderzoek zal duidelijkheid verschaffen over de omvang van het verschijnsel en de spreiding over regio's en groepen in de samenleving, over de drijfveren en afwegingen die kinderen hebben en over de inbedding van dat werk in culturele opvattingen over werk, geld, consumptie en studie.

De hoofddoelstellingen van het onderzoek zijn dus:

- Een statistisch significant inzicht geven in de omvang van betaald en niet-betaald werk gedaan door kinderen in Nederland van 12 tot en met 15 jaar.
- Het opsporen van serieuze overtredingen van de arbeidswetgeving en van misbruik van kinderen op de arbeidsmarkt.

- Meer inzicht verkrijgen in de beweegredenen en in de overwegingen van kinderen om te werken.
- Onderzoeken of kinderwerk naar een verschuiving van waarden en opvattingen over kinderschap leidt.

In het algemeen worden personen die de leeftijd van 18 jaar nog niet hebben bereikt aangeduid als kinderen. Die definitie valt samen met de definitie van ‘minderjarige’: iedere persoon die in Nederland woont en jonger dan achttien jaar is. Voor dit onderzoek gebruiken we de termen kinderen en minderjarigen in de leeftijdscategorie tot en met 15 jaar. Volgens de wetgeving, gebaseerd op ILO-conventie 138 op de minimum leeftijd, mogen 13- en 14-jarige kinderen helpen bij licht niet-industrieel werk en mogen ze dat vanaf 15 jaar zelfstandig doen, met duidelijke eisen aan de omvang, zwaarte, omstandigheden en toezicht van dat werk en voor zover de verplichting tot onderwijs dat toelaat. In hoofdstuk 2 zal de regelgeving gedetailleerder aan bod komen.

Als werk wordt beschouwd elke regelmatig terugkerende verplichting aan anderen van fysieke aard, dus ook werk binnen het huishouden, hetzij als dienst (bijvoorbeeld boodschappen doen, op broertjes en zusjes passen) of als karwei (bijvoorbeeld afwassen, het huis schoonmaken, de auto wassen). Het werk in het huishouden kan volgens de recente ILO-opvatting ook tot kinderarbeid leiden als dit een buitenmatig beslag legt op de vrije tijd van het kind.

Onder arbeid wordt verstaan zowel betaald of onbetaald werk in de productie- of dienstensector, als ook het werk in het huishouden als het meer dan 1 uur per dag bedraagt. In het onderzoek is niet expliciet gezocht naar de ergste vormen van kinderarbeid en zeker niet naar illegale vormen van kinderarbeid. Onderzoek naar illegaal werk verricht door kinderen is niet eenvoudig. Daarvoor zouden sectoren moeten worden geselecteerd waar de vindkans aanwezig is, maar waar het ook dan slechts om incidentele voorbeelden zal gaan³.

Voor dit onderzoek worden verschillende informatiebronnen gebruikt. De data zijn afkomstig uit ingevulde vragenlijsten, interviews met informanten en literatuuronderzoek.

Er werd gekozen voor een statistisch significant onderzoek via scholen. Kinderen in de leeftijdscategorie 12 tot en met 15 jaar zijn leerplichtig en zitten op school. Met het oog op een representatieve steekproef werd op 31 scholen, verspreid over urbane en rurale gebieden, in het hele land onderzoek gedaan. Voor een overzicht van de locatie van de scholen verwijzen we naar appendix 1.

Het onderzoek werd uitgevoerd in de klassen 1 tot en met 3, dus met een concentratie op 12- tot en met 15-jarigen. Dit is de leeftijdscategorie waar men volgens de wetgeving nog net niet en net wel lichte arbeid mag verrichten, maar tevens leerplichtig is. Per school werden gemiddeld 3 klassen bij het onderzoek betrokken. Het totaal aantal kinderen in de kwantitatieve steekproef is 2514.

Vervolgens werd een kwalitatief onderzoek uitgevoerd. Het totaal aantal kinderen dat participeerde in het kwalitatieve deel van het onderzoek is 205. Hiervan is met 81 kinderen een individueel interview afgenomen van gemiddeld 20 minuten per kind. Met 58 kinderen werden groepsinterviews gehouden, in groepen van 2 tot 9 kinderen, die gemiddeld 40 minuten per

---

³ Voor onderzoek naar ernstige vormen van kinderarbeid in Nederland, zoals kinderprostitutie, kinderhandel, werk in de drugshandel en uitbuiting van illegaal in Nederland verblijvende kinderen, zie: A. Van den Borne & K. Kloosterboer (2005), *Inzicht in uitbuiting: Handel in Minderjarigen in Nederland nader onderzocht*, Amsterdam: Stichting Defence for Children International Nederland.

groepsinterview duurden. Ook is in 3 klassen van gemiddeld 20 leerlingen een klassengesprek gevoerd over het thema kinderarbeid en bijbaantjes, met een gemiddelde duur van 50 minuten. Daarnaast zijn ook gesprekken gevoerd met leerkrachten, mentoren, werkgevers en de Arbeidsinspectie.

1.3 Methodes

Op basis van de gegevens van het Ministerie van Onderwijs werd een selectie gemaakt van scholen, een hoofdlijst en een reservelijst, die samen een representatieve afspiegeling zijn van de kinderbevolking in Nederland: zowel geografisch, als urbaan/ruraal, vmbo/havo/vwo, elitescholen/doorsnee scholen/zwarte scholen.

Vervolgens werd contact gezocht met de schoolleiding en daarna met de klassenleraren om de samenwerking te regelen. Door het grote aantal onderzoeksverzoeken dat middelbare scholen krijgen en de hoge werkdruk op scholen, waren niet alle scholen van de hoofdlijst in staat om mee te doen aan het onderzoek en werd er gebruik gemaakt van de reservelijst.

Ondertussen werd een vragenlijst ontwikkeld, die op een aantal scholen is getest en vervolgens werd bijgesteld. De vragenlijst mocht niet te omvangrijk zijn en moest voor scholieren van alle opleidingsniveaus toegankelijk zijn. Het invullen van de vragenlijst, die essentiële variabelen bevatte over klusjes en bijbaantjes, duurde gemiddeld 20 minuten.

Elke week werd door de onderzoekers een 4-tal scholen bezocht. De vragenlijsten werden per klas ingevuld, in aanwezigheid en onder begeleiding van de onderzoekers.

Vervolgens werden uit de vragenlijsten per school een aantal kinderen geselecteerd, die, nadat zij via de leerkracht waren geïnformeerd hierover, door de onderzoekers individueel verder werden ondervraagd over hun levensloop, dagindeling, arbeidsrelaties, ervaringen met en ideeën over kinderarbeid. Naast individuele interviews, werden ook groepsinterviews en klassengesprekken gehouden om kinderen met elkaar in discussie te laten gaan over de eerder genoemde thema's.

Om een beter beeld te krijgen van de aard van het werk, hebben de onderzoekers in verschillende sectoren waarin veel kinderen werken, een beperkte tijd meegewerkt, zoals in de landbouw, detailhandel en horeca.

Hoofdstuk 2

Kinderarbeid in Europa en Nederland: geschiedenis en wetgeving

Europa heeft een zeer lange geschiedenis van kinderarbeid achter de rug. Het is een geschiedenis van regulerende wetgeving, van flankerende sociale maatregelen en van de invoering van verplicht en gratis onderwijs. De strikte regelgeving, institutionele voorzieningen en arbeids- en onderwijsinspectie leidden er toe dat kinderarbeid na Tweede Wereldoorlog uit grote delen van Europa en Noord-Amerika was verdwenen. Toch heeft dit er niet voor gezorgd dat kinderen in Europa helemaal niet meer werken en dat vormen van kinderarbeid niet meer voorkomen. De vooraanstaande Amerikaanse historicus Hindman vatte het als volgt keurig samen:

Kinderarbeid hebben we niet altijd als een probleem gezien. Wij werden ons slechts geleidelijk bewust van het probleem, hebben zelfs nog geleidelijker aan een oplossing gewerkt en ook dat onvolledig [Hindman 2002].

Om dit te laten zien zal allereerst ingegaan worden op de geschiedenis van kinderarbeid in Europa en de huidige kinderarbeidssituatie in een aantal Europese landen. Daarna zal een beknopte uiteenzetting volgen van de Europese wetgeving omtrent kinderarbeid, waarna er dieper op de specifieke Nederlandse geschiedenis, wetgeving en kenmerken ingegaan zal worden.

2.1 Kinderarbeid in Europa

2.1.1 Geschiedenis

In de geschiedenis van Europa heeft kinderarbeid altijd een rol gespeeld. In feite hebben kinderen altijd gewerkt. In het verre verleden, toen er nog geen goed functionerend onderwijssysteem was en toen arbeid in het algemeen verricht werd in familieverband, draaiden kinderen van jongs af aan mee in de arbeidsverdeling. Sinds mensenheugenis hielpen kinderen hun ouders op het land of in de kleine nijverheid aan huis. Werk werd gezien als een vorm van onderwijs en was soms zelfs de enige vorm van onderwijs voor kinderen uit arme gezinnen. De ontwikkeling van een kind speelde zich dan af op de werkvloer waar hij/zij de vaardigheden en kennis opdeed die essentieel waren voor zijn/haar verdere leven. Door kinderen te laten werken, verlichtten arme ouders de financiële lasten die de zorg voor een gezin met zich meebracht en voorkwamen ze dat hun kinderen lui werden en aan lager wal raakten. Zo werd in de Engelse Armoede Wet van 1601 kinderarbeid aangemoedigd, omdat de inkomsten noodzakelijk zouden zijn voor het levensonderhoud van kinderen en het kinderen op het rechte pad zou houden [Lieten 2009:62]. Ook in andere Europese landen en in Noord-Amerika heersten deze praktijken in de pre-industriële periode [Cunningham & Viazzo 1996; Hindman 2002; Rahikainen 2004]. Het werk dat kinderen in het huishouden, familiebedrijfjes of in de landbouw deden, werd tot na het begin van de industriële revolutie in de 18de eeuw als vanzelfsprekend ervaren en niet ter discussie gesteld [Dorman 2001:3].

Naarmate de industriële revolutie vorderde veranderde dit. In het midden van de 19de eeuw was de miserabele uitbuiting van jonge kinderen zo schrijnend geworden, dat de maatschappelijke roep om maatregelen alsmaar luider werd. De overgang van kinderarbeid in familieverband naar

kinderarbeid buitenshuis betekende dat zeer jonge kinderen door nietsontziende ondernemers en hun ploegbazen konden worden misbruikt. Met het aannemen van extreme vormen van kinderarbeid tijdens de industrialisatie in Europa, onder andere in de mijnbouw, (textiel) fabrieken en de landbouw, kwam er een nieuwe discussie over gezond kinderschap op gang. De zichtbare uitbuiting van kinderen riep verontwaardiging op bij beleidsmakers en een aantal nieuwe wetten om kinderarbeid te verminderen, werden ingevoerd [Hobbs & McKechnie 1997; Cathy 2002; Lieten & van Nederveen-Meerkerk 2010].

Kinderarbeid werd niet meer gezien als een bijbehorend aspect van de ontwikkeling van kinderen, zoals in de voorindustriële samenleving, maar als een moreel kwaad [Hindman 2002:13]. Volgens Fyfe [1989], en andere wetenschappers, speelde niet alleen de nieuwe regelgeving, maar ook de toegankelijkheid van onderwijs en een groeiend bewustzijn over het belang hiervan, een rol in de afname van het aantal kindarbeiders. Het was ook de tijd van de ordening van de samenleving, waarbij het verkrijgen van een nationale identiteit en een gemeenschappelijke burgerzin een rol gingen spelen. Ook daarvoor was sociale integratie via onderwijs noodzakelijk. Daarnaast speelden het door de sociale strijd verkregen hogere inkomen van de arbeiders en de nieuwe productietechnologie, die alsmaar hoger en beter opgeleide werknemers noodzakelijk maakte, een rol [Nardinelli 1990].

De transformatie van het toentertijd heersende gedachtegoed over kinderarbeid, legde het fundament voor de huidige westerse visie op kinderschap, waarin een kind vrij behoort te zijn van arbeidsverplichtingen en zich ontwikkelt op school. Kinderen behoren te studeren en te spelen, zo werd verondersteld. Met de industriële revolutie ontstonden de meest gruwelijke vormen van kinderarbeid, maar met de verdere ontwikkeling van de industriële samenleving ontstond ook een nieuw kinderschap.

Universeel lager onderwijs en voortgezet middelbaar onderwijs werden de maatstaf van de kindertijd. Het is waarschijnlijk dat kinderen in Europa na de officiële afschaffing van kinderarbeid in familieverband bleven werken, weliswaar niet binnen schooltijd, en mogelijk ook betaalde klusjes buitenshuis deden. Veel van het werk van kinderen speelde zich, net als in de pre-industriële periode, af in huiselijke kringen en werd niet langer als kinderarbeid beschouwd. Het fenomeen van het werkende kind veranderde van een voltijdactiviteit tijdens schooltijd in een deeltijdactiviteit na schooltijd of in de vakanties [McKechnie & Hobbs 1998:20; Lavalette, M. 1999:68].

Er ontstond een aparte kinderwereld, met aparte kinderdingen en met een domein dat los stond van de wereld van volwassenen. In de kindertijd werd gespeeld en gestudeerd en was men vrij van zorgen en verantwoordelijkheden. Het werd een tijd waarin men afgeschermd werd van de grote wereld van de volwassenen en veel dingen hoefde men nog niet te weten [Zelizer 1984; James, Allison et al. 1998].

Maar de laatste decennia veranderde de visie op kinderschap weer geleidelijk: kinderen worden nu juist sneller opgenomen in de volwassen wereld. Ze horen het nieuws, zien oorlog en uitgehongerde mensen; er is minder ouderlijke afscherming en geheimhouding. In *Vroeg mondig, laat volwassen* laat Christien Brinkgreve zien hoe kinderen in deze tijd meer zelf bepalen en zelf beslissen. Ze mogen eerder meepraten en hen wordt minder verboden. Maar ze blijven langer afhankelijk van hun ouders: de volwassen verantwoordelijkheden worden langer uitgesteld dan bij eerdere generaties het geval was. In dat opzicht blijven ze langer kind, dus vroeger mondig maar later volwassen [Brinkgreve 2004]. Op tal van terreinen heeft dit tot verschuivende scheidslijnen tussen kindertijd en volwassenheid geleid. De toegang tot informatie, tot consumptie en tot werk

zijn drie terreinen waar de grens tussen volwassenheid en kinderschap poreuzer is geworden. Terwijl er in de eerdere decennia sprake was van een verschuiving van arbeid naar school, is er de laatste jaren weer een verschuiving naar arbeid, maar dan gedaan naast school.

Er wordt meer en meer buitenshuis gewerkt 'om een centje bij te verdienen'. Het merendeel van de kinderen in West-Europa, in tegenstelling tot vroeger, begon te werken. Niet om financieel aan het huishouden bij te dragen, maar om een extra potje te hebben voor hun eigen behoeftes zoals luxe artikelen of vrijetijdsactiviteiten. Door te werken en geld te verdienen werden kinderen direct betrokken als consumenten in de op snelle uitbreiding van de massaconsumptie gerichte samenleving vanaf ongeveer de jaren zestig van de twintigste eeuw.

In hun boek over de 'B.V. Ik' stellen Spangenberg en Lampert:

Nadat het werk uit de jeugdperiode verdween, of in elk geval ver naar de achtergrond schoof, is in de afgelopen vijftien jaar het bijbaantje onder jongeren in Nederland een algemeen verschijnsel geworden. De inkomsten van bijbaantjes zijn vooral voor eigen consumptie. Het consumptiepeil onder jongeren ligt hoog, vooral als gevolg van de groepsdruk en druk van de commercie. ... Arbeid is dus terug als socialiserend medium in de wereld van de jongeren [Spangenberg & Lampert 2011].

Zij verwijzen naar een 'grenzeloze generatie met een zelfredzame 'B.V. IK-mentaliteit', jongeren die worden grootgebracht 'als individualistische, zelfstandige en assertieve mensen in plaats van de bescheiden, sobere, terughoudende representanten van een paar generaties geleden' en 'beduidend minder gericht op solidariteit en duurzaamheid' en '[met] weinig zorgen om een mogelijk tekort aan gemeenschapszin of een teveel aan individualisme'. Niet verwonderlijk, want die waarden speelden nauwelijks een rol bij hun opvoeding, dat waren meer de ingrediënten van de opvoeding van de oudere generaties [Spangenberg & Lampert 2011].

Met de nieuwe ideeën over kinderschap en werk, ontstond er ook een nieuwe arbeidssector, namelijk die van de 'kinderbaantjes', 'naschools werk' of 'bijbaantjes'. Binnen deze sector vallen werkzaamheden die specifiek geschikt zouden zijn voor kinderen, waarvoor weinig training vereist is en die gecombineerd kunnen worden met school [Lavalette 1994:205]. Deze benamingen ontproblematiseren het werk dat door kinderen gedaan wordt. Werk werd nu gezien als een gezonde vrijetijdsbesteding van een kind. In een eerdere studie over kinderarbeid in Nederland gaven zowel kinderen als ouders aan dat werken tal van voordelen had:

Algemeen vinden ouders dat het goed is voor het verantwoordelijkheidsgevoel van de kinderen, dat ze er sociaal vaardiger door worden en dat ze beter met geld om leren gaan. [...] Zowel kinderen als ouders beoordelen kinderarbeid vooral op haar positieve aspecten. Een baantje is leerzaam voor kinderen en biedt een goede mogelijkheid om het zakgeld aan te vullen [Tap et al. 2005:48, 86].

Dit idee van het verrichten van werkzaamheden maakt onderdeel uit van een bepaalde logica: de persoonlijke voordelen die men er uit put. Maar er is ook een andere logica: de functie van kinderen in een gesegmenteerde arbeidsmarkt. Kinderen werken heel dikwijls in banen die, ondermeer omdat ze laag betaald zijn, niet gewild zijn door volwassenen. McKechnie and Hobbs [1999] uitten hun kritiek op de nieuwe benaming van sommige typen banen (bijbaantjes, klusjes), aangezien de banen op deze manier lager worden ingeschaald dan banen voor volwassenen en daarom minder betaald worden. Dit maakt het voor werkgevers aantrekkelijk om kinderen in dienst te nemen. Door het soort werk dat kinderen doen niet als 'echt' werk te zien, wordt het werk

goedkoper en ondergewaardeerd [Lavalette 2000:221]. Gevaarlijk wordt het als kinderen om hun goedkoopheid volwassenen vervangen op de arbeidsmarkt. Of zoals James het stelde, de gaten vullen die volwassenen achterlaten op de arbeidsmarkt [James 1984:11].

Ook Dorman ziet de nadelen van de benaming in, want 'in sommige gevallen wordt ook werk dat absoluut ongeschikt is voor kinderen onder deze noemer ondergebracht' [2001:4]. De zogenaamde economische, psychologische en educatieve voordelen van kinderwerk, zoals in de landbouw, leiden de aandacht af van de mogelijk schadelijke effecten [Lavalette 1994:225]. Dorman noemt het soort werk dat onder kinderwerk valt 'tweederangs werk', waarmee hij doelt op seizoensarbeid, ongeschoold werk, deeltijd of tijdelijk werk en werk met een minimale bijdrage aan de toekomst van het kind. Doordat het consumptiepatroon van kinderen door het kapitalisme gestimuleerd wordt, hebben kinderen meer behoefte aan een eigen inkomen en laten zij zich in met tweederangs banen [Dorman 2001:54-55].

Volgens deze redenering wordt kinderwerk bedreigd door een tweede gevaar (naast de schadelijke invloed op de ontwikkeling van het kind), namelijk het inzetten van kinderen als goedkope arbeidskrachten aan de onderkant van de arbeidsmarkt en waar het woord 'uitbuiting' geen verkeerde keuze zou zijn.

Een voorbeeld is het volgende stuk, geplaatst op de website 'De Vrije Culturele Ruimte'⁴, van een bezorgde vader die wat gegevens verzamelde over het rondbrengen van folders. Die folders kosten een hoop geld. Hoog in de keten zitten volwassenen die, afhankelijk van de functie, een redelijk tot goed salaris mee naar huis nemen. Voor het bezorgen worden kinderen (en sociaal zwakkeren) ingezet. De vader geeft als rekenvoorbeeld:

Deze week kreeg mijn dochter 429 pakketjes met folders om te bezorgen. In ieder pakketje zaten 15 verschillende folders. De betaling was 14,28 euro. Dit betekent dat (het folderbedrijf) per pakketje van 15 folders 0,033 cent uitbetaalt. Per folder is dit 0,0022 eurocent. In totaal zijn dus 429 pakketjes en dat is $429 * 15 = 6435$ folders rondgebracht'. De vader stelde dat 'het geheel riekt naar uitbuiting', en voegde er, misschien enigszins sarcastisch, aan toe: 'in de berekeningen heb ik nog weggelaten de kosten voor slijtage van kleding, schoeisel en niet te vergeten de slijtage aan de fiets die behoorlijk te lijden heeft onder het gewicht van de folders en de kosten van de WA verzekering t.b.v. de bezorger. Ook zou je een compensatie voor extra honger moeten krijgen. Uiteindelijk moeten de ouders toch opdraaien voor dit alles.

We willen deze anonieme burger nog even verder volgen in zijn redenering en de conclusies daaruit: 'Mijn dochter pakt haar viool en speelt eenvoudige melodietjes en ons huis vult zich met vrede en gezelligheid'.

2.1.2 Europese wetgeving kinderarbeid

In 1994 stelde de Europese Unie de *Jonge Arbeiders Richtlijn* op (in het EU Document Pb. 1994 L 216/12) om de gezondheid en welzijn van minderjarige werknemers te beschermen. De minimumleeftijd om deel te nemen aan het arbeidsproces werd op 15 jaar vastgesteld en het arbeidsverbod en de leerplicht werden aan elkaar gekoppeld. Artikel 1 van de Richtlijn verbiedt kinderarbeid. Wel mogen kinderen deelnemen aan culturele, artistieke en sportieve activiteiten, mits zij hiervoor toestemming hebben gekregen. Kinderen van 13 en 14 jaar mogen lichte arbeid

---

⁴ <http://www.devrijecultureleruimte.nl/Kinderarbeid%20in%20Nederland.html>

verrichten en kinderen vanaf 14 jaar mogen werken in het kader van een stage. Ook zijn er beschermende maatregelen opgenomen in de Richtlijn, over onder andere werktijden, nachtarbeid en arbeidsomstandigheden. Inmiddels is deze Richtlijn door alle lidstaten van de Europese Unie omgezet in nationale wetgeving.

Om kinderen in Europa tegen uitbuiting te beschermen, zijn er in de mensenrechtenverdragen van de Raad van Europa algemene bepalingen opgenomen, zoals artikel 4 EVRM, dat slavernij en gedwongen arbeid verbiedt. Artikel 7 van het Europees Sociaal Handvest⁵ waarborgt het recht van kinderen op lichamelijke en mentale bescherming tegen gevaren. Het artikel legt een minimumleeftijd om te werken van 15 jaar vast en voor gevaarlijke en schadelijke vormen van arbeid stelt het een hogere leeftijdsgrens. Leerplichtige kinderen mogen niet werken als dit belemmeringen voor het volgen van onderwijs met zich meebrengt. Daarnaast geeft artikel 7 voorschriften voor werktijden, salarissen, arbeidsduur en arbeidsomstandigheden voor jeugdarbeid [Meuswese et al. 2005].

Naast de Europese verdragen hebben alle landen, die deel uitmaken van de Europese Unie, de ILO-conventies 138 en 182 en het Internationaal Verdrag van de Rechten van het Kind (IVRK) van de Verenigde Naties geratificeerd. Dit zijn de belangrijkste internationale instrumenten voor de aanpak van kinderarbeid wereldwijd. Zij geven aan welke nationale (straf) maatregelen getroffen moeten worden om kinderarbeid uit te bannen en verplichten landen om een strikte regelgeving tegen kinderarbeid in te voeren.

Het IVRK, met name Artikel 32, beschermt kinderen tegen economische uitbuiting en werk dat schadelijk is voor hun ontwikkeling, gezondheid en onderwijs, door regels voor arbeidsomstandigheden in te stellen en landen te verplichten een minimumleeftijd voor toelating tot betaald werk vast te leggen.

ILO-conventies 138 en 182 richten zich op werk dat gevaarlijk is voor de gezondheid, veiligheid en zedelijkheid van kinderen en een negatieve invloed heeft op onderwijs. Volgens de recente ILO opvatting kunnen ook werkzaamheden die niet direct onder het kopje 'economische uitbuiting' vallen, zoals werk in de eigen huishouding, een vorm van kinderarbeid zijn, wanneer zij buitenmatig beslag leggen op de vrije tijd van het kind of de schooldeelname en de ontwikkeling van het kind ernstig belemmeren. De ILO verplicht landen om in de nationale wetgeving te specificeren welke vormen van arbeid tot de lijst met gevaarlijk werk gerekend worden.

Conventie 138 geeft richtlijnen over de minimumleeftijden waarop kinderen en jeugdigen aan het werk mogen. Volgens die richtlijn mogen kinderen jonger dan 13 jaar geen betaald of onbetaald werk buitenshuis verrichten. Voor de meeste ontwikkelingslanden (de minst ontwikkelde landen) ligt die grens 1 jaar lager. Als een kind in het eigen bedrijfje of op de boerderij incidenteel enkele klussen verricht, wordt dit niet als een probleem gezien, maar het moet echt bij incidenteel werk blijven. De 13- en 14-jarigen mogen lichte niet-industriële arbeid verrichten onder omstandigheden die veilig zijn. De consensus is dat 2 uur per dag niet overdreven zwaar is, tenminste als de arbeid zelf niet zwaar of ongezond is. Het dragen van zwaar materiaal, het werken in kassen waarin pesticiden gebruikt worden en het werken met machines zijn bijvoorbeeld uitgesloten. Kinderen vanaf 15 jaar mogen in principe wel voltijds werken maar niet in gevaarlijke omstandigheden, de chemische industrie bijvoorbeeld, en buiten de normale daguren.

---

⁵ In dit mensenrechtenverdrag liggen rechten en vrijheden vastgelegd. Deze worden nageleefd door de landen die het Handvest getekend hebben. Het Handvest is door 47 landen in Europa getekend. Nederland stemde in 2004 met de laatste versie van het Handvest in.

Conventie 182 is een aanvulling op conventie 138 en betreft de uitbanning van de ergste vormen van kinderarbeid. Onder die vormen vallen alle vormen van slavernij, prostitutie en pornografie, drugshandel en de inzet van kinderen in gewapende conflicten. Dit zijn de onvoorwaardelijk ergste vormen. Daarnaast is er ook werk dat door zijn aard of de omstandigheden waaronder het wordt verricht waarschijnlijk schadelijk is voor de gezondheid, de veiligheid of de zedelijkheid van kinderen [Lieten & De Vos 2010]. Aanbeveling 190 van het ILO-conventie 182 specificeert de arbeidsomstandigheden en activiteiten die schadelijk zijn voor kinderen:

- Werk dat kinderen blootstelt aan fysiek, psychisch of seksueel misbruik.
- Werk onder de grond, onder water, op gevaarlijke hoogten of in gesloten ruimtes.
- Werk met gevaarlijke machines, uitrustingen en gereedschappen, of lichamelijk zwaar werk.
- Werk in een ongezonde omgeving met blootstelling aan o.a. gevaarlijke stoffen, middelen of processen, of aan temperaturen, geluidsniveaus of trillingen die de gezondheid schaden.
- Werk onder bijzonder moeilijke omstandigheden, bijvoorbeeld met lange werktijden of in de nacht, of waarbij het kind onterecht wordt gebonden aan het terrein van de werkgever.

ILO-conventie 138 bepaalt dat elk land een minimumleeftijd om te werken moet vaststellen, die begint bij de leeftijd waarop de leerplicht eindigt en niet lager dan 15 jaar is. ILO-conventie 182 is een aanvulling op conventie 138 en richt zich specifiek op de uitbanning van de ergste vormen van kinderarbeid.

2.2 Kinderarbeid in Nederland

2.2.1 Geschiedenis

Sinds de Eerste Wereldoorlog en het einde van de industrialisatie wordt het probleem van kinderarbeid op eigen bodem als opgelost beschouwd in Nederland. Er wordt verondersteld dat kinderarbeid met de modernisering van de nijverheid en de invoering van het de Wet van Samuel van Houten (1874), ook wel het Kinderwetje genaamd, de Arbeidswet (1889) en de Leerplichtwet (1900) is verdwenen. Met de Kinderwet-Van Houten werd een belangrijke stap gezet in de bescherming van werkende kinderen in Nederland [Vleggeert 1964; Postma 1977]. De wet verbood industriële arbeid van kinderen tot twaalf jaar, dus uitgezonderd 'huishoudelijke en persoonlijke diensten en veldarbeid'. De Arbeidswet van 1889 beperkte de soorten werk die door 12- tot 16-jarigen uitgevoerd mochten worden, en verkortte de werkdag tot elf uur met een verplicht uur rust. Ook stelde deze wet vast dat er tussen 7 uur 's avonds en 5 uur 's ochtends niet gewerkt mocht worden. De rol van de overheid in het opleggen van universeel onderwijs stuitte lange tijd op verzet. Pas in 1900 werd de Leerplichtwet door de Tweede Kamer met de kleinst mogelijke meerderheid aangenomen. Deze wet werd eveneens gezien als een middel om kinderarbeid tegen te gaan.

Het Kinderwetje verbood industriële arbeid voor kinderen tot 12 jaar en de Arbeidswet (1889, herzien in 1911 en 1919) beperkte de soorten werk die door kinderen vanaf 12 jaar uitgevoerd mochten worden. Langzaam werd de Nederlandse overheid zich bewust van de gevolgen van

arbeid op de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van kinderen. Na het invoeren van een aantal wetten om kinderen te beschermen tegen schadelijke gevolgen van arbeid, verdween het thema echter weer voor vele jaren van de politieke en wetenschappelijke agenda.

Vanaf de jaren 90 van de twintigste eeuw kwam het thema door toedoen van de ILO en UNICEF en door activiteiten van niet-gouvernementele organisaties en politieke partijen weer terug in het politieke debat over kinderrechten. In dit debat werd in hoofdzaak over de aanpak van kinderarbeid in niet-westerse landen gesproken. Talloze boeken, artikelen en onderzoeksrapporten verschenen met informatie en analyses van kinderarbeid in de Derde Wereld, maar de kenmerken en gevolgen van kinderarbeid in Nederland werden, op enkele historische onderzoeken na, grotendeels buiten beschouwing gelaten. Toch hebben kinderen in Nederland regelmatig een bijbaantje naast school. Recente studies naar scholieren stellen zelfs dat er een stijgende lijn zit in het aantal werkende kinderen.

2.2.2 Aantallen werkende kinderen

Het Scholierenonderzoek 2010/2011 uitgevoerd door NIBUD (Nationaal Instituut Budgetonderzoek) is het elfde in de reeks van Scholierenonderzoeken die sinds 1984 zijn gehouden, op basis van een elektronische vragenlijst die werd ingevuld door ruim 10.000 scholieren van verschillende schooltypen. De respondenten zijn herwogen naar geslacht, leeftijd en provincie. Over het representatieve karakter bestaat geen zekerheid, omdat de respondenten zichzelf hebben aangeboden en dus niet op basis van een representatieve steekproef zijn uitgezocht. Niettemin geven de cijfers een aardige indicatie van de inkomsten en het bestedingspatroon van kinderen en jeugdigen tussen 12 en 18 jaar [NIBUD 2011].

De laatste cijfers van het NIBUD laten zien dat het percentage werkende kinderen erg hoog is: 42% van de kinderen heeft een baantje tijdens schoolweken en 49% doet vakantiewerk. Tot 2010 is het percentage kinderen dat werkt gelijk gebleven, maar is er een lichte groei in het aantal uren dat kinderen werken: van gemiddeld 5 uur per week in 1984 naar 7 uur per week in 2010. Van de 12-jarigen, die wettelijk eigenlijk niet mogen werken, had 15% tijdens schoolweken in 2010 een betaald baantje of deed betaalde klusjes voor gemiddeld 6 uur per week en deed een opvallend hoog percentage van 31% vakantiewerk voor gemiddeld 5 uur per week.

Hoewel de percentages hoog liggen, lijkt er de afgelopen 2 jaar een lichte daling te zijn in het percentage kinderen dat werkt en het aantal uren dat zij werken. In 2008/2009 had namelijk nog 48% van de kinderen een bijbaantje tijdens schoolweken, voor gemiddeld 8 uur per week. Wel deden toen minder kinderen vakantiewerk (44%).

De kinderen en jeugdigen hadden in 2010 een gemiddeld inkomen van € 103,00 per maand, variërend van € 46,00 voor de 12-jarigen tot € 122,00 voor de 15-jarigen per maand. Een deel van dat inkomen kregen de kinderen van de ouders, maar bijbaantjes en vakantiewerk (krantenbezorging, babysitten, winkelhulp of werk in de horeca) droegen een aanzienlijk deel bij.

Van alle 13- en 14-jarigen in de enquête hadden respectievelijk 28% en 35% een baantje tijdens het schooljaar. Respectievelijk 39% en 44% van hen deed vakantiewerk. Met bijbaantjes verdienden 13-jarigen gemiddeld € 77,00 per maand en 14-jarigen € 80,00. Van de 15-jarige scholieren werkte 54% tijdens schoolweken en 55% tijdens de vakantie. Het aantal gewerkte uren per week steeg naar respectievelijk 8 en 17 uur. Hoe ouder kinderen worden, hoe meer inkomsten ze uit een baantje en vakantiewerk krijgen en hoe minder uit zakgeld van hun ouders [NIBUD 2011].

Onderzoek van Regioplan in 2005 signaleert grote verschillen tussen allochtone en autochtone

kinderen en tussen de verschillende regio's in Nederland. Kinderen van niet-Nederlandse afkomst hebben veel minder vaak een baantje dan kinderen van Nederlandse ouders (respectievelijk 20% en 56%). Kinderen in de grote steden Rotterdam, Den Haag, Amsterdam en Utrecht (de G4), hebben minder vaak een baantje dan kinderen in de andere gemeenten (respectievelijk 31% en 59%). Kinderen in het westen van Nederland hebben minder vaak een baantje (46%) dan kinderen in de andere regio's (variërend van 56% tot 64%). De resultaten uit dit onderzoek zijn echter meer indicatief dan representatief voor het landelijk beeld, omdat de spreiding van onderzochte scholen niet volledig representatief was en de steekproef tamelijk beperkt [Tap et al. 2005].

Uit ditzelfde onderzoek van Regioplan bleek dat de meest voorkomende bijbaantjes bij kinderen van 12 tot 15 jaar klussen in en om het huis (72% van alle kinderen met een baantje), oppassen (46% van alle kinderen met een baantje) en het bezorgen van kranten en folders (24% van alle kinderen met een baantje) zijn. Andere populaire baantjes zijn auto's wassen, afwassen in restaurants of vakkenvullen in de supermarkt, maar ook werken in de bollenvelden en op het boerenbedrijf van de ouders is populair [Tap et al. 2005]⁶.

Een rapport van de Arbo geeft echter een ander beeld, namelijk dat de meeste werknemers tussen de 13 en 15 jaar worden ingezet in de land- en tuinbouw voor oppotten, stekken, bloemen knippen en bossen (37%), voor afwassen en schoonmaakwerkzaamheden (35%), en voor verkoop en/of kassawerk (21%) [Arbeidsinspectie 2009: 161]. Het NIBUD onderzoek laat op zijn beurt weer een andere volgorde zien: kranten bezorgen, babysitten, in de supermarkt, horeca, karweitjes/klusjes. Uit ditzelfde onderzoek blijkt dat naarmate kinderen ouder worden, zij vaker een formeel baantje nemen, zoals werk in de horeca of in een winkel. Terwijl onder 12- tot 14-jarigen het bezorgen van kranten het populairste baantje is (6% van de 12-jarigen en 16% van de 13- en 14-jarigen) en verder alleen informele baantjes als babysitten, karweitjes/klusjes en werk bij de boer worden gedaan, werken scholieren van 15 jaar ook vaak in een winkel of supermarkt (14% van de 15- en 16-jarigen). Over het algemeen, wordt oppaswerk vaker door meisjes gedaan, en hebben jongens vaker een krantenwijk of een baantje bij de boer [NIBUD 2011].

De discrepantie tussen de onderzoeken in het soort werk dat veel door kinderen gedaan wordt, zou te verklaren kunnen zijn door de verschillende regio's of sectoren waar onderzoek is gedaan of een verschil in de periode van onderzoek (in vakantietijd of tijdens schoolweken). Zoals we al eerder hebben aangestipt is de bij deze onderzoeken gebruikte methodologie geen garantie voor het representatieve karakter. In dit IREWOC onderzoek is meer aandacht besteed aan het representatieve karakter en in de corpus van dit rapport zullen we op deze cijfers terugkomen.

2.2.3 Nederlandse wetgeving kinderarbeid

Het hebben van een bijbaantje wordt in de Nederlandse samenleving in het algemeen niet als een probleem gezien. Sinds het Kinderwetje uit 1874 is het werken van kinderen aan steeds meer regels en restricties gebonden. Werk is alleen nog maar toegestaan als de ontwikkeling van het kind niet bedreigd wordt en het geen negatieve invloed op de schoolgang heeft. Het type werk dat door kinderen buiten schooltijd gedaan wordt, wordt dan ook vaak gezien als een nuttige aanvulling op het onderwijs en een mogelijkheid voor kinderen om zich te ontwikkelen en voor te bereiden op de arbeidsmarkt.

Kinderwerk wordt wel als een probleem gezien als kinderen door hun werk op school minder

---

⁶ Deze gegevens zijn afkomstig uit gesprekken met ouders van kinderen van 12 tot 15 jaar, dus niet van de kinderen zelf.

presteren of als kinderen zich verplicht voelen om te werken. Het werk kan sluipend bedreigend zijn voor hun ontwikkeling of gezondheid of het waardepatroon van het kind kan eenzijdig worden beïnvloed. Het is zeker een probleem als de regelgeving wordt overtreden, hetgeen, aldus gegevens van de arbeidsinspectie, structureel en op grote schaal gebeurt.

Sinds het Kinderwetje en de Leerplichtwet is de regelgeving omtrent kinderarbeid in Nederland flink aangescherpt. De wetgeving is gebaseerd op de eerder genoemde ILO-conventies en Europese richtlijnen. Echter, in tegenstelling tot de Europese richtlijnen omtrent kinderarbeid, die minderjarigen indelen in twee groepen, namelijk 13- en 14- jarigen (kinderen) en 15- tot en met 17-jarigen (adolescenten), wordt er in de Nederlandse wetgeving een onderscheid gemaakt tussen drie verschillende groepen: kinderen van 13 en 14 jaar, kinderen van 15 jaar en jongeren van 16 en 17 jaar. Voor kinderen van 15 jaar gelden dus afzonderlijke regels.

Relevante wetten met betrekking tot kinderarbeid zijn vastgelegd in de Arbeidstijdenwet (ATW), de Arbeidsomstandighedenwet (Arbo-wet) en de Nadere Regeling Kinderarbeid (NKR). Het Arbeidsomstandighedenbesluit (Arbo-besluit) geeft invulling aan de Arbo-wet. Ook zijn in enkele overige wetten bepalingen te vinden die met kinderarbeid te maken hebben, zoals in de Drank- en Horecawet. Aan de basis van de wetgeving ligt dat de veiligheid van kinderen en de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling onder geen beding in gevaar mogen komen.

In de huidige ATW, die in 2007 in werking is getreden, wordt arbeid door kinderen onder 16 jaar in principe verboden. Arbeid wordt ruim gedefinieerd als ‘de verrichtingen van een kind ter naleving van een overeenkomst’. Kinderen mogen alleen onder strikte voorwaarden lichte vormen van arbeid verrichten. In de ATW, in combinatie met de Arbo-wet en de NRK, zijn de voorwaarden per leeftijdscategorie gespecificeerd:

Kinderen van 12 jaar

Kinderen vanaf 12 jaar mogen alleen in het kader van een alternatieve straf lichte niet-industriële hulparbeid verrichten, mits dit niet gebeurt gedurende schooltijd. Iedere andere vorm van werk is voor 12-jarigen verboden.

Kinderen van 13 en 14 jaar

Naast de toegestane arbeid van kinderen van 12 jaar mogen kinderen van 13 en 14 jaar in schoolweken enkel incidenteel niet-industriële hulparbeid van lichte aard verrichten: onschadelijke, lichte arbeid zonder mechanische arbeidsmiddelen, die bestaat uit het verlenen van hand- en spandiensten, waarbij geen sprake is van zelfstandige productiewerk en waarbij nadrukkelijk toezicht wordt gehouden. Hieronder valt oppassen bij familie of kennissen, auto's wassen en helpen bij folderverspreiding, in de gezinshuishouding of op een kinderboerderij. Ook mag een kind werken in een landbouwonderneming of in een winkel, maar alleen als deze één geheel vormt met het woonhuis. Werken mag alleen tussen 7:00 en 19:00, maximaal 2 uur per dag op schooldagen en 7 uur per dag op vrije dagen, maar nooit meer dan 12 uur per week en niet op zondag. Een onafgebroken rusttijd van 14 uren per dag moet hierbij in acht genomen worden. In de vakantie mogen ze 4 weken en hooguit 35 uur per week werken, maar niet meer dan 3 weken achter elkaar. Altijd geldt dat kinderen maximaal 5 dagen per week mogen werken. Werkdagen langer dan 4,5 uur moeten worden afgewisseld met een pauze van een half uur aaneengesloten.

Vanaf 13 jaar mag arbeid in het kader van een maatschappelijke stage worden verricht en vanaf 14 jaar mag arbeid naast en in samenhang met onderwijs gedaan worden, onder bepaalde voorwaarden.

Kinderen van 15 jaar

Voor kinderen vanaf 15 jaar gelden minder strakke regels. Zij mogen zelfstandig niet-industriële arbeid van lichte aard verrichten. Ook mogen zij in de vroege ochtenduren kranten bezorgen (maar niet voor 6:00 's ochtends). Op zondag werken is eveneens toegestaan, maar alleen wanneer dat voortvloeit uit de aard van de arbeid of wanneer er overeenstemming is bereikt met het medezeggenschapsorgaan en met uitdrukkelijke toestemming van de ouders. Een vrije zaterdag voorafgaand aan de zondag is een vereiste, evenals een minimum van 5 vrije zondagen per 16 aaneengesloten weken. Ook de regels voor werken op vrije dagen en in vakantieweken zijn soepeler. Kinderen van 15 jaar mogen op vrije dagen 8 uur per dag werken en in vakantieweken ook tot 21:00. Een rusttijd van slechts 12 uur per dag moet in acht worden genomen. In de vakantie mag 40 uur per week gewerkt worden, maar tot een totaal van 6 weken, waarvan maximaal 4 weken achtereen. Sommige kinderen van 15 hebben een vrijstelling van de leerplicht. Voor de arbeid die zij verrichten, gelden de regels voor vakantieweken het gehele jaar.

Kunstkinderen

Er bestaan aparte regels voor de zogenaamde 'kunstkinderen'. Op verzoek van een werkgever kan een ontheffing van het verbod op kinderarbeid worden verleend aan kinderen onder de 13 jaar voor het deelnemen aan uitvoeringen van culturele, wetenschappelijke, opvoedkundige of artistieke aard, aan modeshows of aan audio- en/of visuele opnamen. Deze ontheffing moet ook worden aangevraagd voor kinderen vanaf 13 jaar, indien er sprake is van optredens buiten de toegestane arbeidstijd zoals beschreven in de NRK.

Kinderen van 7 tot 12 jaar mogen maximaal 3 maal per week en 12 maal per jaar werken en met een onafgebroken dagelijkse rusttijd van 14 uur, tenminste tussen 23:00 en 08:00. Op schooldagen mogen zij niet meer dan 2 uur werken en op andere dagen niet meer dan 4 uur. In uitzonderlijke situaties kan een ruimere ontheffing worden verleend, maar nooit mag een kind langer dan 7 uur per dag en 12 uur per week werken. Voor kinderen van 13 tot en met 15 jaar gelden dezelfde regels, maar zij mogen 24 keer per jaar optreden. Verder gelden voor hen de voor arbeid geldende maximale werktijden die al eerder besproken zijn. Kinderen die betaald optreden mogen niet op zondag werken, tenzij dat voortvloeit uit de aard van de arbeid of wanneer er overeenstemming is bereikt met het medezeggenschapsorgaan en alleen met toestemming van de ouders. De zaterdag ervoor moet het kind vrij zijn en er is een minimum van 5 vrije zondagen per 16 aaneengesloten weken. De voorarbeid (noodzakelijke wacht- en rusttijden en repetitietijd) telt ook mee als werktijd. Deskundige begeleiding voor, tijdens en na de uitvoering is een vereiste.

De veiligheid van een kind mag dus in geen enkel geval in gevaar komen. Om die reden worden kinderen in de regelgeving beschermd tegen de schadelijke effecten van arbeid en tegen gevaarlijke situaties. Daarom is werk waarbij permanent beschermingsmiddelen moeten worden gedragen, verboden. Ook werk met of in de omgeving van gevaarlijke machines waarbij brand-, elektrocutie-, knel-, plet-, snij- of valgevaar bestaat of werk waarbij arbeidsongevallen kunnen gebeuren, is niet toegestaan, evenals werk met gevaar voor instorting, nabij hoogspanningsinstallaties, met gevaarlijke stoffen of agentia, onder overdruk of waarbij kinderen in aanraking kunnen komen met schadelijke straling, geluiden of trillingen. Verder is arbeid met trekkers of met gevaarlijke dieren en het industrieel slachten van dieren door kinderen verboden.

Bovendien mogen kinderen geen werk doen dat een negatieve invloed op hun geestelijke en lichamelijke ontwikkeling kan hebben. Daarom is voor kinderen werk in belastende, ongevarieerde houdingen, werk waarbij meer dan 10 kilo getild moet worden of meer dan 20 kilo moet worden geduwd of getrokken, verboden, net als werk met veel stress en onzekerheid. Werken op basis van stukloon mag alleen als er geen sprake is van eentonig, repeterend werk of werk waarbij het kind niet zelf het tempo kan beïnvloeden. Voor alle kinderen onder de 16 jaar geldt dat ze niet mogen werken op plekken waar alcohol geschonken of genuttigd wordt of waar ze kassawerkzaamheden moeten verrichten.

Ook mag de persoonlijke ontwikkeling van een kind niet in gevaar komen. Onder persoonlijke ontwikkeling vallen het gezinsleven, de schoolgang, en vrije tijd. Werk mag kinderen en jeugdigen nooit verhinderen om naar school te gaan, het mag niet 's nachts zijn of op een andere manier zorgen voor te weinig nachtrust en kinderen mogen geen consignatiediensten uitvoeren. Op zondag mogen kinderen in principe niet werken, alleen met uitdrukkelijke toestemming van de ouders.

Kinderen dienen op de werkvloer extra aandacht en toezicht te krijgen. Zowel ouders/verzorgers als werkgevers zijn verantwoordelijk voor de naleving van de wet. Volgens de Arbo-wet moet een werkgever bij het vaststellen van een risico-inventarisatie en -evaluatie rekening houden met de beperkte werkervaring en onvoltooide ontwikkeling van kinderen die hij in dienst heeft. Ook moet hij zorgen voor adequaat toezicht en dient hij de ouders/verzorgers in te lichten over de werkzaamheden van de kinderen.

De Nederlandse regelgeving voor kinderarbeid is conform de ILO-conventie 138 en 182 die Nederland respectievelijk in 1977 en in 2002 ratificeerde. De laatste jaren kenden echter een (stille) versoepeling van de wetgeving omtrent kinderarbeid door de Nederlandse overheid. Zo werd 26 maart 2007 de Beleidsregel niet-industriële hulparbeid van lichte aard aangepast en werden werkzaamheden aan de lopende band voor 13-, 14- en 15-jarigen toegestaan [Peereboom et al. 2007]. Dit komt met name de boeren in de bollensector ten goede, aangezien zij nu nog jongere (en goedkopere) werknemers in kunnen huren voor het pellen van bloembollen aan de lopende band. De verplichting tot het vooraf afsluiten van een 'lopendebandovereenkomst' tussen werkgever, kind en ouder/voogd kwam in juli 2011 ook te vervallen, volgens de Minister van SZW, H.G.J. Kamp, om de volgende reden:

In de praktijk is gebleken dat dergelijke overeenkomsten nauwelijks tot stand komen en feitelijk slechts als administratieve verplichting worden gezien. Voor de bescherming van kinderen is deze bepaling niet noodzakelijk [MinSZW 2011].

Een dergelijke versoepeling van de NRK vond ook op 1 juli 2011 plaats. Naar aanleiding van het hoge aantal overtredingen in de horeca en supermarkten wat betreft de werk- en rusttijden van 15-jarigen, werd het uiterlijke tijdstip van arbeid voor 15-jarigen verruimd van 19:00 tot 21:00 uur in de vakantieperioden. De Minister gaf als officiële reden voor de verruiming: 'In de praktijk is hier behoefte aan bijvoorbeeld bij de veranderde winkelsluiting bij supermarkten' [MinSZW 2011]. De Arbeidsinspectie concludeerde letterlijk:

Helaas moeten we constateren dat de situatie in de horeca in 2010 met een nalevingspercentage van 40% nog steeds slecht is. Het werken na 19:00 uur door 15-jarigen speelt hierbij een belangrijke rol. De Nadere Regeling Kinderarbeid (NRK) zal op een aantal punten worden aangepast. Een van de onderdelen is het uiterlijke tijdstip van arbeid voor 15-jarigen. Momenteel mag er tot 19:00 uur gewerkt worden,

dat zal worden verruimd tot 21:00 uur. [...] De verwachting is dat deze wijziging betekent dat het aantal overtredingen afneemt [Arbeidsinspectie 2011b].

De maatregel is simpel in zijn eenvoud: kinderarbeid kan op de meest eenvoudige manier worden teruggebracht door de regelgeving te versoepelen. De volgende maatregel die het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid aankondigde, was het stopzetten van de schoolvakantie-inspectie: 'In 2011 wordt geen inspectieproject uitgevoerd. Met voorlichting zal aandacht besteed worden aan het werk van kinderen en jeugdigen' [Arbeidsinspectie 2011b]. Dit alles gebeurde onder het mom dat kinderen van tegenwoordig zelfstandiger en assertiever zijn dan vroeger en dus meer eigen verantwoordelijkheid mogen krijgen over hun werktijden, aldus een woordvoerder van het ministerie van Volksgezondheid en Werkgelegenheid in een interview met *de Volkskrant* [Volkskrant 2011b].

Voor kinderen van 13 en 14 jaar bestaat overigens geen minimum jeugdloon. De vakcentrale FNV en de CNV-jongerenorganisatie hadden daarom verzocht ook voor deze leeftijd een minimumloon in te stellen. Aanvankelijk gaf de rechtbank in den Haag hen gelijk, maar op 10 november 2006 vernietigde de Hoge Raad dit vonnis met de uitspraak dat de maatregel tot doel heeft om '13- en 14-jarigen te beschermen in die zin, dat moet worden voorkomen dat arbeid voor hen een uit financieel oogpunt aantrekkelijk alternatief vormt voor en ten koste gaat van school of andere (vormende) activiteiten'⁷. Arbeid die door kinderen verricht wordt, hoort niet gericht te zijn op het verdienen van geld. Het niet instellen van een minimumloon is één van de middelen om de aanzuigende werking van kinderarbeid tegen te gaan en te voorkomen dat kinderen een volwaardig onderdeel van het arbeidsproces uit gaan maken. Zij mogen immers alleen werkzaamheden met een 'bijzonder karakter' uitvoeren [Van der Hoeven 2010]. Toch stelt het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid dat kinderen in deze leeftijdscategorie goed moeten onderhandelen met als richtsnoer € 2,45 per uur, het minimumloon voor 15-jarigen:

Voor dertien- en veertienjarigen is er geen minimumloon, maar je werkt natuurlijk niet voor niets. Het bruto minimumloon voor vijftienjarigen is € 2,45 per uur. Probeer met je werkgever ongeveer dit bedrag af te spreken [MinSZW 2010].

Om de ergste vormen van kinderarbeid uit te bannen, en aan de verplichtingen van ILO-conventie 182 te voldoen, heeft Nederland in 2001 het Nationaal Actieprogramma Kinderarbeid opgesteld. Dit programma bestaat uit drie delen: A, B en C⁸. Deel A van het programma bevat onder andere de Arbeidstijdenwet, het landelijk project vakantiewerk en de uitgaven van voorlichtingsbrochures voor scholieren, zoals de jaarlijkse brochure "Vakantiewerk" door het SZW en het arbo-informatieblad 'Jongeren' [Tweede Kamer der Staten-Generaal 2001]. Deel B richt zich op de bestrijding van seksueel geweld tegen minderjarigen in Nederland. Deel C richt zich op het internationale beleid inzake kinderarbeid wereldwijd.

Voordeel A is van toepassing op de bijbanen van de Nederlandse jeugd en het voorkomen van kinderarbeid in Nederland. Het landelijk project vakantiewerk werd tot en met 2010 ieder jaar in

---

⁷ HR 10 november 2006, LJN: AY9216. (gepubliceerd op www.rechtspraak.nl)

⁸ Kamerstukken II 2000-01 25 640, nr. 2 en Kamerstukken II 2000-01 25 640, nr. 4. Aangezien de Nederlandse regering ervan uit gaat dat de regelgeving voldoende voorziet in het bestrijden van de ergste vormen van kinderarbeid, richt het Nederlandse actieprogramma zich op het handhaven van de huidige regelgeving. Voor het binnenlands beleid ligt de nadruk op preventie, voorlichting en toezicht en voor het internationale beleid op de uitbanning van de ergste vormen van kinderarbeid.

de zomervakantie, van juli tot september, uitgevoerd door de Arbeidsinspectie. Zij voerde circa 1000 inspecties uit in de sectoren waar naar verwachting een hoog percentage kinderen werkt, zoals in de landbouw, de horeca en de detailhandel. De inspecteurs letten met name op de werk- en rusttijden en verboden arbeid door kinderen en jongeren. Met dit project hoopte de overheid het aantal overtredingen omlaag te brengen, preventief aandacht te schenken aan de risico's die kinderen en jongeren lopen op de werkvloer en de gaten in de huidige regelgeving, zoals in de Arbeidstijdenwet, op te sporen. Ook buiten de vakantietijd voerde de arbeidsinspectie controles uit naar de arbeidsomstandigheden en werk- en rusttijden van kinderen en jongeren in de horeca en detailhandel. Deze controles vallen onder het landelijke project 'Arbeid door kinderen en jeugdigen buiten de vakantietijd'.

Door bezuinigingen van de Nederlandse overheid op de werkzaamheden van de Arbeidsinspectie werd besloten in 2011 het landelijk project vakantiewerk te stoppen. Er zijn in 2011 dan ook geen inspectieprojecten meer uitgevoerd op veilig werken onder jongeren in de vakantieperiode [Arbeidsinspectie 2011b]. Het stoppen van de controles zal vermoedelijk overtredingen van de Arbeidstijdenwet, de Arbo-wet en de Nadere Regeling Kinderarbeid in de hand werken en zou zelfs kunnen leiden tot meer misstanden, en situaties van uitbuiting, in het werk van kinderen.

2.2.4 Cijfers overtredingen van de wetgeving

Cijfers van de Arbeidsinspectie wijzen uit dat overtredingen van de wetgeving veelvuldig voorkomen in bijbanen en vakantiewerk van kinderen. Uit cijfers van het vakantieproject 2010, waarbij 717 inspecties werden verricht in de horeca, bij supermarkten, bij detail- en groothandels en in de land- en tuinbouw, bleek het nalevingspercentage met betrekking tot het werk van kinderen (13-, 14- en 15-jarigen) achter te blijven. In de horeca bleek 60% van de ondernemers zich niet te houden aan regels voor werk- en rusttijden voor jongeren en 44% in de detailhandel. In 2005 lagen deze percentages beduidend lager, respectievelijk 35% en 41%. Behalve in de horeca, wordt er voornamelijk in de supermarkten tot te laat gewerkt. Vooral 15-jarigen waren nog vaak na 19:00 te vinden op de werkvloer. Ook in de land- en tuinbouw daalde het nalevingspercentage: de overtredingen stegen van 23% naar 50%. De helft van de werkgevers overtrad dus de regels, voornamelijk omdat zij kinderen lieten werken met gewassen die korter dan twee weken daarvoor waren behandeld met gewasbeschermingsmiddelen.⁹ Van de bezochte bedrijven was 14% niet in het bezit van een deugdelijke registratie en 15% had geen (volledige) risico-inventarisatie en -evaluatie (RI&E). Ook voerden kinderen verboden werkzaamheden uit, zoals het zelfstandig werken met een kassa en het bedienen van industriële afwasmachines [Arbeidsinspectie 2011b]. Vooral onder 15-jarigen vinden veel overtredingen plaats. Een verklaring hiervoor kan zijn dat zij een overgangsgroep vormen tussen kinderen en jeugdigen, wat werknemers in de verleiding kan brengen om ze als 16- of 17-jarigen te behandelen.

Uit een eerder onderzoek van de Arbeidsinspectie bleek dat in 2008 75% van de bedrijven met werknemers van 13 tot en met 15 jaar, de jonge werknemers aan één of meerdere arbeidsrisico's bloot stelden. Enkele veel voorkomende risico's zijn het tillen, dragen, duwen of trekken van zware voorwerpen en het werken in statische lichaamshouding, snijden/zagen, werken met gevaarlijke machines en uitglijden [Arbeidsinspectie 2009]. Tijdens inspecties werden regelmatig gevallen aangetroffen van kinderen die vingers verloren bij snijmachines. Ook bleek dat jongeren

---

⁹ Het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Ctgb) stelt dat kinderen schade kunnen ondervinden als zij binnen een periode van 14 dagen werkzaamheden uitvoeren met gewassen waarop een gewasbeschermingsmiddel is toegepast [Arbeidsinspectie 2011b].

onder de 16 jaar net zo vaak in aanraking komen met gevaarlijk werk als jongeren boven de 16 jaar.

In het rapport van de Arbeidsinspectie 2007 werd in 206 van de 761 onderzochte bedrijven, vooral in de landbouw en in de horeca, overtredingen op het verbod op kinderarbeid geregistreerd [Arbeidsinspectie 2007]. Het betrof overtredingen als:

- Het verrichten van niet toegestane arbeid door 13- t/m 15-jarigen (op grond van de Nadere regelgeving kinderarbeid)
- Werken na 19:00 uur door 13- t/m 15-jarigen
- Werken ook nog na 21:00 uur door 13 t/m 15- en na 23.00 uur door 16- en 17- jarigen
- Werken op zondag door 13- t/m 15-jarigen
- Geen pauzes voor 13- t/m 15-jarigen
- Meer dan 8 uur per dienst door 15-jarigen
- Werken op zaterdag en zondag door 15-jarigen
- Meer dan 9 uur per dienst door 16- en 17-jarigen

De inspectie noemde de aantallen overtredingen op het verbod op kinderarbeid ‘relatief gezien erg hoog’. Zoals we eerder zagen is het aantal overtredingen de laatste jaren verder toegenomen en is tegelijkertijd de inspectie op vakantiewerk stopgezet, zodat we niet zullen weten of de overtredingen in 2011 verder zijn toegenomen.

Het merendeel van de kinderen onder de 16 jaar werkt zwart. Net als vaak het geval is met kinderarbeid in ontwikkelingslanden, werkt een groot deel van de kinderen in de informele, kleinschalige sector, zoals binnen het familiebedrijf of bij familieleden en kennissen thuis of in het bedrijf. Vaak doen zij werk dat ze gezien hun leeftijd of de regelgeving niet mogen doen¹⁰ [Tap et al. 2005]. Uit onderzoek van de vakbond CNV in 2007 bleek dat 37% van de vakantiewerkers die worden onderbetaald geen contract heeft en dat 54% niet wordt doorbetaald bij ziekte. Meer dan de helft van de jongeren krijgt geen loonstrookje, terwijl dat door de wet wel verplicht wordt. Daarnaast blijkt dat 23% van de jongeren onder de 16 jaar soms meer dan 8 uur per dag werkt, 34% onvoldoende pauze krijgt, 47% zowel op zaterdag als zondag werkt en 32% werk doet waar risico's aan zitten [Weidema 2007]. Voor het niet naleven van de regels staan hoge boetes voor zowel de werkgever als de ouder(s)¹¹.

Door de aard van de informele sector, is het werk dat kinderen hier doen moeilijk te reguleren en te controleren. Vooral bij de kinderen die via informele netwerken werk en klusjes doen in de agrarische sector of fabriek, ontbreekt het aan goede voorlichting over veiligheids- en gezondheidsmaatregelen en adequate bescherming tegen gevaren op de werkvloer.

Ondanks de strenge regelgeving en arbeidsinspecties blijkt in de praktijk zo nu en dan onenigheid te ontstaan over wat wel en niet mag. In de zomer van 2010 was er bijvoorbeeld ophef over de zakgeldprojecten die verschillende gemeentes in Nederland lanceerden. Iedere zaterdag konden kinderen 1,5 uur door hun buurt lopen om afval te verzamelen, en zo tussen de € 2,50 en € 3,50 te

---

¹⁰ Ook wordt er bij dit werk meestal niet aan de verplichtingen uit de sociale verzekerings- en/of belastingwetgeving voldaan.

¹¹ De boete bedraagt maximaal € 45.000,00 voor rechtspersonen en € 11.250,00 voor natuurlijke personen.

verdienen. Met deze projecten wil de gemeente kinderen in achterstandswijken 'kennis laten maken met het arbeidsproces' en de mogelijkheid geven een extra zakcentje te verdienen. Het feit wil echter dat ook kinderen van 10 tot 12 jaar werden toegelaten tot deze projecten, onder andere in Rotterdam en Lelystad. Volgens de Arbeidsinspectie is dit een vorm van kinderarbeid die in Nederland verboden is. Na verontrustende vragen van ouders en buurtbewoners, heeft de Arbeidsinspectie deze projecten een halt toegeeroepen [Dohmen 2010].

Ook kan de vraag gesteld worden of de arbeidsurenwetgeving met betrekking tot vakantiewerk overeenstemt met de ILO-conventie 138. De conventie schrijft voor dat 13- en 14-jarigen slechts lichte arbeid mogen verrichten. Als arbeidsduur wordt daarbij 14 uur per week aangehouden. Voor de definitie van kinderarbeid maakt het niet uit of die arbeid plaats vindt in de vakantieperiode of binnen de schoolperiode. Het is de aard van het werk dat bepalend is. Van een 13-jarig meisje dat 8 uur per dag in een bollenkwekerij of in de horeca werkt - en daarvoor misschien maximaal € 2,50 per uur verdient - kan moeilijk beweerd worden dat het lichte arbeid is. De regelgeving van het ministerie is echter duidelijk. Dat meisje mag gedurende drie aaneengesloten weken 4,5 uur aan één stuk werken en mag elke dag 7 uur werken, met een pauze van een half uur:

In vakanties mag je zeven uur per dag werken, maar nooit meer dan 35 uur per week en niet meer dan vijf dagen achter elkaar. Werk je op een dag 4,5 uur of meer, dan heb je recht op een half uur pauze [Arbeidsinspectie 2011a].

Kinderen van 15 jaar mogen 40 uur per week werken en ook dat lijkt meer op kinderarbeid dan op een vakantieklusje.

2.3 Conclusie

Jan Marijnissen, in zijn tijd een zeer sociaal bewogen lid van het parlement, schreef in 2001 naar aanleiding van hetgeen hij las in de rapporten van de Arbo en van Sociale Zaken het volgende:

... je [krijgt] het idee dat ook in ons land kinderen een onmisbaar onderdeel van de economie zijn geworden. Natuurlijk gun ik kinderen een centje extra. Maar het loopt zo langzamerhand de spuigaten uit. Kinderen hebben het recht zo lang mogelijk kind te blijven. Ze moeten kunnen sporten, lezen, internetten. De regels voor kinderarbeid moeten op de helling. Laat de Arbeidsinspectie (en niet alleen AH) op de kleintjes letten [Marijnissen 2001].

De geschiedenis van kinderarbeid in Europa en Nederland toont een verschuiving van werk door kinderen als een vanzelfsprekend fenomeen naar een visie op kinderschap waarin een kind vrij behoort te zijn van de volwassen wereld van arbeidsverplichtingen en zich kan ontwikkelen op school en door spel. Door wetgeving en invoering van de leerplicht lijkt het probleem van kinderarbeid op eigen bodem verdwenen te zijn. Opvallend is dat de laatste decennia kinderen weer sneller toe lijken te treden tot de volwassen wereld, met name op het terrein van informatie, consumptie en werk. Door te werken en geld te verdienen worden kinderen direct betrokken als consumenten in de op snelle uitbreiding van de massaconsumptie gerichte samenleving.

Een groot deel van de Nederlandse kinderen werkt, zoals blijkt uit cijfers van verschillende onderzoeken. Er wordt aangenomen dat dit niet schadelijk is, omdat het gebeurt binnen streng vastgestelde grenzen. Werken en klusjes doen op jonge leeftijd wordt juist in toenemende mate gezien als een gezond tijdverdrijf en als een socialiseringsproces, waarin een kind spelenderwijs

om leert gaan met geld en verantwoordelijkheden. Door een dergelijke visie worden mogelijke problemen rondom het werk van kinderen gedeproblematiseerd.

Geen enkele partij (ouders, werkgevers, werkende kinderen zelf) lijkt zich nog af te vragen of het werk wel echt bijdraagt aan de ontwikkeling van het kind of dat het juist mogelijk schadelijk kan zijn. De overheid lijkt eenzelfde koers te volgen: regelgeving wordt versoepeld en controles door de Arbeidsinspecties meer en meer teruggeschroefd. Iedereen lijkt er bijna klakkeloos vanuit te gaan dat werken goed is voor kinderen en dat de voor hen beschikbare baantjes in orde zijn.

Dit terwijl de regelgeving structureel en op grote schaal wordt overtreden, volgens gegevens van de Arbeidsinspectie. Gevaren van een (te) positieve visie op het fenomeen werkende kinderen en het niet kritisch onderzoeken van kinderbaantjes zijn het niet onderkennen van schadelijk werk of schadelijke aspecten van werken voor kinderen, zoals fysieke of mentale overbelasting, het hebben van te weinig tijd voor huiswerk en ontspanning of het uitvoeren van gevaarlijke klussen zonder de nodige veiligheidsmaatregelen en voorlichting. Problematisch wordt het ook als kinderen om hun goedkoopheid volwassenen vervangen op de arbeidsmarkt.

Er zijn geen representatieve statistische gegevens beschikbaar over werkende kinderen in Nederland en er is nauwelijks iets bekend over hoe kinderen werk ervaren. Dat kinderen werken wil niet direct zeggen dat er sprake is van kinderarbeid of uitbuiting, maar waar ligt de grens? Internationale verdragen, Europese richtlijnen en Nederlandse wetgeving bieden een duidelijk kader om kinderarbeid te onderkennen. De basis van deze wetgeving is dat werk de fysieke en mentale ontwikkeling van het kind op geen enkele wijze mag schaden.

Is werk gedaan door kinderen in Nederland daadwerkelijk leerzaam en veilig? Zijn kinderen vrij om te kiezen of zij werken of speelt de druk van ouders, leeftijdsgenoten of de consumptiegerichte maatschappij een belangrijke rol? Wat betekenen verschuivende ideeën over kinderschap voor werkende kinderen? Een duidelijk overzicht van de aard, omvang en risico's van arbeid door 12- tot en met 15-jarige kinderen in Nederland die als basis zou moeten dienen voor het beantwoorden van dergelijke vragen, ontbreekt nog. In het volgende hoofdstuk zullen de representatieve statistische gegevens verkregen in dit onderzoek met betrekking tot bijbaantjes, vakantiewerk en klusjes in en om het huis worden gepresenteerd.

Hoofdstuk 3

Kinderarbeid in Nederland: omvang, spreiding en risico's

Uit cijfers van het kwantitatieve onderzoek dat IREWOC deed onder schoolgaande kinderen van 12 tot en met 15 jaar, blijkt dat veel kinderen in Nederland een bijbaan hebben en klusjes in en om het huis doen. Om erachter te komen wat deze bijbanen en klussen precies inhouden, hoe vaak ze gedaan worden, wat de motivatie en mening van de kinderen hierover is en wat de risico's ervan zijn, werd hen een lijst met 65 vragen voorgelegd waarin deze onderwerpen aan de orde kwamen.

De enquête is ingevuld door 2514 kinderen. Het aantal jongens en meisjes in de steekproef is nagenoeg gelijk (49% jongens en 51% meisjes), overeenkomend met cijfers van het CBS over de sekseverhouding in het voortgezet onderwijs [CBS 2010]. De leeftijdverdeling was niet volledig evenredig: 9% van de kinderen was 12 jaar oud, 31% van de kinderen was 13 jaar oud, 38% van de kinderen was 14 jaar oud en 21% van de kinderen was 15 jaar oud ten tijde van de enquête. De ongelijke leeftijdverdeling heeft temaken met de leeftijdsverschillen in de 1^e, 2^e en 3^e klas van het middelbaar onderwijs. Een deel van de 12-jarigen zit immers nog op de basisschool en een deel van de 15-jarigen zit vaak al in de 4^e klas. De steekproef was echter dermate groot dat voor iedere leeftijdsgroep nog steeds significante uitspraken gedaan kunnen worden.

Van leerlingen in de steekproef deed 38% vmbo, 25% havo en 24% vwo. De rest zit in combinatieklassen vmbo-havo (5%) en havo-vwo (8%). Deze aantallen zijn niet helemaal representatief aangezien ongeveer 55% van de Nederlandse scholieren op het vmbo zit en 45% havo of vwo doet [CBS 2010], maar ook hier geldt dat de steekproef groot genoeg is om significante uitspraken te kunnen doen voor ieder opleidingsniveau.¹²

In het onderzoek werd ook een onderscheid gemaakt tussen allochtone en autochtone kinderen. Voorzichtigheid met deze opsplitsing is geboden, omdat het begrip allochtoon in een toenemend aantal gevallen iets zegt over etnische en religieuze achtergrond, maar niets over de inbedding van het kind. Om deze categorieën te definiëren, is de definitie van het CBS voor allochtoon (in Nederland) gehanteerd: "Persoon die in Nederland woonachtig is en van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren". Op basis hiervan is onderscheid gemaakt door te kijken naar de culturen waar kinderen zich mee associëren. Wanneer zij enkel de Nederlandse cultuur hebben aangevinkt hebben zij het predicaat autochtoon gekregen, wanneer andere culturen aangekruist zijn, ook wanneer dit in combinatie met de Nederlandse is gedaan, is het predicaat allochtoon opgelegd. 79% van de kinderen in de steekproef is autochtoon en 21% is allochtoon. Volgens cijfers van het CBS was in het schooljaar 2009/10 van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs 79% autochtoon, 6% westers allochtoon en 15% niet-westers allochtoon [CBS 2010].

Van de respondenten komt 43% uit sterk tot zeer sterk stedelijk gebied en 27% uit weinig tot niet stedelijk gebied. De rest komt uit noch stedelijk, noch landelijk gebied. Dit geeft nagenoeg de reële verhouding in Nederland tussen stedelijk en landelijk gebied weer. Om het type regio te

---

¹² Er is in dit onderzoek geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende leerwegen binnen het vmbo (leerwegerondersteunend onderwijs, basis beroepsgerichte leerweg, kader beroepsgerichte leerweg, gemengde leerweg en theoretische leerweg). Voor het kwalitatieve onderdeel van het onderzoek is er ook een praktijkschool betrokken in het onderzoek, maar door de moeilijkheidsgraad van de enquête heeft deze niet meegedaan aan het kwantitatieve deel van het onderzoek.

bepalen is gebruik gemaakt van een categorale indeling van gemeenten van het CBS, die is gebaseerd op de omgevingsadressendichtheid [CBS 2004].¹³ In dit rapport zal zeer sterk stedelijk en sterk stedelijk onder de noemer 'stedelijk gebied' (stad) vallen en weinig stedelijk en niet stedelijk onder de noemer 'landelijk gebied' (platteland).

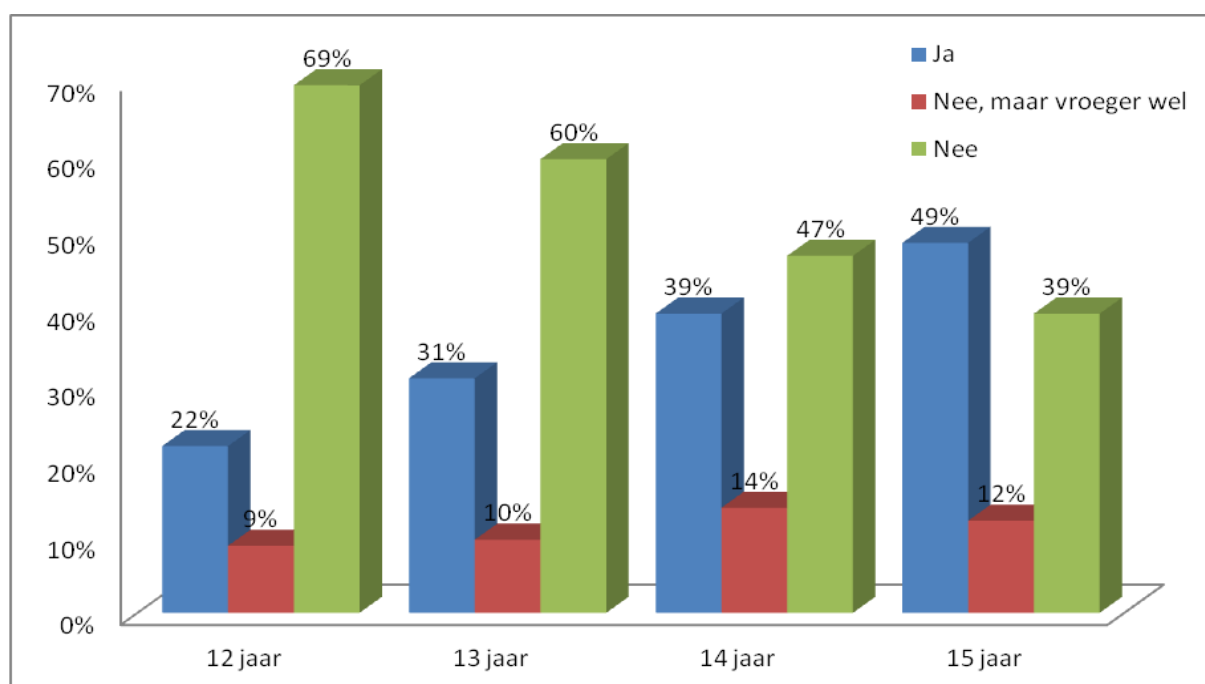
Dit hoofdstuk zal een overzicht geven van belangrijke kwantitatieve gegevens met betrekking tot baantjes en klusjes gedaan door kinderen in Nederland.

3.1 Betaalde baantjes

Van alle kinderen van 12 tot en met 15 jaar heeft de helft ervaring met betaald werk: 37% heeft op het moment van onderzoek een betaald bijbaantje en 12% heeft op het moment van onderzoek geen bijbaantje, maar in het verleden wel gehad. Het verschil tussen jongens en meisjes is nihil, beiden hebben ongeveer even vaak een baantje.

Naarmate kinderen ouder worden, nemen zij vaker een betaalde bijbaan. Al mogen kinderen volgens de Nederlandse Regeling Kinderarbeid (NRK) pas betaald werk verrichten vanaf 13 jaar, toch heeft van de 12-jarigen 22% op het moment van onderzoek een bijbaan, en heeft 9% in het verleden een bijbaan gehad.

Grafiek 1. Wel of geen bijbaan, naar leeftijd (alle ondervraagde kinderen - 12 t/m 15 jaar)

¹³ Voor de indeling naar stedelijkheid zijn de numerieke waarden van de omgevingsadressendichtheid voor de afzonderlijke gemeenten gecategoriseerd in de volgende groepen of klassen: sterk en zeer sterk stedelijke gemeenten: omgevingsadressendichtheid van 1.500 tot 2.500 en van 2.500 adressen of meer per km²; matig stedelijke gemeenten: omgevingsadressendichtheid van 1.000 tot 1500 adressen per km²; weinig stedelijke en niet stedelijke gemeenten: omgevingsadressendichtheid van 500 tot 1.000 adressen per km² en van minder dan 500 adressen per km².

Waarschijnlijk heeft een deel van deze 9% al voor zijn/haar 12^e jaar een betaald baantje gehad. Ook in de groep 12-jarigen die op dit moment een baantje heeft, zitten kinderen die al voor hun 12^e met werken begonnen zijn. Meestal betrof dit een baantje als bezorger van kranten of folders, dat op naam van een oudere broer/zus of vader/moeder geregistreerd stond: 83% van de 12-jarigen die in het verleden een baantje heeft gehad, bezorgde de krant of folders.

Van de 13-jarigen heeft 31% op het moment van onderzoek een bijbaantje en heeft 10% op het moment van onderzoek geen bijbaantje maar in het verleden wel gehad. Van de 14-jarigen heeft 39% een bijbaantje en 14% in het verleden een bijbaantje gehad en van de 15-jarigen zijn de percentages respectievelijk 49% en 12%.

Het valt tevens op dat over het algemeen kinderen op het platteland vaker een bijbaantje hebben dan kinderen in de stad: 42% van alle ondervraagde kinderen in landelijke gebieden versus 27% van alle ondervraagde kinderen in stedelijk gebieden.

Bovenstaande bevindingen komen overeen met eerder onderzoek van Regioplan, waarin werd aangetoond dat kinderen in landelijk gebied meer werken dan kinderen in stedelijk gebied [Tap et al. 2005]. Uit onze studie bleken 12-jarige kinderen meer te werken dan in een studie uit 2011 van het NIBUD, namelijk 22% in plaats van 15%. Het aantal 15-jarige werkende kinderen ligt in onze studie echter lager dan in de studie van het NIBUD, namelijk 49% in vergelijking met 54% in de NIBUD-studie [NIBUD 2011]. Net als in de studies van het NIBUD en Regioplan blijken kinderen in onze studie vaker een formeel baantje te nemen naarmate zij ouder worden. Terwijl onder 12- tot 14-jarigen het bezorgen van kranten en oppassen een populair baantje is, werken scholieren van 15 jaar vaker in een winkel of supermarkt.

Opvallend is ook dat autochtone kinderen meer dan twee keer zo vaak een bijbaantje hebben dan allochtone kinderen. Zo heeft in alle leeftijdscategorieën samen, 43% van de autochtone kinderen een bijbaantje tegenover 19% van de kinderen met een andere culturele achtergrond. Klaarblijkelijk werken autochtone kinderen vaker dan allochtone kinderen, zoals overigens ook werd aangetoond in het onderzoek van Regioplan [Tap et al. 2005]. Dit is een opvallende vaststelling omdat er in het algemeen vanuit wordt gegaan dat niet-westerse ouders minder het belang van onderwijs zouden inzien en meer afhankelijk zouden zijn van de bijdrage van kinderen aan het gezinsinkomen.

Tabel 2. Wel of geen bijbaan, naar culturele achtergrond (alle ondervraagde kinderen - 12 t/m 15 jaar)

	Autochtoon	Allochtoon
Ja	43%	19%
Nee, maar vroeger wel	12%	11%
Nee	45%	70%

De geringere participatie van allochtone kinderen heeft, naast een andere waardeoriëntatie, waarschijnlijk te maken met de geringere kansen op de arbeidsmarkt en met het beperktere sociale netwerk. Een recent onderzoek van de Universiteit van Utrecht, gepresenteerd door FNV Jong [2011], toonde aan dat allochtone jongeren minder assertief zijn (met betrekking tot arbeidsrechten) en niet beschikken over een goed sociaal netwerk om een baan te krijgen. Ook discriminatie en niet goed weten hoe zicht te presenteren dragen bij aan werkloosheid onder

allochtone jongeren. Bovendien hebben migrantenouders vaak een sterke drang om sociaal te stijgen, waardoor zij goede schoolprestaties van hun kinderen belangrijk vinden [Kao & Tienda 1995], wellicht belangrijker dan het hebben van een bijbaantje.

Overeenkomstig eerdere studies in Europa [Lavalette 2000:220], blijkt ook in Nederland het merendeel van de werkende kinderen juist uit de middenklasse en meer welvarende gezinnen te komen, waarin beide ouders een vaste baan hebben. Kinderen met werkeloze ouders hebben veel minder vaak een bijbaantje dan kinderen met werkende ouders. Zo heeft maar 13% van de kinderen met twee werkeloze ouders een bijbaan, terwijl dit 40% is van de kinderen waarvan beide ouders werken en 31% bij kinderen met één werkeloze ouder. Wellicht is een verklaring hiervoor dat kinderen met werkloze ouders beschikken over een dunner sociale netwerk, evenals allochtone kinderen. In het boek 'Ingewikkelde ontwikkeling' [Wielemans 2000] wordt gesteld dat langdurige werkloosheid van ouders vaak sociaal isolement en verlies van sociaal kapitaal tot gevolg heeft. Hierdoor is kennis van en toegang tot de arbeidsmarkt beperkt. Ook krijgen kinderen met werkloze ouders mogelijk in mindere mate een werketos mee vanuit huis dan kinderen met werkende ouders.

Tabel 3. Wel of geen bijbaan, naar werksituatie ouders (alle ondervraagde kinderen - 12 t/m 15 jaar)

	Beide ouders werken	Eén ouder werkt	Beide ouders werkloos
Ja	40%	31%	13%
Nee, maar vroeger wel	11%	13%	14%
Nee	48%	56%	74%

3.1.1 Typen bijbaantjes

De baantjes die het meest gedaan worden door kinderen van 12 tot en met 15 jaar zijn:

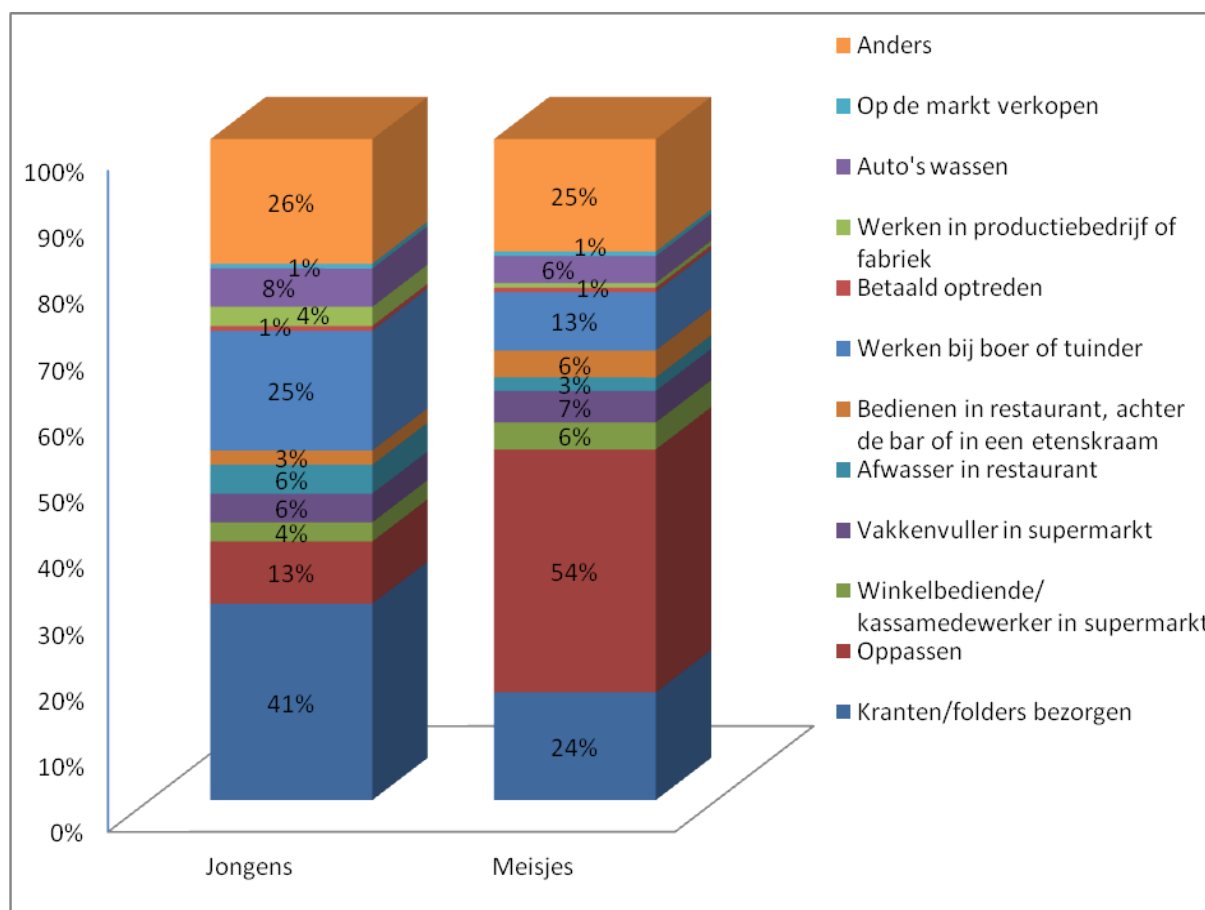
- oppassen (34%)
- kranten of folders rondbrengen (32%)
- betaald werk bij een boer of tuinder (19%)
- auto's wassen (7%)
- vakkenvullen in de supermarkt (7%)
- winkelbediende of achter de kassa in de supermarkt (5%)
- afwassen in restaurants (4%)
- bedienen in een restaurant, achter de bar of in een etenskraam (4%)
- werken bij een productiebedrijf of fabriek (3%)
- schoonmaken (3%)

Andere baantjes die genoemd werden zijn: sporttraining geven (2%), dierenzorg (2%), betaald optreden (1%), op de markt verkopen (1%), werken bij een autogarage (1%), werken in de bouw (1%), het geven van bijles, werken als DJ, administratief werk, websites ontwerpen, fietsen maken, boten of vrachtwagens wassen, grasmaaien, werken als loonwerker, werken als stratenmaker en

helpen in een magazijn.

De belangrijkste verschillen tussen jongens en meisjes zijn dat oppassen 4 keer zo vaak door meisjes gedaan wordt (54% versus 13%) en dat meisjes iets vaker in een winkel werken, vakkenvullen en bedienen in de horeca. Jongens brengen vaker folders of kranten rond (41% versus 24%), werken vaker bij een boer of tuinder (25% versus 13%), wassen vaker auto's (8% versus 6%) en hebben 2 keer zo vaak een baantje als afwasser (6% versus 3%).

Grafiek 2. Typen baantjes, naar geslacht (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

Naarmate kinderen ouder worden, gaan zij minder vaak kranten of folders bezorgen. Van de 12-jarigen bezorgt 40% de krant of folders, van de 13-jarigen 37%, van de 14-jarigen 36%, en van de 15-jarigen 21%. Oppassen wordt door 12-, 13-, en 14-jarigen ongeveer even vaak gedaan (36%), en iets minder vaak door 15-jarigen (29%). Ook betaald werk bij een boer of tuinder wordt vaker door jongere dan door oudere kinderen gedaan: 21% van de 12-jarigen, 23% van de 13-jarigen, 19% van de 14-jarigen en 14% van de 15-jarigen werkt bij een boer of tuinder.

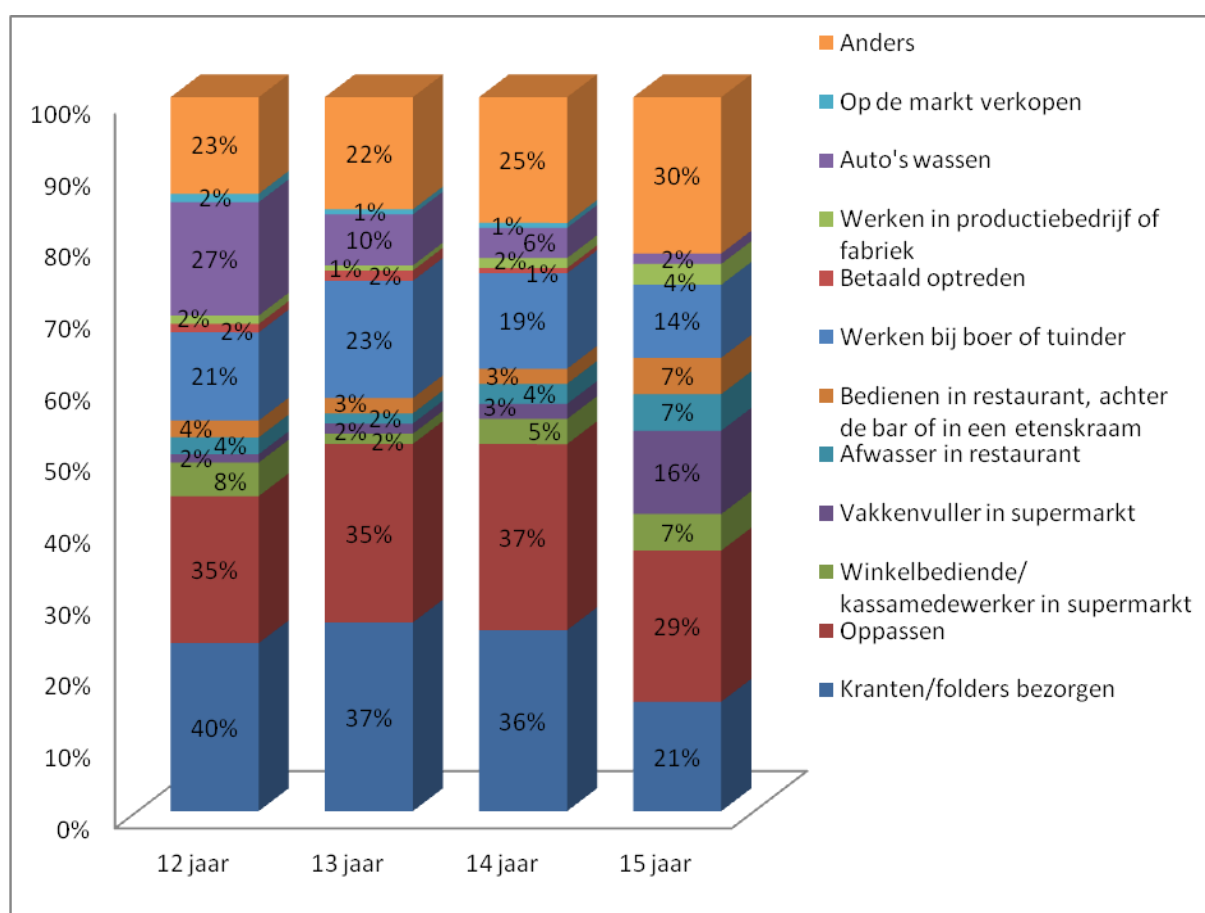
De hogere participatiegraad bij jongere kinderen in deze baantjes valt te verklaren door het gegeven dat oppassen en baantjes in de landbouw veelal informeel en ongeregistreerd plaatsvinden, en dus toegankelijk zijn voor jonge kinderen. Het bezorgen van kranten en folders mag volgens de wet al vanaf 13 jaar. Naarmate kinderen ouder worden kunnen zij uit een groter aanbod van formele baantjes kiezen en gaan zij vaker in de detailhandel, horeca of de industriële sector werken.

Naarmate kinderen ouder worden gaan zij logischerwijs vaker vakkenvullen in de supermarkt: van de 12- en 13-jarigen doet 2% dit werk, van de 14-jarigen 3% en van de 15-jarigen 16%. Deze grote

sprong van 3% naar 16% heeft hoogstwaarschijnlijk te maken met de wettelijk toegestane leeftijd van 15 jaar waarop kinderen in de supermarkt mogen werken en de strenge controles door de Arbeidsinspectie die de afgelopen jaren in deze sector plaatsvonden. Ook afwassen en bedienen in restaurants wordt vaker door 15-jarigen dan door 12-jarigen gedaan (7% versus 4%). Oudere kinderen werken bovendien vaker in een productiebedrijf of fabriek: van de 12-jarigen 2% en van de 15-jarigen 4%. Deze cijfers laten echter ook zien dat een aantal kinderen van een te jonge leeftijd deze baantjes wel doen en daarmee de wet overtreden.

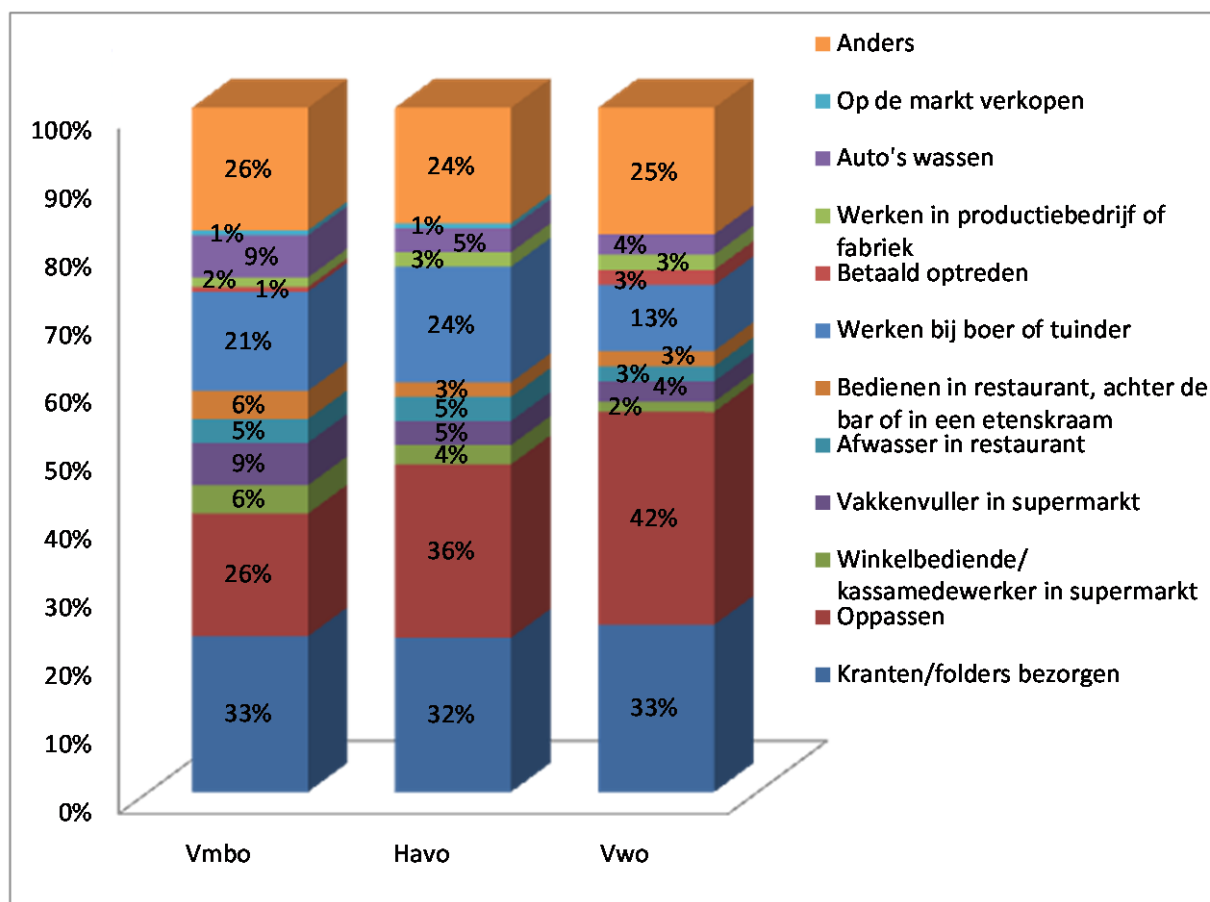
Wat het werken in een winkel of achter de kassa betreft, is er opvallend genoeg nauwelijks verschil tussen 12- en 15-jarigen. In beide leeftijdsgroepen doet 8% dit werk. Dit valt te verklaren door het gegeven dat veel kinderen die in de winkel werken, dit (informeel) in dienst van hun ouders doen. Het is voor alle kinderen onder de 16 wettelijk verboden om kassawerkzaamheden te verrichten.

Grafiek 3. Typen baantjes, naar leeftijd (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

Ook zijn er verschillen waar te nemen in het type baantje dat kinderen hebben op basis van hun opleidingsniveau. Het belangrijkste verschil is dat vwo- en havo-leerlingen vaker oppassen dan vmbo-leerlingen. Waar van de vwo-leerlingen en van de havo-leerlingen respectievelijk 42% en 36% dit werk doet, is het bij vmbo-leerlingen slechts 26%. Vmbo-leerlingen werken weer meer in de detailhandel (6% werkt achter de kassa of als winkelbediende en 9% als vakkenvuller. Voor havo-leerlingen is dit respectievelijk 4% en 5% en voor vwo-leerlingen 2% en 4%). Ook werken zij meer in de horeca (6% bedient in de horeca versus 3% van de havo-leerlingen en 3% van de vwo-leerlingen). In de landbouw zijn vwo-leerlingen duidelijk ondervertegenwoordigd. Slechts 13% werkt bij een boer of tuinder, in tegenstelling tot 24% van de havo-leerlingen en 21% van de vmbo-leerlingen.

Grafiek 4. Typen baantjes, naar opleidingsniveau (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

De keuze voor een bepaald type baantje staat niet alleen in relatie tot de leeftijd, geslacht en opleidingsniveau van een kind, maar ook tot zijn/haar woonplaats en culturele achtergrond. Zo werken kinderen die in landelijk gebied wonen vaker bij een boer of tuinder (23%) en doen zij vaker de kranten- en folderbezorging (34%). In stedelijk gebied is dit respectievelijk 7% en 29% van de werkende kinderen. Kinderen in stedelijk gebied werken op hun beurt weer vaker als oppas (36%) of in een winkel (10%). In landelijk gebied is dit respectievelijk 22% en 4%.

Daarnaast hebben, zoals verwacht kan worden, kinderen waarvan de ouders in de agrarische sector werken of een eigen bedrijf hebben, vaker een bijbaantje dan kinderen waarbij dat niet het geval is. Uit het onderzoek blijkt dat kinderen waarvan de ouders een (boeren)bedrijf hebben vaak binnen ditzelfde bedrijf een bijbaan nemen. Twee derde van de kinderen met een vader in de agrarische sector en de helft van de kinderen met een vader die een eigen bedrijf heeft, werkt. Voor werk door kinderen binnen het eigen bedrijf (agrarisch bedrijf of winkel) die een geheel vormt met het woonhuis is de wet soepeler.

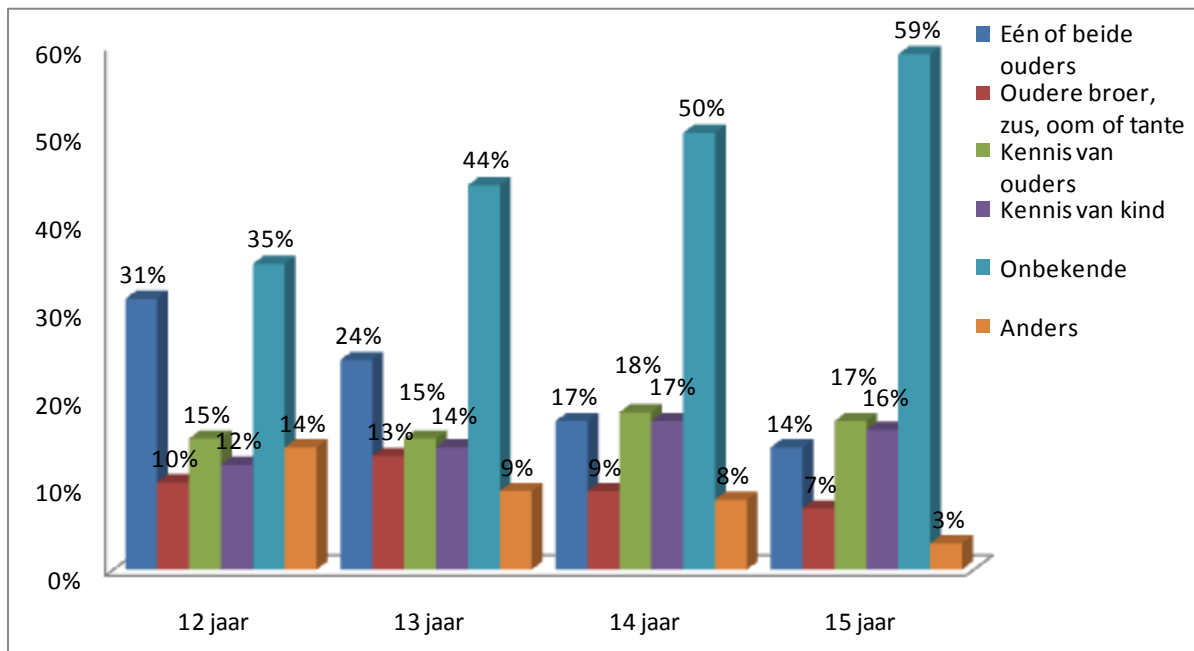
Als bijbaantje passen autochtone kinderen vaker op dan allochtone kinderen (35% van de autochtone kinderen versus 19% van de allochtone kinderen) en werken autochtone kinderen vaker bij een boer of tuinder (21% versus 2%). Allochtone kinderen werken daarentegen weer vaker in een winkel of als vakkenvuller in de supermarkt (respectievelijk 11% en 13% van de allochtone kinderen versus 4% en 6% van de autochtone kinderen).

3.1.2 Werkgever

Bij het verkrijgen van een baantje maken kinderen vaak gebruik van hun sociale netwerk. De helft van de werkende kinderen is in dienst bij familieleden of bekenden: 19% werkt voor één of beide ouders of zijn/haar opa of oma, 17% werkt voor een kennis van de ouders, 16% werkt voor een kennis van hem/haarzelf, 8% werkt voor een oom of tante en 2% werkt voor een oudere broer of zus. Het is dus niet vreemd dat juist de kinderen met een dunner sociaal netwerk - allochtone kinderen en kinderen met werkloze ouders - minder vaak een baantje hebben dan andere kinderen.

Naarmate kinderen ouder worden, werken zij minder vaak in dienst van hun ouder(s). Waar 31% van de 12-jarigen voor zijn/haar ouder(s) werkt, is dit bij de 15-jarigen maar 14%. Kinderen gaan dan juist steeds vaker werken voor een persoon die zij nog niet kenden: 59% van de 15-jarigen versus 35% van de 12-jarigen. Hoe ouder een kind is, hoe minder hij/zij afhankelijk is van het eigen sociale netwerk, of dat van de ouders, voor het vinden van een baantje. Dit is logisch, omdat oudere kinderen volgens de wet meer verschillende baantjes mogen hebben en dus uit het informele circuit kunnen komen om een formeel en legaal baantje te nemen.

Grafiek 5. Soort werkgever, naar leeftijd (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

De verschillen zijn groot in relatie tot het soort opleiding dat de kinderen volgen. Vmbo- en ook havo-leerlingen werken vaker dan vwo-leerlingen voor een onbekende en minder vaak voor hun ouders of voor kennissen. Ook dit verschil zou te maken kunnen hebben met de aard van het sociale netwerk, in de zin van de directe toegang van vwo-leerlingen tot een welgestelder milieu, waar de vraag naar incidentele arbeid, bijvoorbeeld babysitters en autowassers, groter is dan bij vmbo-leerlingen. Vmbo-leerlingen hebben namelijk vaker laag of lager opgeleide ouders dan de gemiddelde Nederlandse bevolking [Hiteq 2008]. Vaak groeien zij dus op in een minder fortuinlijke omgeving dan kinderen met een hoger opleidingsniveau.

Tabel 4. Soort werkgever, naar opleidingsniveau (alle ondervraagde kinderen - 12 t/m 15 jaar)

	Vmbo	Havo	Vwo
Een of beide ouders	17%	16%	23%
Oudere broer of zus	2%	1%	2%
Oom en/of tante	8%	8%	8%
Kennis of vriend van ouders	14%	14%	23%
Kennis of vriend van kind	14%	16%	23%
Onbekende	54%	54%	44%
Anders	6%	7%	8%

Ook is het zo dat werkende kinderen met werkloze ouders minder binnen hun eigen sociale netwerk actief zijn dan kinderen waarvan beide ouders werken. Van de werkende kinderen met werkloze ouders werkt 63% voor een onbekende, terwijl dit bij de kinderen met twee werkende ouders 47% is. Voor de kinderen met werkloze ouders geldt dus mogelijk dat hun sociaal netwerk dunner is, maar dat ook voor hen het hebben van een baan de sociale norm is en dat ze daarom buiten hun eigen netwerk, waar werkeloosheid heerst, op zoek gaan naar een baan.

Allochtone kinderen lijken daarentegen meer afhankelijk van een direct familielid te zijn dan autochtone kinderen: zij werken vaker voor één van de ouders of een oudere broer of zus. Autochtone kinderen maken meer gebruik van kennissen en vrienden van henzelf of hun familie. Dit zou het eerder genoemde bevestigen, dat allochtone kinderen gemiddeld een dunner netwerk hebben met minder kennis van en dus ook minder toegang tot de arbeidsmarkt.

Tabel 5. Soort werkgever, naar culturele achtergrond (alle ondervraagde kinderen - 12 t/m 15 jaar)

	Autochtoon	Allochtoon
Een of beide ouders	18%	24%
Oudere broer ofzus	1%	5%
Oom en/of tante	8%	8%
Kennis of vriend van ouders	17%	9%
Kennis of vriend van kind	16%	11%
Onbekende	51%	51%
Anders	8%	1%

3.1.3 Werktijden en salaris

Het merendeel van de kinderen werkt 1 tot 4 dagen per week (45%); de rest werkt enkele keren per maand (18%), alleen op zaterdag (12%) of alleen in de schoolvakanties (12%). Slechts 5% werkt op zaterdag én zondag en 2% alleen op zondag. Van alle werkende kinderen werkt 3% bijna iedere dag, dat wil zeggen 5 tot 7 dagen per week. De dag waarop door kinderen het meeste gewerkt wordt, is de zaterdag. 34% van de kinderen werkt wel eens op deze dag. Oudere kinderen werken per week meer dagen in vergelijking met jongere kinderen.

Uit het onderzoek blijkt dat kinderen, naarmate ze ouder worden, ook meer uren per week werken. Zo werkt 83% van de werkende 12-jarigen minder dan 7 uur per week versus 80% van de 13-jarigen en 73% van de 14-jarigen. Van alle kinderen werken 15-jarigen het vaakst meer dan 20 uur per week: namelijk 4% van de 15-jarigen (versus 0% van de 12-jarigen, 1% van de 13-jarigen en 3% van de 14-jarigen).

Opvallend is het grote aantal overtredingen van de arbeidstijdenwet (zie dikgedrukte cijfers in tabel 6 en tabel 7). De 12-jarigen mogen helemaal niet werken en toch stellen we vast dat 83% van hen 1 tot 7 uur per week werkt en 7% meer dan 12 uur per week werkt. Kinderen tot en met 15 jaar mogen niet meer dan 12 uur per week op meer dan 5 dagen, of op zondag, werken. Op dergelijke en andere overtredingen zullen we later terug komen.

Tabel 6. Aantal werkdagen per week, naar leeftijd (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar
5 tot 7 dagen	2%	3%	4%	3%
1 tot 4 dagen	35%	41%	46%	47%
Zaterdag en zondag	6%	6%	3%	8%
Zaterdag	8%	10%	12%	17%
Zondag	6%	3%	2%	2%
Enkele keren per maand	29%	19%	20%	13%
Alleen in schoolvakanties	15%	17%	11%	7%
Anders	0%	2%	4%	3%

Tabel 7. Aantal werkuren per week, naar leeftijd (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar
20 uur of meer	0%	1%	3%	4%
12 tot 20 uur	7%	2%	4%	8%
7 tot 12 uur	10%	18%	20%	29%
Minder dan 7 uur	83%	80%	73%	59%

Overige verschillen zijn dat jongens meer uren maken dan meisjes, dat op het platteland meer gewerkt wordt dan in de stad en dat vmbo-leerlingen meer werken dan havo- en vwo-leerlingen. Meisjes werken vaker minder dan 7 uur per week dan jongens (75% van de meisjes versus 67% van de jongens). Van de jongens werkt 11% meer dan 12 uur per week versus 5% van de meisjes. Kinderen op het platteland werken beduidend vaker dan kinderen in de stad. Terwijl 10% van de kinderen op het platteland bijna iedere dag werkt, doet maar 1% van de kinderen in de stad dit. Bovendien werken vmbo-leerlingen meer uren dan havo- en vwo-leerlingen (op het vmbo werkt 12% van de kinderen meer dan 12 uur per week, terwijl dit op de havo 4% is en op het vwo 1%).

Een andere, verontrustende, vaststelling is dat 27% van de kinderen ook weleens 's nachts werkt, dat wil zeggen tussen 19:00 en 06:00. In deze groep zitten meer meisjes dan jongens (34% versus 20%), waarschijnlijk omdat meer meisjes dan jongens oppasbaantjes hebben, die vaak tot laat op de avond duren. Andere baantjes waarbij vaak tot 's avonds laat gewerkt wordt, zijn baantjes in de horeca en de supermarkt¹⁴. Ook de kinderen die optreden of als DJ hun geld verdienen, moeten vaak tot laat, soms zelfs tot diep in de nacht, werken. Naarmate kinderen ouder worden, gaan zij vaker 's nachts werken. Van de 12-jarigen werkt 16% wel eens 's nachts, van de 13-jarigen 25%, van de 14-jarigen 30% en van de 15-jarigen 28%.

Van alle kinderen die werken, werkt 61% in de zomervakantie. Van hen heeft 49% én een baantje tijdens schoolweken én een baantje in de zomervakantie en heeft 12% alleen een baantje in de zomervakantie en niet tijdens schoolweken. Het gemiddelde aantal dagen dat kinderen tijdens de zomervakantie werken is 15 dagen. Het hoogste aantal gewerkte vakantiedagen dat in de enquête genoemd werd was 37. Ook dit is boven het wettelijk vastgestelde maximum van 3 weken voor 13- en 14-jarigen en 4 weken voor 15-jarigen.

Naarmate kinderen ouder worden, gaan zij, net als tijdens schoolweken, ook in de zomervakantie meer uren werken. Zo werkt 43% van de 15-jarigen meer dan 2 uur per dag en 28% van de 12-jarigen. Van de 12-jarigen werkt 2% meer dan 8 uur per dag in de zomervakantie. Dit is misschien een klein percentage, maar het gegeven is zorgwekkend, in acht genomen dat 12-jarigen nog helemaal niet mogen werken. Van de 13-, 14- en 15-jarigen werkt respectievelijk 9%, 7% en 9% meer dan 8 uur per dag, wat uiteraard ook voor deze leeftijden volgens de wet verboden is.

Het merendeel van de werkende kinderen (92%) krijgt een uurloon of stukloon voor hun werkzaamheden. De rest krijgt een beloning in de vorm van extra zakgeld of een cadeautje. Hoe ouder kinderen worden, hoe meer hun bijbaantje als echt werk met een vast uurloon behandeld wordt in plaats van 'een klusje voor extra zakgeld'. Zo krijgt van de 12-jarigen 81% een uurloon en 15% een beloning in de vorm van extra zakgeld voor het werk dat hij/zij doet. Van de 15-jarigen krijgt 95% een uurloon en slechts 3% een beloning.

De meeste kinderen (46%) verdienen tussen de € 10,00 en € 25,00 per week. Een aanzienlijk deel (29%) verdient echter minder dan € 10,00 per week. De 'grootverdieners' zijn in de minderheid: 14% verdient tussen de € 25,00 en € 50,00 per week, 8% verdient tussen de € 50,00 en € 100,00 per week en 3% meer dan € 100,00 per week.

Naarmate kinderen ouder worden, gaan zij meer verdienen. Hun uurloon lijkt in veel gevallen niet

---

¹⁴ Bij het invullen van de enquêtes viel op dat veel kinderen hun werk na 19:00 niet als nachtwerk zagen, al stonden de specifieke tijden in de vraag vermeld. Zelfs als kinderen bij een oppasbaantje tot 1 uur 's nachts werkten, vulden zij dit niet als zodanig in. Tijdens het verwerken van de enquêtes zijn deze antwoorden gecorrigeerd aan de hand van de ingevulde werktijden.

omhoog te gaan met de leeftijd (er bestaat immers geen minimumloon voor kinderen onder de 15 jaar), maar doordat zij langer en vaker gaan werken, gaan hun wekelijkse inkomsten wel omhoog. Terwijl 41% van de 12-jarigen minder dan € 10,00 per week verdient, is dit bij de 15-jarigen maar 19%. En 20% van de 15-jarigen verdient tussen de € 25,00 en € 50,00 per maand, terwijl dit bij de 14-jarigen 13% is, bij de 13-jarigen 8% en bij de 12-jarigen 10%. De kinderen die zeggen tussen de € 50,00 en € 100,00 per maand en meer dan € 100,00 per maand te verdienen, zitten in alle leeftijdscategorieën. Dit valt te verklaren door het gegeven dat het hierbij om uitzonderingen gaat, die niet aan gangbare uurlonen vastzitten, maar waarschijnlijk in de informele sector geld bijverdienen. Te denken valt aan baantjes als betaald optreden als DJ of rapper in een discotheek, waarmee soms wel € 200,00 op een avond wordt verdiend.

Meisjes verdienen over het algemeen minder dan jongens. Terwijl 33% van de jongens meer dan € 25,00 per week verdient, is dit maar 18% van de meisjes. Dit valt te verklaren door het gegeven dat meisjes per week minder uren werken dan jongens. De groep kinderen die meer dan € 100,00 per week verdient, bestaat, op 3 meisjes na, uitsluitend uit jongens.

Kinderen op het vmbo hebben meer inkomsten per week dan kinderen op de havo of het vwo. Terwijl maar 22% van de vmbo-leerlingen minder dan € 10,00 per week verdient, is dit 25% van de havo-leerlingen en 44% van de vwo-leerlingen. Ook is er een verschil tussen stad en platteland: in de stad verdient 33% minder dan € 10,00 per week, terwijl dit op het platteland 22% is. Deze verschillen zijn te verklaren met het gegeven dat vmbo-leerlingen en plattelandskinderen het meeste werken van alle ondervraagde kinderen.

3.1.4 Overtredingen en risico's

Zoals al eerder duidelijk werd, wordt de wetgeving over de minimumleeftijd regelmatig overtreden. In veel gevallen werken kinderen al op 12-jarige leeftijd (22% op het moment van onderzoek) en waarschijnlijk is een aantal van deze 12-jarigen op nog jongere leeftijd begonnen met werken. In aantallen omgerekend gaat het om vele tienduizenden 12-jarige kinderen in Nederland.

Een aanzienlijk percentage (8%) van de werkende kinderen van 12 t/m 15 jaar overtreedt het maximum aantal werkuren (12) per week zoals beschreven in de *Nadere Regeling Kinderarbeid*: 5% werkt 12 tot 20 uur per week en 3% werkt zelfs meer dan 20 uur per week. Ook in de zomervakanties wordt de wet overtreden. Kinderen van 13 en 14 mogen maximaal 7 uur per dag werken, kinderen van 15 jaar maximaal 8 uur per dag. Maar van de 12-jarigen werkt 2% meer dan 8 uur per dag, en van de 13-, 14- en 15-jarigen respectievelijk zelfs 9%, 7% en 9%. Daarnaast werken veel kinderen op dagen of tijden die voor hen verboden zijn. In totaal zegt 11% van de werkende kinderen wel eens op zondag te werken en werkt 27% wel eens 's nachts, dat wil zeggen tussen 19:00 en 06:00. Hierbij moet in acht genomen worden dat 12-jarigen volgens de NRK helemaal niet zouden mogen werken. zij werken, los van het aantal werkuren of het tijdstip, is op zichzelf al een overtreding van de wet.

Overtredingen te over dus, op verschillende gebieden, met name in de groep van 12-jarigen. De percentages zijn klein, maar de absolute getallen, berekend aan de hand van actuele cijfers van het aantal 12- tot 15-jarigen in Nederland¹⁵, laten zien dat het om vele duizenden of zelfs tienduizenden kinderen gaat, die betaalde werkzaamheden doen die op hun leeftijd streng

---

¹⁵ CBS StatLine: bevolking per maand. Cijfers per 1 september 2011 (Geraadpleegd via: <http://statline.cbs.nl>, 12 oktober 2011).

verboden en mogelijk schadelijk zijn.

Tabel 8. Wetsovertredingen: percentages & absolute aantallen (werkende kinderen - 12 jaar)

<i>12-jarigen</i>		
<i>totaal: 202.955</i>	Percentage	Aantal
<i>werkend: 44.650 (22% van totaal)</i>		
Werkend	22% (van alle 12-jarigen)	44.650
5 tot 7 dagen per week	2%	893
meer dan 12 uur per week (schoolweek)	7%	3.126
Meer dan 8 uur per dag (zomervakantie)	2%	893
's Nachts (19:00 en 06:00)	16%	7.144
Op zondag	12%	5.358

Tabel 9. Wetsovertredingen: percentages & absolute aantallen (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

<i>Alle kinderen (12 t/m 15 jaar)</i>		
<i>totaal: 789.495</i>	Percentage	Aantal
<i>werkend: 292.113 (37% van totaal)</i>		
5 tot 7 dagen per week	3%	8.763
Meer dan 12 uur per week (schoolweek)	8%	23.369
Meer dan 20 uur per week (schoolweek)	3%	8.763
Meer dan 8 uur per dag (zomervakantie)	8%	23.369
's Nachts (tussen 19:00 -06:00)	27%	78.871
Op zondag	11%	32.132

Risico's van bijbaantjes zijn, naast de te lange werktijden, te vinden op het gebied van werkomstandigheden. Op de vraag wat kinderen niet leuk vinden aan hun werk, noemde 30% werkomstandigheden, zoals kou, regen, warmte en stank. Met name bij het bezorgen van kranten en folders, werd het koude en natte klimaat vaak genoemd als vervelende factor. Kinderen die in de kassen werken, noemden juist vaak de warmte en benauwde werkomgeving als nadeel van het werk.

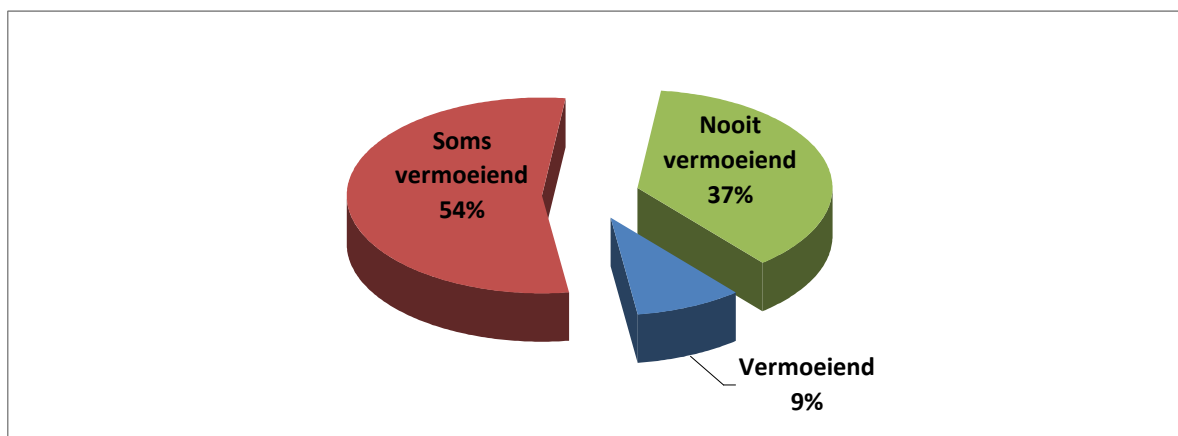
Verder bestaan er risico's op het gebied van lichamelijke belasting (zwaar werk, lichamelijk vermoeiend werk of lichamelijke klachten door werk) en psychosociale belasting (stress, te grote verantwoordelijkheid, repeterende en/of saaie arbeid of problemen met de baas). Ook hier geven de antwoorden van de kinderen aan dat de belasting niet onproblematisch is: 17% van de werkende kinderen vindt zijn/haar werk zwaar. Opvallend is dat 12-jarigen het vaakst aangeven hun werk zwaar te vinden (38% van de 12-jarigen versus 15% van de 15-jarigen). Dit zou te verklaren kunnen

zijn door het gegeven dat jonge kinderen lichamelijk en geestelijk minder aankunnen dan oudere kinderen, maar soms wel werk doen dat even zwaar is als het werk dat oudere kinderen of volwassenen doen. In een behoorlijk aantal gevallen gaat het ook om stukloon, hetgeen betekent dat de jongere kinderen even goed moeten presteren als de oudere kinderen om een vergelijkbare vergoeding te ontvangen. Dit leidt tot gejaagdheid en spanning.

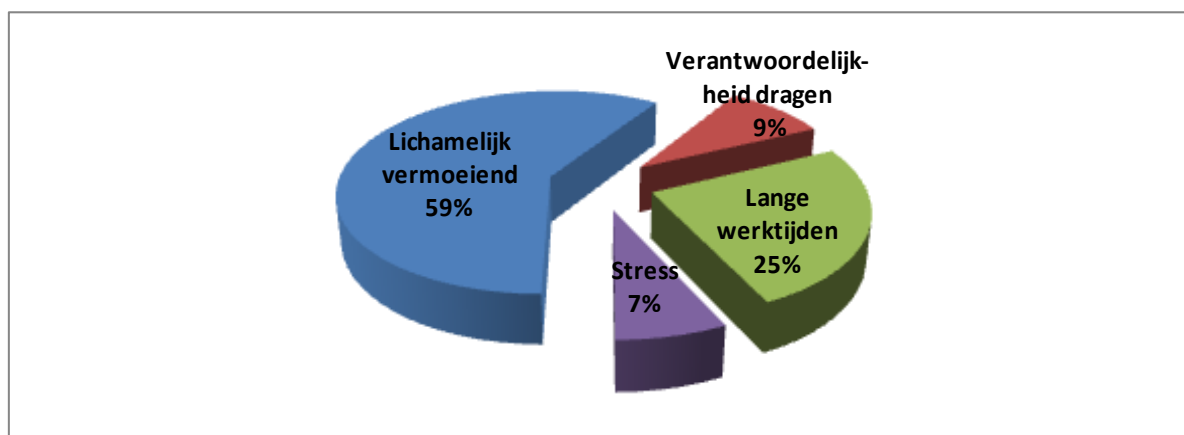
Vmbo-leerlingen vinden hun baan vaker zwaar dan andere scholieren: 23% van de vmbo-leerlingen versus 13% van de havo-leerlingen en 11% van de vwo-leerlingen. Dit zou kunnen worden verklaard door het gegeven dat vmbo-leerlingen veel minder vaak dan havo- en vwo-leerlingen een oppasbaantje hebben, waarbij weinig sprake is van lichamelijke belasting en juist vaker de zwaardere baantjes verrichten in de detailhandel, horeca en landbouw. Het verschil in type baantjes verklaart mogelijk ook het verschil tussen jongens en meisjes. Vooral jongens vinden hun werk lichamelijk vermoeiend (68% van de jongens versus 51% van de meisjes). Daarentegen noemden meer meisjes de verantwoordelijkheid en stress op hun werk als vermoeiend (respectievelijk 12% van de meisjes versus 4% van de jongens).

Van alle kinderen die werken vindt een hoog percentage (61%) zijn/haar werk vermoeiend (54% vindt het soms vermoeiend en 9% vindt het erg vermoeiend). Van de kinderen die hun werk vermoeiend vinden, vindt 59% het werk lichamelijk vermoeiend, 25% vindt de lange werktijden of het 's avonds laat werken vermoeiend, 9% vindt het dragen van verantwoordelijkheid vermoeiend en 7% vindt zijn/haar werk stressvol.

Grafiek 6. Vermoeidheid door het baantje (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

Grafiek 7. Oorzaken van vermoeidheid (werkende kinderen die hun baantje soms of altijd vermoeiend vinden - 12 t/m 15 jaar)

Met name jonge kinderen vinden hun werk lichamelijk vermoeiend (73% van de 12-jarigen versus 66% van de 13-jarigen, 53% van de 14-jarigen en 61% van de 15-jarigen). Dit valt wederom te verklaren door het gegeven dat een jong kinderlichaam fysiek minder aan kan dan dat van een ouder kind. Dat ook bij 15-jarigen een piek te zien is valt te verklaren door het gegeven dat 15-jarigen, en dan vooral de grotere en meer volgroeid uitziende kinderen, een soort tussencategorie vormen. Zij worden vaak al als 16- of 17-jarigen behandeld op de werkvloer en moeten dus ook zwaardere klussen doen. Naarmate kinderen ouder worden ervaren zij meer stress tijdens het werk (10% van de 15-jarigen versus 7% van de 14-jarigen en 5% van de 12- en 13-jarigen).

In totaal zegt 1 op de 5 kinderen (21%) weleens lichamelijke klachten te hebben door zijn/haar werk. De meest genoemde klachten zijn rugklachten (60%), last van de benen, voeten en knieën (20%), last van de armen (15%) en nek- en schouderklachten (5%). Naarmate kinderen ouder worden ondervinden zij meer lichamelijke klachten door hun werk (1% van de 12-jarigen versus 29% van de 15-jarigen).

De baantjes die lichamelijk veel van kinderen vragen, zijn ook de baantjes waarin de meeste lichamelijke klachten voorkomen, zoals baantjes in de landbouw (34% van de kinderen die in deze sector werken heeft lichamelijke klachten) en als vakkenvuller (32%). Kinderen die verder vaker dan gemiddeld aangeven lichamelijke klachten te hebben door het werk, zijn kinderen die op de markt werken (26%) of die als bedieningsmedewerker in de horeca werken (29%). Oppassen is het baantje waarbij de minste kinderen lichamelijke klachten oplopen (15%).

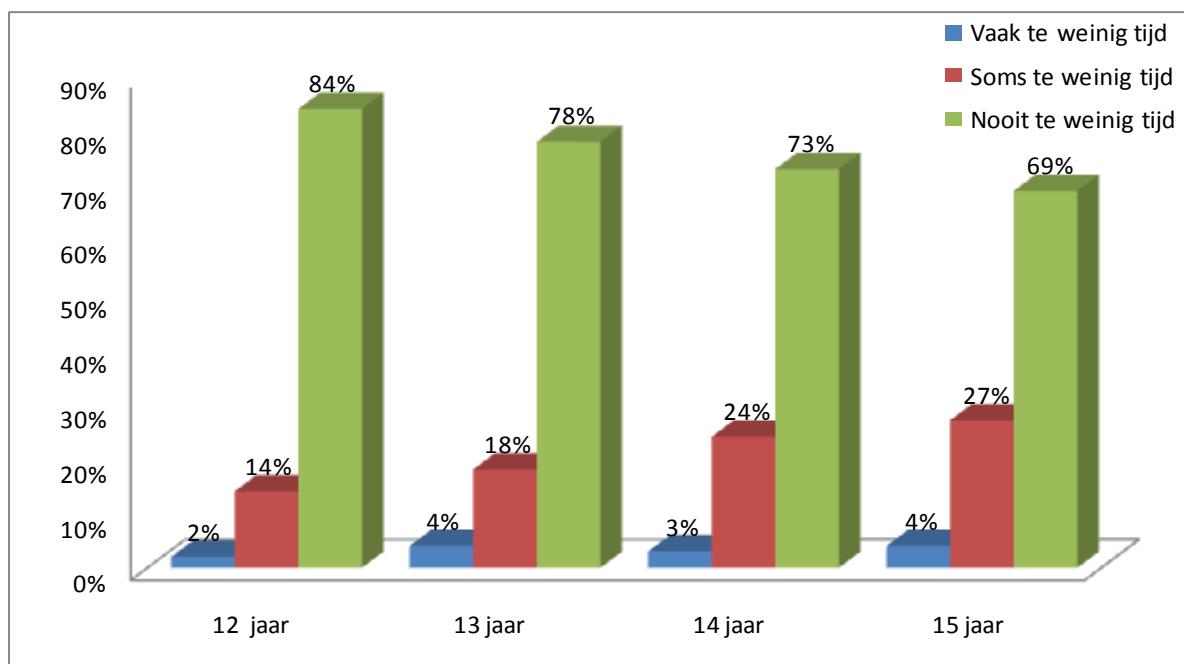
Verder zegt 1 op de 4 kinderen (26%) zijn/haar werk saai te vinden en vindt 1 op de 5 kinderen (21%) dat hij/zij 'stomme klusjes', zoals schoonmaken en tillen, moet doen.

Over het algemeen zijn de kinderen wel te spreken over hun collega's of werkgever: 95% vindt de mensen op het werk aardig en 98% zegt het goed met zijn/haar baas te kunnen vinden. Naarmate kinderen ouder worden, vinden zij hun werk vaker saai (25% van de 15-jarigen versus 13% van de 12-jarigen vindt zijn/haar werk saai) en hebben zij vaker problemen met hun baas (4% van de 15-jarigen en 0% van de 12-jarigen). Dit laatste zou ermee te maken kunnen hebben dat jongere kinderen vaker binnen hun eigen sociale netwerk een baantje hebben, terwijl oudere kinderen vaker voor een onbekende gaan werken. Ook zijn jongere kinderen over het algemeen meegaander en minder kritisch op hun werk en baas.

Een risico van de bijbanen is dat er een conflict kan ontstaan met de overige tijdsbesteding van kinderen aan school, huiswerk en vrije tijd: 1 op de 4 kinderen zegt soms te weinig tijd voor huiswerk over te houden als gevolg van zijn/haar bijbaantje. Bij 3% van de werkende kinderen gebeurt dit zelfs vaak. Bij meisjes gebeurt dit meer dan bij jongens (27% van de meisjes versus 19% van de jongens). Naarmate kinderen ouder worden hebben zij vaker te weinig tijd voor huiswerk door hun werk. Van de 12-jarigen heeft 2% vaak te weinig tijd voor huiswerk en 14% soms te weinig tijd voor huiswerk en van de 15-jarigen respectievelijk 4% en 27%. Dit zou te verklaren kunnen zijn door het gegeven dat kinderen naarmate ze ouder worden meer dagen per week gaan werken, terwijl zij tegelijkertijd op school meer huiswerk meekrijgen en de schooldruk hoger wordt.

In het onderzoek is niet gekeken naar de gevolgen voor de schoolresultaten, maar verontrustend is wel het simpele gegeven dat kinderen zelf aangeven - bij de 15-jarigen die in een heel cruciaal moment van hun ontwikkeling zitten is dit bijna een derde- minder tijd voor schoolse activiteiten te hebben.

Grafiek 8. Te weinig tijd voor huiswerk door het baantje (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

Over het algemeen hebben kinderen niet het idee dat hun werk bovenmatig beslag legt op hun vrije tijd: 78% van alle kinderen is het er niet mee eens dat zij door hun werk geen vrije tijd meer hebben. Toch vindt 1 op de 5 kinderen dat hij/zij minder vrije tijd heeft en vindt 3% dat hij/zij helemaal geen vrije tijd meer heeft door het werk. Hoe ouder kinderen worden, hoe vaker zij ervaren minder vrije tijd te hebben door het werk. Zo zegt 28% van de 15-jarigen geen of minder vrije tijd te hebben, 22% van de 14-jarigen, 17% van de 13-jarigen en 18% van de 12-jarigen. Dit hangt samen met het gegeven dat kinderen meer gaan werken naarmate ze ouder worden en ook meer huiswerk krijgen. Vmbo-leerlingen hebben vaker het gevoel dat zij door werken geen of minder vrije tijd hebben (28% van de vmbo-leerlingen versus 23% van de havo-leerlingen en 15% van de vwo-leerlingen).

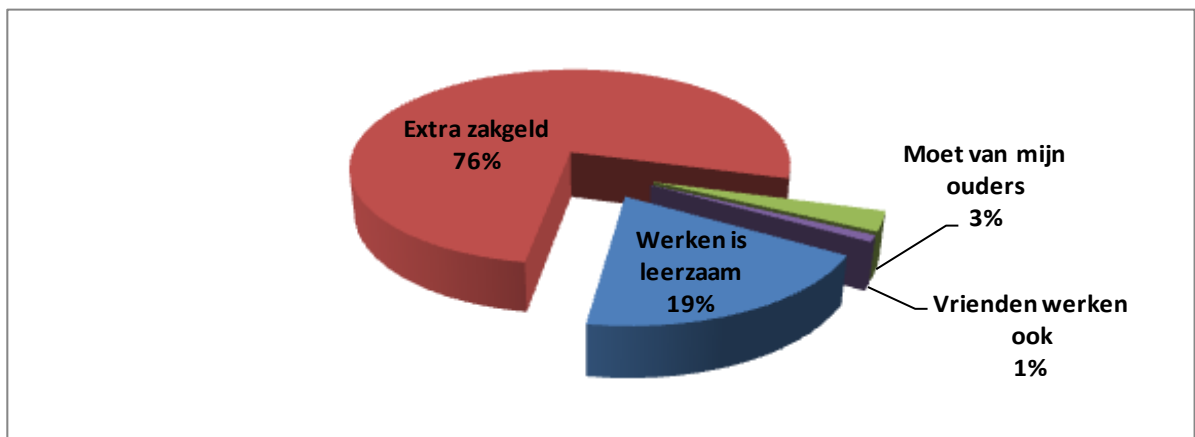
De factor 'vrije tijd' is uiteraard subjectief. Het is niet iets zoals onderwijs, waar een verplicht aantal uren en opdrachten voor staan. Als een kind werkt en niet of minder aan sport doet en minder buiten kan spelen, wordt dit niet noodzakelijk als een gevolg van het werk gezien. Toch blijkt dat 1 op de 5 kinderen een inperking van zijn/haar vrije tijd ervaart. Op de vraag waar kinderen meer tijd aan zouden besteden als zij niet zouden werken, kregen we de volgende antwoorden: afspreken met vrienden, spelen en sporten (72%); televisie kijken en computers (43%); gewoon niets doen of langer uitslapen (20%); en meer tijd besteden aan huiswerk en lezen (19%).

Hoewel veel kinderen zeggen te weinig tijd voor huiswerk over te houden door hun werk, betekent dit niet dat zij meer tijd aan huiswerk zouden besteden als ze niet zouden werken. Vooral 12-jarigen zeggen meer tijd te zullen besteden aan huiswerk en lezen als zij niet zouden werken (29% van de 12-jarigen versus 20% van de 15-jarigen). Ook kiezen zij vaker voor afspreken met vrienden, spelen en sporten dan oudere kinderen (80% van de 12-jarigen, versus 70% van de 13- en 14-jarigen en 73% van de 15-jarigen). Hoe ouder kinderen worden hoe meer behoefte ze hebben aan niets doen (22% van de 15-jarigen versus 12% van de 12-jarigen). Dit zou te verklaren kunnen zijn door het steeds drukker wordende dagschema naarmate kinderen ouder worden.

3.1.5 Motivatie om te werken

De belangrijkste motivatie voor kinderen om een bijbaantje te nemen is overduidelijk het geld dat dit met zich meebrengt. Driekwart van de kinderen noemde als motivatie het verdienen van extra zakgeld om leuke dingen van te doen of om kleding en modeartikelen te kopen. Verder zei 19% te werken omdat ze het leerzaam vinden en zo werkervaring voor later op kunnen doen. Enkel 3% zei te werken omdat het moet van zijn/haar ouders en 1% werkt omdat al zijn/haar vrienden ook werken. In alle gevallen kunnen meervoudige overwegingen meespelen, maar de eenduidigheid van de antwoorden mag tot de conclusie leiden dat kinderen het vooral doen om het geld en dat andere, meer strategische overwegingen, zoals het leren van een vak, ondervinden wat werken is, sociale vaardigheden opdoen, discipline leren en met geld leren omgaan, veel minder prominent aanwezig zijn dan het verlangen geld te verdienen en te kunnen consumeren.

Grafiek 9. Motivatie van kinderen om te werken (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

In de werkmotivatie zit nauwelijks een verschil tussen jongens en meisjes en tussen kinderen van verschillende leeftijden. Opvallend is wel dat de motivatie om te werken van kinderen met twee werkeloze ouders vaker het geld is dan bij kinderen met werkende ouders (88% versus 78%). Dit valt mogelijk te verklaren door de slechte economische situatie waarin de kinderen met werkeloze ouders opgroeien. Ook is er een verschil tussen vmbo-leerlingen en havo- en vwo-leerlingen. Vmbo-leerlingen werken minder vaak om het extra zakcentje (72%) dan havo-leerlingen (81%) en vwo-leerlingen (79%). Ze werken vaker omdat ze het leerzaam vinden (21% van de vmbo-leerlingen, 16% van de havo-leerlingen en 18% van de vwo-leerlingen). Dit zou kunnen komen doordat vmbo-leerlingen al op jongere leeftijd een beroepsrichting kiezen op school, via een stage aan hun baantje komen en/of al bewuster met hun (beroeps)toekomst bezig zijn dan andere leerlingen. Zij zoeken gericht naar een baantje in een bepaalde sector, zodat ze werkervaring op kunnen doen die hen later van pas kan komen.

Tabel 10. Motivatie om te werken, naar opleidingsniveau (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

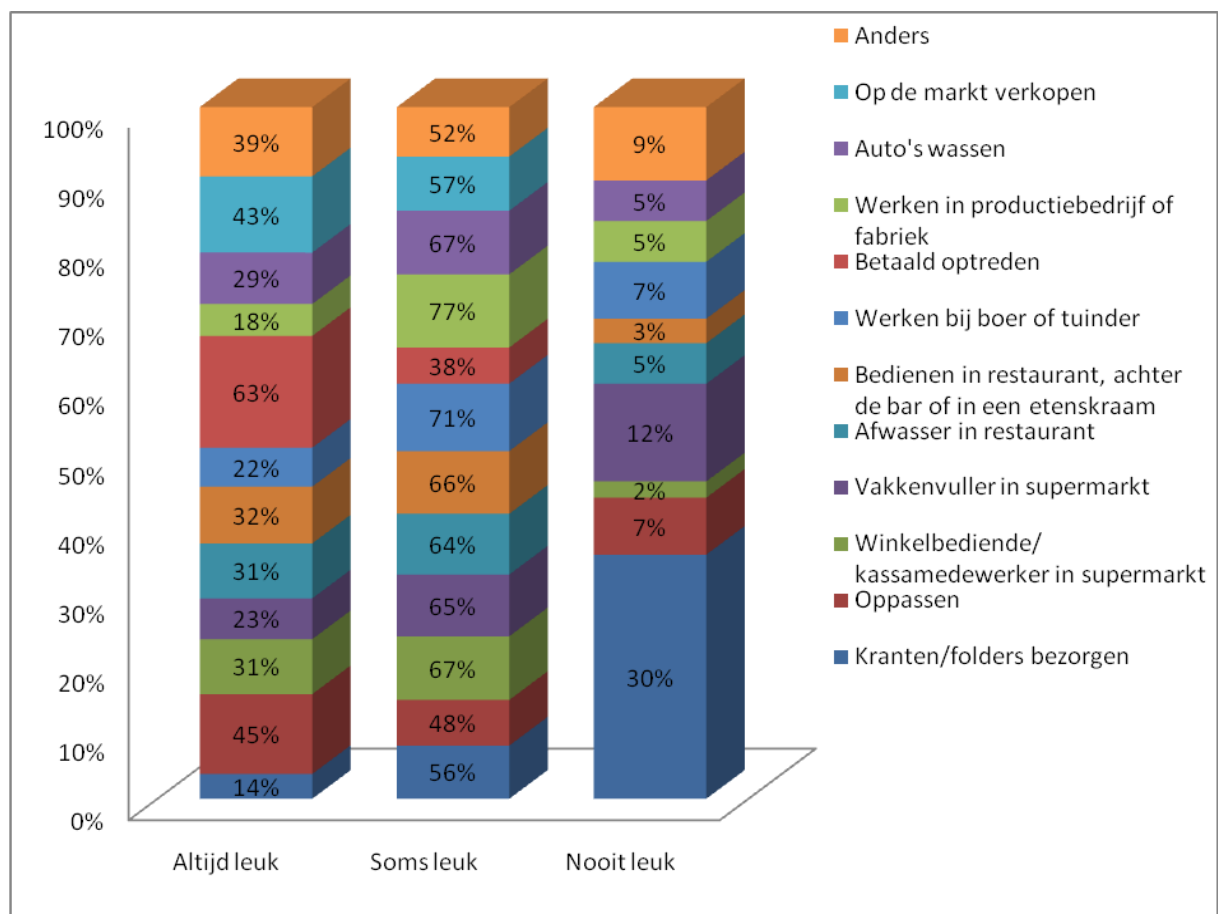
	Vwo	Havo	Vmbo
Extra zakgeld	79%	81%	72%
Leerzaam /werkervaring	18%	16%	21%
Moet van ouders	3%	2%	5%
Vrienden werken ook	0%	0%	2%

3.1.6 Mening over het werk

Op de vraag of kinderen hun werk leuk vinden, antwoordde 57% zijn/haar werk meestal leuk te vinden en 13% vond zijn/haar helemaal nooit leuk. Opvallend is dat enkel 30% van de werkende kinderen zijn/haar werk altijd leuk vindt.

Of kinderen hun werk leuk vinden hangt sterk samen met het type baantje dat ze hebben. Kranten of folders bezorgen is duidelijk het minst populaire baantje: 30% van de kinderen die dit doen vindt het nooit leuk, 56% vindt het soms leuk en slechts 14% vindt het altijd leuk. Oppassen is een populair baantje: 45% vindt het altijd leuk en slechts 7% vindt het nooit leuk. Werken als vakkenvuller en werken in de landbouw wordt door relatief weinig kinderen altijd leuk gevonden (23% en 22%).

Grafiek 10. Waardering van de verschillende baantjes (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

Over het algemeen waarderen meisjes hun baantje meer dan jongens: terwijl 37% van de meisjes hun baantje altijd leuk vindt, vindt enkel 23% van de jongens dit. Dit kan te verklaren zijn uit het gegeven dat meisjes vaker oppassen, terwijl jongens vaker kranten en folders rondbrengen. Jonge kinderen zeggen vaker hun baantje altijd leuk te vinden dan oudere kinderen: 35% van de 12- en 13-jarigen vindt zijn/haar baantje altijd leuk, terwijl maar 28% van de 14- en 15-jarigen dat vindt.

Op de vraag wat kinderen leuk vinden aan hun werk, komt het sociale aspect duidelijk naar voren (61%). Hieronder valt de omgang met de werkgever, collega's, leeftijdsgenoten, klanten en oppaskinderen. Naarmate kinderen ouder worden, neemt het belang van het sociale aspect van werken toe. Van de 12-jarigen noemt 46% het sociale aspect als reden dat het baantje leuk is,

maar van de 15-jarigen is dit 67%. Dit kan te maken hebben met het feit dat de jongere kinderen veelal kranten of folders rondbrengen, waarbij het sociale aspect klein is.

Dus terwijl het sociale aspect niet de beweegreden is om te gaan werken - dat was geld verdienen, zoals bleek uit de vraag over werkmotivatie - is dit wel wat kinderen het belangrijkste vinden aan hun werk. Eenzaam werk, zoals alleen de krant rondbrengen, wordt daarom ook minder gewaardeerd dan werk met oppaskinderen of met veel collega's, zoals in de land- en tuinbouw, of waarbij het kind klanten moet helpen, zoals in een winkel of in de horeca. Verder, naast het sociale aspect, noemde 28% dat ze de werkzaamheden op zich leuk vinden en enkel 5% noemde het geld verdienen leuk te vinden aan zijn/haar werk. Meninge over wat leuk is aan het werk verschillen ook tussen jongens en meisjes. Meisjes geven beduidend vaker aan het sociale aspect leuk te vinden (70% versus 50% van de jongens) en jongens vinden vaker de werkzaamheden leuk (35% versus 20% van de meisjes).

Ook over hun salaris hebben de werkende kinderen in de enquête hun mening gegeven: 21% is ontevreden. Naarmate kinderen ouder worden groeit ook hun ontevredenheid over het salaris dat ze krijgen. Zo vindt enkel 8% van de 12-jarigen dat hij/zij te weinig verdient, terwijl 18% van de 13-jarigen en 19% van de 14-jarigen dit vindt. Bij de 15-jarigen stijgt dit percentage tot 30%. Dit is logisch als je bedenkt dat het minimumloon pas vanaf 15 jaar is vastgelegd en kinderen voor die tijd afhankelijk zijn van de vrijgevigheid van hun werkgever. Het loon per uur stijgt niet of nauwelijks naarmate kinderen ouder worden en dit kan tot een groeiende ontevredenheid leiden. Daarbij groeit de behoefte aan extra geld naarmate kinderen ouder worden.

Door volwassenen wordt vaak het argument aangehaald dat het hebben van een bijbaantje leerzaam zou zijn voor kinderen. De enquête wijst echter iets anders uit. In totaal zegt 39% van de werkende kinderen zijn/haar werk niet leerzaam te vinden. Maar liefst de helft van de 12-jarigen zegt geen nieuwe dingen te leren van zijn/haar werk, 38% van de 13-jarigen, 43% van de 14-jarigen en 32% van de 15-jarigen. Dus, hoe ouder kinderen zijn, hoe meer zij zeggen nieuwe dingen van hun werk te leren. Dit heeft te maken met de baantjes die toegankelijk zijn voor oudere kinderen. Terwijl jonge kinderen vaak alleen repeterende, saaie en weinig inhoudelijke baantjes hebben, zoals kranten bezorgen, kunnen zij hoe ouder ze worden, naar eigen mening, meer interessant en gevarieerd werk gaan doen. Van alle kinderen hebben vmbo-leerlingen het vaakst het gevoel dat zij nieuwe dingen leren van hun bijbaantjes. Vwo-leerlingen zeggen het minst vaak iets nieuws te leren van hun werk (44% versus 37% van de vmbo-leerlingen). Allochtone kinderen vinden vaker dat hun baantje leerzaam is: 71% procent zegt te leren van zijn/haar werk. Bij de autochtone kinderen is dit 60%.

Als kinderen vinden dat zij door het werk leren, dan gaat het om technische vaardigheden (41%) (o.a. kinderen verzorgen bij oppasbaantjes of planten stekken bij een tuinder) en sociale vaardigheden (27%) (o.a. het omgaan met klanten of met collega's). Tevens zeggen kinderen het werk leerzaam te vinden, omdat ze nieuwe kennis (12%) en werkervaring (9%) opdoen. Sommige kinderen zeggen door hun werk te leren met verantwoordelijkheden om te gaan (6%) en te plannen (4%). Hoe ouder kinderen zijn, hoe meer vaardigheden zij naar eigen zeggen opdoen tijdens het werk. Terwijl 44% van de 15-jarigen nieuwe technische vaardigheden opdoet tijdens zijn/haar werk, is dit maar bij 35% van de 12-jarigen het geval. En terwijl 26% van de 15-jarigen zegt sociale vaardigheden op te doen, zegt enkel 12% van de 12-jarigen dit. Dit valt wederom te verklaren door de eentonige en weinig sociale baantjes van 12-jarigen.

3.1.7 Rol van de ouders

Uit de cijfers blijkt dat ouders het werken van hun kinderen goedkeuren en zelfs stimuleren. Van alle werkende kinderen zegt 87% dat zijn/haar ouders het goed vinden dat hij/zij werkt. Slechts 4% zegt dat zijn/haar ouders het wel goed vinden, maar liever hebben dat hij/zij niet werkt. De resterende kinderen weten niet hoe hun ouders over hun bijbaantje denken. Dit betekent dat 1 op de 10 kinderen niet met zijn/haar ouders over dit onderwerp praat. Hoe jonger kinderen zijn, hoe minder ze met hun ouders over het onderwerp lijken te praten: 14% van de 12-jarigen zegt niet te weten hoe zijn/haar ouders erover denken in vergelijking met 6% van de 15-jarigen. Dit kan ermee te maken hebben dat sommige baantjes van 12-jarigen, zoals bijvoorbeeld een oudere broer of zus helpen met folders rondbrengen, vaak nog niet als echt werk gezien worden, maar meer als klusjes.

De ouders van kinderen op het platteland keuren vaker de bijbaantjes van hun kinderen goed en motiveren hen om te werken (92% van de ouders van kinderen op het platteland versus 82% in de stad). Ouders van allochtone kinderen moedigen bijbaantjes minder aan dan ouders van autochtone kinderen. Zo vindt 87% van de ouders van autochtone kinderen het erg goed dat hun kind werkt, terwijl dit maar 71% van de ouders van allochtone kinderen is. 2% van de allochtone ouders is er zelfs tegen dat hun kind werkt, terwijl dit voor 0% van de autochtone ouders geldt.

3.1.8 Niet-werkende kinderen

We hebben eerder vastgesteld dat 37% van de kinderen een baan heeft en dat 12% momenteel niet werkt, maar in het verleden wel een baantje heeft gehad; 52% van alle kinderen in dit onderzoek heeft dus momenteel geen baantje en ook nooit gehad.

Van de kinderen die in het verleden wel een baantje hebben gehad, heeft tweederde kranten of folders bezorgd. Opnieuw wordt bevestigd dat het bezorgen van kranten of folders het meest door jonge kinderen gedaan wordt: 83% van de 12-jarigen die in het verleden een baantje hebben gehad, deed dit werk. Kinderen op het platteland hebben in het verleden vaker een baantje bij een boer of tuinder gehad (25%). Kinderen in de stad hebben daarentegen veel vaker een baantje gehad in een fabriek of productiebedrijf (33% van de kinderen in zeer stedelijk gebied versus 0% van de kinderen in niet-stedelijk gebied).

Van de kinderen die geen bijbaantje hebben of ermee gestopt zijn, geeft 38% als reden dat hij/zij er geen tijd voor heeft en zegt 30% dat hij/zij nog te jong is om te werken of om een leuk en goed betaald baantje te vinden. Een vijfde van de kinderen zegt het geld niet nodig te hebben. Zij krijgen al genoeg zak- en/of kleedgeld van hun ouders. Van de kinderen zonder bijbaantje is 9% op zoek naar werk, maar zegt het moeilijk te vinden om een leuk baantje te vinden en mag 5% van zijn/haar ouders niet werken. Allochtone kinderen zeggen vaker dan autochtone kinderen dat zij van hun ouders geen bijbaantje mogen (11% versus 3%). Ook vinden zij zichzelf vaker te jong voor een baantje (36% van de allochtone kinderen versus 29% van de autochtone kinderen). In het denken over werk blijkt een cultuurverschil te bestaan, waarbij een werkethos op jonge leeftijd meer voorkomt bij autochtone kinderen dan bij kinderen met een niet-westerse achtergrond.

Jongere kinderen voerden vaak het argument aan dat zij zichzelf te jong vinden om een baan te nemen: van de 12-jarigen vindt 46% dat hij/zij te jong is voor een bijbaantje, terwijl dit door slechts 13% van de 15-jarigen gezegd wordt. Dus hoe ouder kinderen worden, hoe meer het vanzelfsprekend wordt om een baantje te nemen. Oudere kinderen die niet werken noemden vaker tijdgebrek (47% van de 15-jarigen) en het niet nodig hebben van geld (17% van de 15-jarigen) als reden om geen baantje te nemen. Ook zijn er meer niet-werkende 15-jarigen op zoek naar een

baantje dan niet-werkende 12-jarigen (27% versus 4%).

Hoewel slechts 9% van alle kinderen die op het moment van onderzoek niet werkt, expliciet aangeeft op zoek te zijn naar werk, zegt driekwart van de kinderen wel graag te willen werken. Geld is hierbij wederom de belangrijkste motivatie: meer dan de helft (54%) wil werken om geld te verdienen, en 18% wil werken omdat het hem/haar leuk en/of gezellig lijkt. Hierin is nauwelijks verschil tussen jongens en meisjes en tussen kinderen van verschillende leeftijden. Dus ook hier komt het belang van geld verdienen voor kinderen duidelijk naar voren, ook al hebben zij geen baantje.

Op de vraag waarom zij denken dat andere kinderen wel werken, antwoordde 96% van de niet-werkende kinderen: 'om extra zakgeld te verdienen'. Enkel 2% dacht dat kinderen werken, omdat het moet van hun ouders en 2% dacht dat kinderen werken, omdat ze dat leuk vinden.

3.2 Onbetaalde klusjes in en om het huis

Naast het hebben van een bijbaantje, doet een hoog percentage (87%) van alle kinderen onbetaalde klusjes in en om het huis. Deze klusjes bestaan uit:

- Huishoudelijk werk, zoals afwassen, schoonmaken, stofzuigen en kamer opruimen (81%)
- Boodschappen doen (48%)
- Meehelpen in de tuin of op het land (38%)
- Oppassen op jongere broertje(s) of zusje(s) (31%)
- Auto's wassen (17%)
- Zieke of oude familieleden verzorgen (8%)
- Meehelpen in het familiebedrijf of winkel (onbetaald) (7%)

Iets meer meisjes (91%) dan jongens (84%) doen klusjes in en om het huis. Kinderen van 12 en 13 jaar doen weer net iets vaker klusjes dan 14- en 15-jarigen (90% versus 86%). Dit kan ermee te maken hebben dat oudere kinderen vaker een betaald baantje hebben of het drukker hebben met school en huiswerk en daarom minder tijd hebben voor onbetaalde klusjes. Het kan ook zijn dat ze minder bereid zijn tot het doen van onbetaalde klusjes binnen het gezin.

Kinderen van verschillende leeftijden doen nagenoeg hetzelfde type klusjes. Wel zijn er verschillen tussen jongens en meisjes en tussen stad en platteland. Oppassen, huishoudelijk werk, boodschappen doen en het verzorgen van zieke of oude familieleden worden vaker door meisjes gedaan dan door jongens, terwijl de auto wassen, helpen in de tuin of het land en helpen in de winkel of het familiebedrijf net iets vaker door jongens worden gedaan dan door meisjes. Verder wordt onbetaald helpen in de tuin of de boerderij uiteraard veel vaker in landelijk gebied gedaan dan in de stad (45% versus 28%). Ook helpen kinderen in landelijk gebied vaker onbetaald in het familiebedrijf dan kinderen in stedelijk gebied (10% versus 7%). Kinderen waarvan de ouders in de agrarische sector werken, doen vaak zelf ook klusjes op het land of op de boerderij. Zo doet een hoog percentage (63%) van de kinderen met een vader in de agrarische sector klusjes op het land of de boerderij en helpt 24% mee in het familiebedrijf.

Hoewel hetzelfde percentage autochtone als allochtone kinderen klusjes doet, doen allochtone

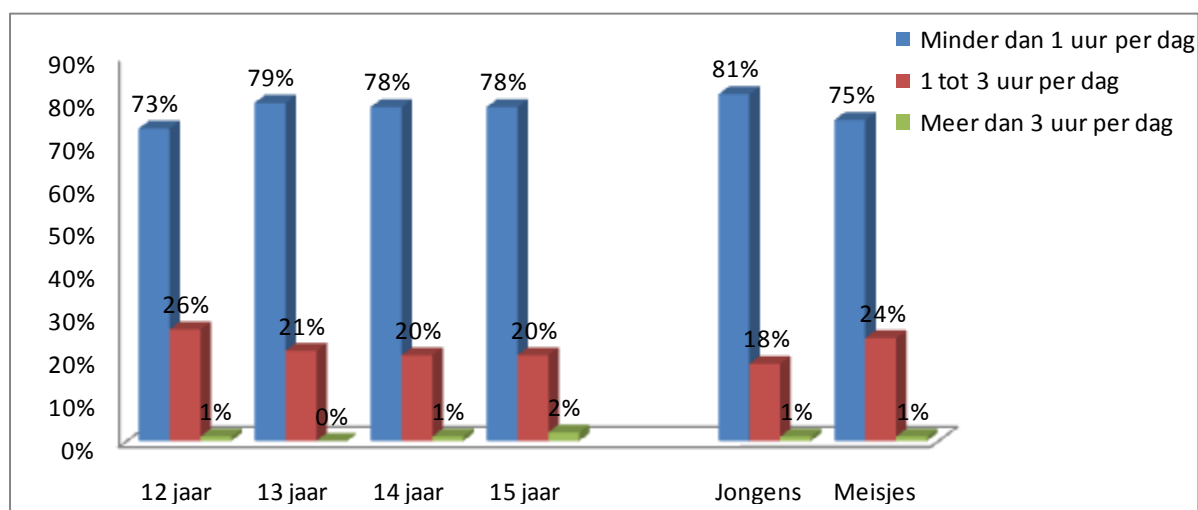
kinderen vaker aan oppassen op broertjes of zusjes (43%) dan autochtone kinderen (29%) en aan boodschappen doen (58% versus 44% van de autochtone kinderen). Autochtone kinderen helpen weer vaker dan allochtone kinderen op de boerderij of in de tuin (43% versus 23%) en wassen vaker de auto (19% versus 13%).

3.2.1 Aantal uren en dagen

Het merendeel van de kinderen (78%) doet minder dan 1 uur per dag klusjes. Dit betekent dat een relatief hoog percentage van de kinderen, namelijk 22% van alle kinderen die klusjes doen en 19% van alle ondervraagde kinderen van 12 tot en met 15 jaar, de ILO-norm van 1 uur per dag huishoudelijk werk overschrijdt. Deze kinderen gaven aan tussen de 1 en 3 uur per dag onbetaalde klusjes in en om het huis te doen, 1% gaf zelfs aan meer dan 3 uur per dag klusjes te doen. Meer meisjes dan jongens overschrijden de 1 uur norm: 25% van de meisjes versus 19% van de jongens die klusjes doen. De percentages in de stad liggen iets hoger dan op het platteland.

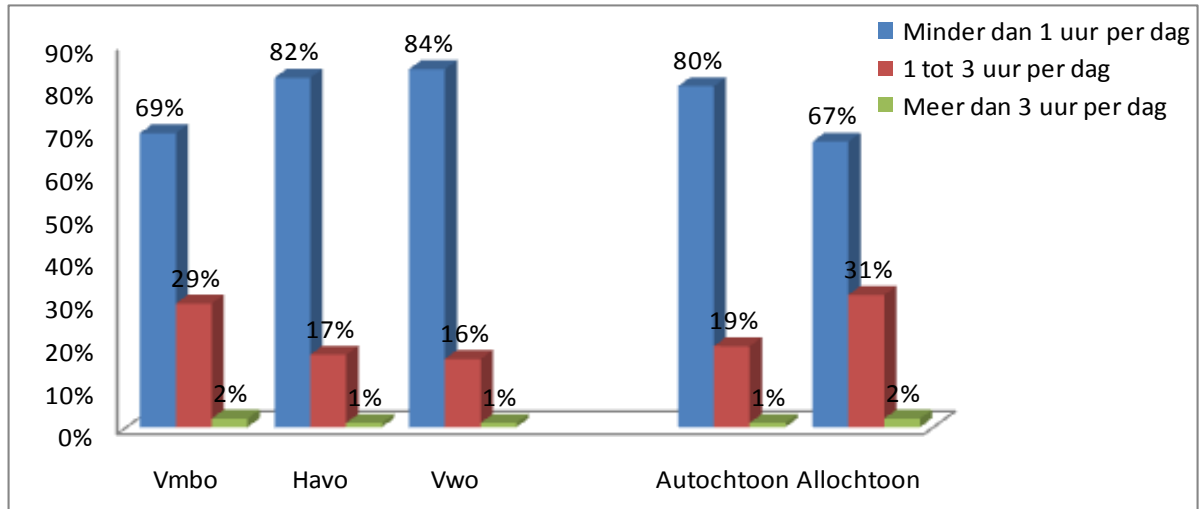
Vooral het percentage kinderen van 12 jaar dat meer dan 1 uur per dag klusjes doet, is erg hoog: 26% van de 12-jarigen versus 21% van de 13-jarigen en 20% van de 14- en 15-jarigen. Hoewel het aantal uren dat kinderen op een dag aan onbetaalde klusjes besteden daalt naarmate ze ouder worden, gaat het aantal dagen in de week dat ze klusjes doen wel omhoog. Zo doet bijna de helft van de 12- en 13-jarigen klusjes op 1 tot 4 dagen per week, terwijl de meeste 14- en 15-jarigen bijna iedere dag klusjes doen (41%). Jongere kinderen doen over het algemeen dus een hoger aantal uren per dag klusjes, maar oudere kinderen doen gemiddeld op meer dagen per week klusjes. Echter, in de groep kinderen die meer dan 3 uur klusjes per dag doen, is het percentage 15-jarigen het hoogst (2%).

Grafiek 11. Aantal uren klusjes per dag, naar leeftijd & geslacht (kinderen die klusjes doen - 12 t/m 15 jaar)

Opvallend is dat kinderen met een lager opleidingsniveau meer uren klusjes doen per dag dan kinderen met een hoger niveau: terwijl 31% van de vmbo-leerlingen meer dan 1 uur per dag klusjes doet, is dit 18% bij havo-leerlingen en 16% bij vwo-leerlingen. Van de allochtone kinderen overschrijdt maar liefst 33% de 1 uur norm (versus 20% van de autochtone kinderen). Zij besteden beduidend meer tijd aan klusjes dan autochtone kinderen. Terwijl 19% van de autochtone kinderen 1 tot 3 uur per dag klusjes doet, is dit 31% van de allochtone kinderen. Het gaat hier met name om allochtone meisjes.

Grafiek 12. Aantal uren klusjes, naar opleidingsniveau & afkomst (kinderen die klusjes doen - 12 t/m 15 jaar)

Ook in de groep van kinderen met werkloze ouders komt overschrijding van de 1 uur norm vaker voor, namelijk bij 34% van de kinderen met twee werkloze ouders en 26% van de kinderen met één werkloze ouder (versus 20% van de kinderen waarvan beide ouders werken). Kinderen met werkloze ouders doen niet alleen meer uren op een dag onbetaalde klusjes, maar ook op meer dagen per week. In de groep kinderen waarvan beide ouders werkloos zijn, doet 57% bijna iedere dag klusjes. Van de kinderen met één werkloze ouder doet 39% dat en bij de kinderen waarvan beide ouders werken is dat 34%.

3.2.2 Motivatie en mening over klusjes

De helft van alle kinderen die meer dan 1 uur per dag klusjes doen, doet dit omdat het moet van hun ouders (51%); een derde (34%) geeft aan dat ze het zelf willen en 15% zegt dat het een combinatie van zelf willen en moeten is.

Wat betreft de motivatie voor het doen van klusjes is er een opvallend verschil tussen allochtone en autochtone kinderen. Allochtone kinderen geven vaker aan zelf de klusjes te willen doen dan autochtone kinderen (44% versus 29%). Autochtone kinderen geven vaker als toelichting dat ze hun ouders moeten gehoorzamen en dat het dus niet anders kan (48% versus 39%). Allochtone kinderen lijken zich meer verantwoordelijk te voelen om mee te helpen in het huishouden en voor de verzorging van jongere broertjes en zusjes: 58% van de allochtone kinderen zegt klusjes te doen vanuit verantwoordelijkheidsgevoel versus 42% van de autochtone kinderen.

Opvallend in dit verband is dat ook kinderen die alleen met hun moeder wonen vaker aangeven zich verantwoordelijk voor het huishouden te voelen en zelf ervoor te kiezen om klusjes in en om het huis te doen. Drie op de vijf kinderen (61%) die alleen met hun moeder wonen, zeggen klusjes te doen uit verantwoordelijkheidsgevoel. Bij kinderen die met beide ouders wonen is dit 48%. Wat ook opvalt is dat kinderen die alleen met hun moeder wonen het vaker fijn vinden iets voor hun moeder te kunnen betekenen dan kinderen die met beide ouders wonen (43% versus 23%).

Hoewel een derde van de kinderen er zelf voor kiest om klusjes te doen, zijn er maar weinig kinderen die het doen van klusjes altijd leuk vinden, namelijk 7%. De meesten (61%) vinden het doen van klusjes soms leuk, maar 1 op de 3 kinderen (33%) ervaart het doen van klusjes als

helemaal niet leuk. Vooral de middengroep van 13- en 14-jarigen vindt klusjes doen vaak helemaal niet leuk. Met name de gezelligheid met familieleden tijdens het doen van klusjes wordt door kinderen (61%) genoemd als een leuke kant. Het is voor kinderen dus belangrijk dat zij de klusjes niet alleen doen, maar samen met hun ouders of broers en zussen.

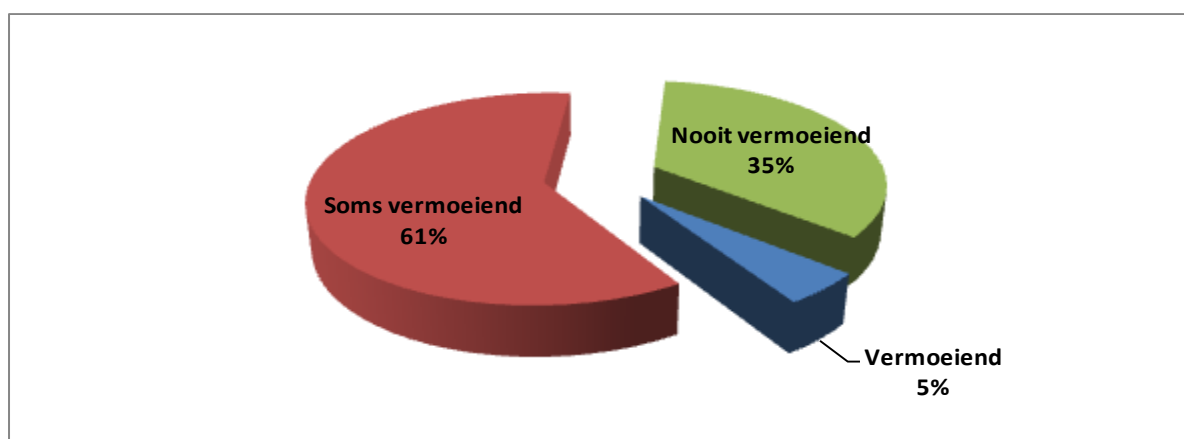
Naast de gezellige kant van het samen klusjes doen, zegt 27% van de kinderen het fijn te vinden om iets voor de ouders te kunnen doen en 12% put voldoening uit het resultaat, zoals de slaapkamer of het huis mooi op orde te hebben. Opvallend is dat kinderen op het platteland klusjes doen veel vaker leuk vinden, omdat zij zo iets voor hun ouders kunnen betekenen dan kinderen in de stad (37% op het platteland versus 25% in de stad). Stadskinderen doen de klusjes meer voor het resultaat (21% in de stad versus 0% op het platteland).

3.2.3 Risico's

Zoals eerder vermeld, overschrijdt 1 op de 5 kinderen in Nederland de ILO-norm van 1 uur klusjes per dag. Langdurig klusjes doen kan een zware fysieke of geestelijke belasting voor kinderen zijn en daarom heeft de ILO in 2009 besloten om ook huishoudelijke arbeid mee te laten wegen in de definitie van kinderarbeid. De overweging was dat veel meisjes, vooral in ontwikkelingslanden, weliswaar geen kinderarbeid buitenshuis verrichten, maar langdurig en zwaar werk in het huishouden moeten doen.

Bij kinderen in Nederland zal het niet gauw gebeuren dat ze door verplicht werk in het huishouden niet naar school kunnen gaan, maar de zwaarte van het werk is niet onproblematisch: 65% van de kinderen die meer dan 1 uur per dag klusjes doen, vindt het doen van deze klusjes altijd of soms vermoeiend. Vermoeidheid door het doen van klusjes komt beduidend meer voor bij allochtone kinderen dan bij autochtone kinderen die meer dan 1 uur per dag klusjes doen (71% versus 53%).

Grafiek 13. Vermoeidheid door het doen van klusjes (kinderen die klusjes doen - 12 t/m 15 jaar)

Een derde van de kinderen die meer dan 1 uur per dag klusjes doen, vindt dit vermoeiend door de saaiheid van de klusjes. Tweederde van deze kinderen geeft aan dat de klusjes die zij moeten doen een te grote belasting zijn door de hoeveelheid klusjes die ze moeten doen. Ook hier gaat het voornamelijk om allochtone kinderen: 76% geeft aan teveel klusjes te moeten doen versus 63% van de autochtone kinderen. Vaak is het voor kinderen de combinatie met een lange schooldag, die het doen van klusjes vermoeiend maakt. Ook werden verschillende gevallen van kinderen gesignaleerd, allemaal meisjes, die door ziekte van de alleenstaande ouder of door slechte economische

omstandigheden, een groot deel van de taken van de ouders in huis moesten overnemen. Deze situatie kwam vooral voor in éénoudergezinnen.

Van alle kinderen die meer dan 1 uur per dag klusjes doen, zegt 20% wel eens lichamelijke klachten te hebben als gevolg van de klusjes. Dit zijn evenveel jongens als meisjes. Het merendeel van de klachten zijn rugklachten (84%). Ook vermoeide benen en pijnlijke knieën (11%), vermoeide armen en schouders (3%) en nekklachten (3%) werden genoemd.

12-jarigen geven net iets vaker dan oudere kinderen aan last te hebben van lichamelijke klachten als gevolg van het werk. Het lichaam van jongere kinderen is kwetsbaarder en minder sterk en mogelijk krijgen zij van dezelfde klusjes eerder lichamelijke klachten dan oudere kinderen. Opvallend genoeg zeggen twee keer zoveel vmbo-leerlingen soms lichamelijke klachten te krijgen door de klusjes dan vwo-leerlingen (24% versus 12%). Ook hebben kinderen op het platteland veel vaker lichamelijke klachten door de klusjes dan kinderen in de stad (30% versus 17%). Op het platteland zijn het bijna allemaal rugklachten (97%) die deze kinderen noemen. Waarschijnlijk komt dit door het zware werk en het gebukt werken op het land of de boerderij. Al eerder bleek namelijk dat betaalde baantjes in de landbouw ook voor veel lichamelijke klachten zorgen.

Ook kan er door het doen van klusjes een conflict ontstaan met de overige tijdsbesteding van kinderen aan school, huiswerk en vrije tijd. Van alle kinderen die meer dan 1 uur per dag klusjes doen, heeft 1 op de 5 kinderen soms niet genoeg tijd om zijn/haar huiswerk te maken als gevolg van de klusjes. In 3% van de gevallen gebeurt het zelfs heel vaak dat een kind niet aan zijn/haar huiswerk toekomt door de klusjes. Kinderen die havo doen zeggen het vaakst soms of vaak geen tijd te hebben voor hun huiswerk (38%) door de klusjes die zij doen en vmbo-leerlingen het minst vaak (24%). Vmbo-leerlingen krijgen over het algemeen minder huiswerk mee naar huis, wat dit gegeven verklaart.

Daarnaast geeft 1 op de 4 kinderen die meer dan 1 uur per dag klusjes doen aan minder of geen vrije tijd te hebben door de klusjes die hij/zij doet. Hierin is nauwelijks verschil tussen jongens en meisjes en tussen de verschillende leeftijden. Daarnaast geeft 28% aan meer tijd te zullen besteden aan huiswerk en lezen als hij/zij geen klusjes zou hoeven doen. Een veel groter deel van de kinderen zou echter liever zijn/haar tijd besteden aan vrijetijdsactiviteiten: 62% geeft aan meer tijd te willen besteden aan het afspreken met vrienden, spelen en sporten. 44% zou meer tijd besteden aan televisie kijken en computers en 14% zou gewoon niets doen. Opvallend is dat meer meisjes dan jongens tijd zouden besteden aan huiswerk (31% van de meisjes versus 24% van de jongens). Hoe ouder kinderen worden, hoe vaker zij aangeven in plaats van klusjes in huis betaald werk buitenshuis te willen doen: bij 12-jarigen is dit percentage 12%, bij 15-jarigen 20%.

3.2.4 Kinderen die geen klusjes doen

Van de kinderen die geen klusjes doen, doet 66% dit niet omdat het niet hoeft van hun ouders, 23% omdat hij/zij het zelf niet wil en 11% omdat hij/zij er geen tijd voor heeft. Ouders spelen dus een belangrijke rol in de beslissing om wel of geen klusjes te doen. De kinderen die zeggen geen tijd te hebben voor klusjes zijn hoofdzakelijk de oudere kinderen van 14 en 15 jaar. Dit valt te verklaren door het gegeven dat zij vaker een betaald baantje hebben en meer tijd moeten besteden aan school.

3.3 Meningen over tijdsbesteding

Om inzicht te krijgen in de voorkeuren van kinderen wat tijdsbesteding betreft, is aan alle kinderen, zowel de niet-werkende als werkende, gevraagd wat zij het liefste na schooltijd doen. Als antwoord op de open vraag blijkt dat 72% van de kinderen ‘afspreken met vrienden, spelen en sporten’ op de eerste plaats zet. Zowel door jongens (64%) als meisjes (79%) werd dit antwoord veruit het meeste gekozen. Het tweede meest gekozen antwoord (18% van de kinderen, meer jongens dan meisjes) is: ‘televisie kijken en computeren’. Vervolgens werd ‘huiswerk en lezen’ en ‘werken voor geld’ even vaak gekozen door een klein percentage kinderen (4%). ‘Werken voor geld’ wordt naarmate kinderen ouder worden vaker op de eerste plaats gezet (2% van de 12-jarigen, 4% van de 13-jarigen, 5% van de 14-jarigen en 6% van de 15-jarigen). Op de laatste plaats komt ‘mijn ouders helpen’ (2% van alle kinderen). Bij allochtone kinderen scoort ‘mijn ouders helpen’ beduidend hoger (met 7% versus 1% van de autochtone kinderen). Uit de lage prioriteit van ‘werken voor geld’ en huishoudelijke klusjes kan worden geconcludeerd dat ‘werken’ op zich niet tot de hoogste prioriteit van het kind behoort. Huiswerk maken trouwens ook niet.

3.4 Perceptie van kinderarbeid

Op de vraag aan kinderen wat zij verstaan onder ‘kinderarbeid’, werd ‘gedwongen werk’ het meest geantwoord. Dit kwam in 38% van de antwoorden voor. Op de tweede plaats komt ‘zwaar werk’, met 21% van de antwoorden, en op de derde plaats ‘werken voor weinig of geen geld’ (16%). Andere antwoorden waren: ‘kinderen die werken of hele jonge kinderen die werken’ (13%), ‘zoveel werken dat een kind niet meer naar school kan’ (5%), ‘elke dag werken of teveel en lange dagen werken’ (3%) en ‘kinderen die mishandeld worden’ (2%). Een aantal kinderen (2%), met name vmbo-leerlingen, heeft geen idee wat de term betekent.

De omschrijvingen van kinderarbeid, die kinderen in Nederland geven, ontstaan vanuit hun ideeën van uitbuiting, waarbij beelden passen die ze kennen van ontwikkelingslanden: veel te zwaar, veel te lang en voor te weinig geld werken. De definitie van kinderarbeid volgens de internationale en nationale regelgeving kennen de kinderen meestal niet. Dit kan tot gevolg hebben dat ze arbeid verrichten die in feite onwettig is, maar die ze niet als zodanig herkennen.

3.5 Stellingen over werken

Als afsluiting van de vragenlijst vroegen we alle kinderen te reageren op een aantal stellingen over werken, om zo een idee te krijgen van het waardeoordeel van kinderen over het hebben van een bijbaantje, de invloed ervan op schoolprestaties, de leerzame kant van werken en het belang van werken ten opzichte van school. De antwoorden die werden gegeven zullen per stelling besproken worden.

Tabel 11. Stelling 1: ‘Werken heeft een slechte invloed op schoolprestaties’

Helemaal mee eens	Beetje mee eens	Niet echt mee eens	Helemaal niet mee eens
5%	27%	37%	32%

Met de stelling dat werken een slechte invloed heeft op schoolprestaties is het merendeel (69%) van alle kinderen het niet eens: 32% is het hier zelfs 'helemaal niet mee eens'. Echter, toch een aanzienlijk deel van de kinderen (32%) is het helemaal (5%) of een beetje met de stelling eens (27%). Er zijn geen grote verschillen tussen kinderen van verschillende leeftijden en opleidingsniveaus. Wel opvallend is dat vooral kinderen die zelf geen bijbaantje hebben het een beetje of helemaal eens zijn met de stelling, in totaal 40% van de kinderen die geen baantje hebben. Anderzijds is slechts 17% van de kinderen met een bijbaantje het een beetje of helemaal eens met de stelling. Van de kinderen die momenteel geen baantje hebben, maar in het verleden wel gehad hebben, is 37% het een beetje of helemaal eens met de stelling. Mogelijk hebben zij bij de baantjes die zij deden ondervonden dat werk een slechte invloed op schoolprestaties kan hebben.

Tabel 12. Stelling 2: 'Door te werken leer je veel nieuwe dingen'

Helemaal mee eens	Beetje mee eens	Niet echt mee eens	Helemaal niet mee eens
44%	44%	9%	4%

Daarentegen zegt het merendeel van de kinderen (88%) werken 'leerzaam' te vinden. Hierin is ook een verschil op te merken: van de kinderen die een baantje hebben is 81% het helemaal of een beetje eens met de stelling. Dit is minder dan de kinderen die geen baantje hebben (91%). Hieruit kan worden opgemaakt dat het dominante idee, ook onder kinderen, is dat werken leerzaam is, maar dat kinderen in de praktijk merken dat een baantje hebben in werkelijkheid niet altijd leerzaam is. Toch is het percentage van 81% nog steeds erg hoog. Dit is opmerkelijk, aangezien eerder bleek dat 38% van de werkende kinderen hun eigen werk niet leerzaam vindt. Het lijkt dat als de vraag over werken in het algemeen wordt gesteld, veel kinderen werken leerzaam vinden, terwijl als ze het op hun eigen werk betrekken, dat minder vaak het geval is.

Tabel 13. Stelling 3: 'Ik vind werken en geld verdienen belangrijker dan school'

Helemaal mee eens	Beetje mee eens	Niet echt mee eens	Helemaal niet mee eens
7%	16%	40%	37%

Wel prefereert het merendeel van de ondervraagde kinderen (77%) school boven werken. Zij vinden school belangrijker dan werken en geld verdienen. Alarmerend is echter wel dat een kwart van de kinderen (23%), relatief een grote groep, werken belangrijker vindt dan school. Dit zijn vooral oudere kinderen (26% van de 15-jarigen en 'slechts' 18% van de 12-jarigen). Onder de kinderen die werken belangrijker vinden dan school, vallen vooral vmbo-leerlingen. Zo is 31% van de vmbo-leerlingen het helemaal of een beetje met deze stelling eens, terwijl dit maar voor 24% van de havo-leerlingen en 15% van de vwo-leerlingen geldt. Ook vinden kinderen op het platteland vaker werken belangrijker dan school. Dit kan, onder andere, te maken hebben met het feit dat kinderen die in de landbouw werken, vaak een toekomst in de landbouw en/of het landbouwbedrijf van hun ouders ambiëren. Zij vinden werken en het opdoen van werkervaring in deze sector nuttiger dan de dingen die zij op school leren. Verder zijn het met name de kinderen met werkervaring die werk verkiezen boven school: 29% van de werkende kinderen en 26% van de kinderen die in het verleden een baantje gehad hebben, is het een beetje of helemaal eens met de stelling. Mogelijk vinden

kinderen het baantje dat ze hebben of hebben gehad leuker dan naar school gaan.

Tabel 14. Stelling 4: ‘Werken is een goede vrijetijdsbesteding’

Helemaal mee eens	Beetje mee eens	Niet echt mee eens	Helemaal niet mee eens
24%	49%	18%	10%

Het grootste deel van de ondervraagde kinderen is het helemaal of een beetje eens met de stelling dat werken een goede vrijetijdsbesteding is (73%). Jonge kinderen vinden dat net iets minder vaak dan oudere kinderen. Zij gaan waarschijnlijk liever spelen met hun vrienden in hun vrije tijd. En ook bij deze stelling zijn het weer voornamelijk de kinderen die een baantje hebben, die zich positief uitlaten over werken: 78% is het een beetje of helemaal eens met de stelling ten opzichte van 69% van de niet-werkende kinderen.

Tabel 15. Stelling 5: ‘Alle kinderen zouden een bijbaantje moeten hebben’

Helemaal mee eens	Beetje mee eens	Niet echt mee eens	Helemaal niet mee eens
7%	25%	38%	30%

Met het gegeven dat veel kinderen zeggen dat zij werken een goede vrijetijdsbesteding vinden, is nog niet gezegd dat zij vinden dat het een verplichte vrijetijdsbesteding zou moeten zijn. Met de stelling dat ieder kind een bijbaan zou moeten hebben, was 68% van de kinderen het namelijk niet eens. Een kwart van de kinderen was het er een beetje mee eens en 7% was het er helemaal mee eens. Hoe ouder kinderen worden, hoe vaker zij vinden dat alle kinderen een bijbaantje zouden moeten hebben (40% van de 15-jarigen tegenover 23% van de 12-jarigen). Kinderen die een baantje hebben zijn het vaker helemaal of een beetje eens met de stelling (37%) dan kinderen die geen baantje hebben (22%).

Over het algemeen beoordelen werkende kinderen het hebben van een bijbaan positiever dan niet-werkende kinderen. Kinderen die in het verleden een baantje hebben gehad hebben, evenals de niet-werkende kinderen, een negatiever beeld van werken. Dit kan te maken hebben met negatieve of teleurstellende ervaringen met werk in het verleden.

3.6 Conclusie

In dit representatieve onderzoek onder 12- tot en met 15-jarigen in vmbo-, havo- en vwo-klassen, verspreid over heel Nederland, is aan het licht gekomen dat werken voor een loon op grote schaal voorkomt. Dit kan, al dan niet in combinatie met klusjes in het huishouden, tot een zodanige belasting leiden dat dit kan worden aangemerkt als overtreding van de wetgeving op het gebied van minimumleeftijden, arbeidstijden of op het gebied van fysieke en geestelijke belasting. Ook heeft het onderzoek, gebaseerd op subjectieve antwoorden van de kinderen zelf, indicaties gegeven dat bijbaantjes en klusjes in huis ten koste kunnen gaan van de gezondheid van de kinderen, van hun schoolprestaties en van vrijetijdsactiviteiten.

Wat de baantjes betreft, trekken we de volgende conclusies:

- Er zijn veel overtredingen van de wet op het gebied van minimumleeftijd en werktijden: 22% van de 12-jarigen werkt al en 8% van alle kinderen overschrijdt het maximum aantal werkuren per week. In zomervakanties werkt 8% van de kinderen langer dan 8 uur per dag. Bovendien werken veel kinderen op dagen of tijden die voor hen verboden zijn. In totaal zegt 11% van de werkende kinderen wel eens op zondag te werken en werkt 27% wel eens 's nachts. In totaal gaat het om vele tienduizenden gevallen van kinderen die de wet overtreden.
- Het werk kan schadelijk zijn: 1 op de 5 kinderen heeft wel eens lichamelijke klachten door zijn/haar werk, 1 op de 4 kinderen heeft door zijn/haar bijbaantje soms niet voldoende tijd om huiswerk te maken.
- Met name de 12-jarigen vormen een risicogroep. Tegen de wet in werkt bijna een vierde van deze groep, soms zelfs veel te lang of in de nacht. Deze groep geeft bovendien het meest aan werken zwaar te vinden. Ook ervaren zij hun baantje het minst als leerzaam.
- Consumptie en geld verdienen spelen al op jonge leeftijd een belangrijke rol. Kinderen leggen als het om bijbaantjes gaat direct en vrijwel alleen het verband met geld verdienen. De belangrijkste motivatie om te werken is dan ook geld verdienen. Dit komt ook terug in de antwoorden van niet-werkende kinderen. Het opdoen van werkervaring wordt ook wel genoemd, zeker bij vmbo-leerlingen, maar is meer een bijkomend nut.
- Het dominante idee, zowel bij volwassenen als onder kinderen, is dat een bijbaantje leerzaam is. Maar wanneer kinderen uit eigen ervaring spreken, blijkt dit in de meeste gevallen niet zo te zijn.

Wat klusjes betreft, kan het volgende worden geconcludeerd:

- De ILO-norm van 1 uur klusjes per dag wordt vaak overschreden, namelijk bij 1 op de 5 kinderen (19%).
- Klusjes kunnen een vervelende en zware belasting voor kinderen zijn: 1 op de 3 kinderen ervaart het doen van klusjes als helemaal niet leuk en 2 op de 3 kinderen vindt het vermoeiend, meestal door de grote hoeveelheid klusjes die gedaan moeten worden. 1 op de 5 kinderen heeft weleens lichamelijke klachten door de klusjes die hij/zij doet.
- Met name vmbo-leerlingen, allochtone kinderen en kinderen van werkloze ouders lijken zwaar belast te worden met klusjes in huis. Deze kinderen werken de meeste dagen en uren en ervaren het werk het meest als vermoeiend en zwaar. Ook door 12-jarigen en plattelandskinderen worden klusjes als grote fysieke belasting ervaren.
- Ondanks dat kinderen klusjes vervelend vinden om te doen, doen ze het niet alleen wanneer ouders het hen opdragen. Met name allochtone kinderen, kinderen op het platteland en kinderen uit éénoudergezinnen lijken zich medeverantwoordelijk te voelen voor het huishouden. Het is voor hen een 'doodnormale' gewoonte om bij te dragen aan het huishouden en zij voelen zich meer verantwoordelijk hiervoor dan kinderen uit autochtone gezinnen in de stad. Voor deze laatstgenoemde groep lijkt het doen van onbetaalde klusjes meer een vervelende verplichting opgelegd door hun ouders, dan een vanzelfsprekende (vrijwillige) bijdrage aan het gezinshuishouden.

Bovendien hebben baantjes en klusjes, in de beleving van kinderen, een negatief effect op hun overige tijdsbesteding. Ongeveer 1 op de 4 werkende kinderen geeft aan door werk minder tijd voor huiswerk en vrije tijd te hebben. 1 op de 4 kinderen die meer dan 1 uur per dag klusjes doen, geeft hetzelfde aan.

Er zitten dus verschillende risico's aan bijbaantjes en klusjes. Duidelijk is dat deze niet voor ieder baantje gelden en niet bij ieder kind voorkomen. Bij het ene kind geldt maar één overtreding, bij een ander kind een heleboel. En aparte gevallen verschillen enorm: wanneer een kind van 14 jaar oppast bij de burens en af en toe eens tot 20:00 werkt, maar ondertussen rustig tv kan kijken of huiswerk kan maken, is dit een minder ernstige overtreding dan wanneer een 13-jarig kind tot diep in de nacht in vaders café werkt. En een kind dat soms moe wordt door het lopen van een folderwijkje, 1 maal per week een uurtje, omdat het koud is en regent, is minder zwaar belast en doet minder gevaarlijk werk dan een kind dat dagelijks meehelpt met zware werkzaamheden in het landbouwbedrijf, waar gewerkt wordt met grote machines en het kind de tractor bestuurt.

Om een beter inzicht te krijgen in schadelijke factoren voor werkende en klussende kinderen in de praktijk, zullen in het volgende hoofdstuk de verschillende type baantjes en klusjes en de daarbij behorende risico's en overtredingen worden besproken aan de hand van ervaringen met werken van de kinderen zelf, verkregen tijdens diepte-interviews in dit onderzoek.

Hoofdstuk 4

Typen bijbaantjes, overtredingen en risico's

Uit het vorige hoofdstuk bleek dat veel kinderen van 12 tot en met 15 jaar in Nederland een betaald baantje hebben en/of klusjes in huis doen. De wet wordt hierbij veelvuldig overtreden op verschillende gebieden. Het aantal overtredingen dat er gemaakt wordt, de aard en de ernst van de overtredingen verschillen per type baantje en per kind.

Om een breder inzicht in deze overtredingen te geven zullen in dit hoofdstuk de kwalitatieve gegevens uit dit onderzoek worden weergegeven. Deze zijn verkregen uit individuele, groeps- en klasseninterviews met in totaal 205 kinderen en uit observaties gedaan door de onderzoekers in verschillende sectoren (landbouw, horeca en detailhandel).

Eerst zal een overzicht worden gegeven van de verschillende sectoren waarin kinderen werkzaam zijn. De werkgever, de werkzaamheden, de werktijden, het salaris, de manier waarop een baantje verkregen is, de sociale aspecten en de voordelen komen hierbij aan bod, evenals de overtredingen van de wet en de risico's binnen iedere sector. Om te illustreren hoe baantjes er in de praktijk uitzien en hoe kinderen hun werk ervaren zullen korte citaten uit de interviews en uitgebreide beschrijvingen van werkende kinderen worden gepresenteerd. Deze zijn te vinden in boxteksten. Ook onbetaalde klusjes en de overtredingen en risico's die daarmee gepaard gaan, zullen besproken worden.

In het tweede deel van dit hoofdstuk worden de meest voorkomende overtredingen en de daaraan verbonden risico's nader toegelicht. Er zal worden ingegaan op de oorzaken van overtredingen, kinderlijke kwetsbaarheid en gebrek aan assertiviteit en op de mogelijke gevolgen van het hebben van een bijbaantje en/of het doen van klusjes voor schoolparticipatie en vrijetijdsbesteding.

4.1 Typen bijbaantjes

Teneinde een beter beeld te krijgen van de diverse risico's die kinderen lopen, zullen we de diverse sectoren waarin kinderen werken nader bekijken. We beginnen met de meest voorkomende activiteiten, oppassen en folders of kranten bezorgen. Vervolgens zullen we de landbouw, detailhandel, horeca, industriële sector, betaald optreden, overige baantjes en onbetaalde klusjes in en om het huis behandelen. De mate en ernst van wetsovertredingen en risico's waar kinderen mee te maken krijgen variëren, zoals we zullen merken.

4.1.1 Oppassen

Oppassen (of 'babysitten') is het baantje dat het meest gedaan wordt door kinderen, vooral door meisjes. Oppassen gebeurt informeel en ongeregistreerd en is één van de baantjes die toegestaan zijn voor kinderen van 13 of 14 jaar tijdens schoolweken. Daarom doen veel jonge kinderen dit werk. Kinderen die oppassen, passen op 1 of meerdere jongere broertjes, zusjes, neefjes, nichtjes of op kinderen van burens of kennissen. Ook komt het voor dat kinderen oppassen bij onbekende gezinnen. De kinderen waarop gepast wordt, de 'oppaskinderen', zijn tussen de 0 en 10 jaar oud.

In de meeste gevallen passen kinderen op in de avonden, wanneer de ouders uitgaan en de oppaskinderen al in bed liggen. Het werk bestaat dan uit wakker geworden oppaskinderen

opvangen, voorlezen en terug naar bed brengen. In de tussentijd zitten de kinderen voor de tv of computer, of maken ze huiswerk. Soms nemen ze een vriend of vriendin mee voor de gezelligheid. De ouders van het oppaskind laten meestal iets lekkers achter. Het kan ook voorkomen dat kinderen overdag oppassen. Dan bestaat het werk uit het van en naar school brengen van de kinderen, eten maken, spelen en de kinderen in bed leggen. Werkzaamheden hangen af van de leeftijd van het oppaskind. Een baby heeft veel meer verzorging nodig, zoals schone luiers en voeding, dan een ouder kind. Die moet vooral vermaakt worden.

Werktijden variëren van enkele uren overdag of vroeg op de avond tot lange werktijden, bijvoorbeeld van 19:00 tot 02:00 of 03:00 's nachts. Oppassen na 23:00 komt vooral in het weekend voor en in enkele gevallen ook doordeweeks. Doordeweeks wordt meestal rekening gehouden met school de volgende dag. Toch passen kinderen dan vaak ook tot bijvoorbeeld 23:00 op. Soms blijven de kinderen slapen bij het oppasgezin. Over het algemeen passen kinderen incidenteel op, enkele keren per maand, wanneer ze hiervoor gevraagd worden. Een enkele keer hebben kinderen vaste oppasdagen en -tijden.

Salarissen liggen tussen de € 2,50 en € 7,00 per uur, maar variëren per oppasadres, per dagdeel en per keer. Ze worden naar redelijkheid vastgesteld. Als de oppaskinderen lastig zijn geweest, er een kinderfeestjes is geweest of wanneer de oppassers op een andere manier veel hebben moeten doen, krijgen ze vaak wat meer. Voor de avond- en nachturen krijgen kinderen meestal een hoger bedrag. In vergelijking met het uurloon van andere baantje zijn salarissen hoog, te meer omdat kinderen vaak tijdens het oppassen tv kijken of ontspannen.

Kinderen verkrijgen oppasbaantjes meestal via hun eigen sociale kring of die van hun ouders. Ze beginnen bij familie of bureaus. Later breidt het netwerk zich vaak uit tot meerdere oppasadressen. Ouders spelen regelmatig een bemiddelende rol bij het verkrijgen van het eerste oppasbaantje. Toch werkt ook een aanzienlijk percentage van de kinderen die oppassen voor een onbekende werkgever (35%). Aan dergelijke oppasadressen komen kinderen via een advertentie of via briefjes die ze zelf maken en in brievenbussen gooien of in de supermarkt ophangen.

Oppassen is een baantje dat over het algemeen leuk gevonden wordt door kinderen: 45% vindt het altijd leuk. Dit is veel meer dan het percentage van alle werkende kinderen dat hun werk altijd leuk vindt (30%). Slechts 7% vindt het werk nooit leuk (versus 13% van het gemiddelde). Belangrijke voordelen van oppassen die kinderen noemen zijn de geringe inspanning in vergelijking met andere bijbaantjes en het kunnen spelen met kleine kinderen. Het werk, vooral wanneer het in de avonduren plaatsvindt, is goed te combineren met ontspanning in de vorm van tv kijken, computerspelletjes spelen of lezen. Ook kunnen kinderen huiswerk maken tijdens het oppassen of tijd met vrienden doorbrengen. Gezien het feit dat oppassen en vrije tijd vaak samen gaan, wordt oppassen door veel kinderen niet als 'echt werk' gezien.

Wij hebben vastgesteld dat kinderen dit werk graag doen en dat het redelijk betaald wordt. Aan het werk zitten echter ook aan aantal haken en ogen. Daarom is het belangrijk de overtredingen en risico's bij oppasbaantjes in kaart te brengen. Gedacht kan worden aan de volgende punten:

- Het informele karakter van oppasbaantjes maakt dat kinderen altijd zwart werken.
- Kinderen beginnen vaak op te jonge leeftijd met oppassen: 35% van de werkende 12-jarigen in dit onderzoek werkt als oppas. Veel van de kinderen die oppassen zijn zelfs al op 11-jarige leeftijd of eerder begonnen. Naast het feit dat oppassen onder de 13 jaar verboden is, is het de vraag of kinderen van die leeftijd voldoende overwicht hebben en de verantwoordelijkheid voor jongere kinderen kunnen dragen.

- Kinderen werken vaak tot veel te laat op de avond of tot diep in de nacht: 53% van de kinderen die oppassen, past weleens 's nachts op, dus later dan 19:00 's avonds. Werktijden tot 22:00 of 23:00 zijn heel gangbaar, ook op schooldagen, en meerdere kinderen gaven aan soms zelfs tot 03:00 's nachts op te passen in het weekend. Gezien het feit dat er vaak geen tijd afgesproken wordt waarop de ouders van het oppaskind thuiskomen, of dat ouders soms later dan gepland thuiskomen, werken kinderen soms onverwacht en/of tegen hun zin tot diep in de nacht. Bovendien moeten sommige kinderen nog laat op de avond alleen over straat om thuis te komen, wat ook niet zonder gevaar is.
- Te grote verantwoordelijkheden en probleemsituaties kunnen zorgen voor stress. Al op jonge leeftijd krijgen kinderen die oppassen de verantwoordelijkheid over andere kinderen. Vaak levert dit stress op wanneer er zich onverwachte situaties voordoen, bijvoorbeeld wanneer het oppaskind niet wil stoppen met huilen, niet luistert, in bed plast of ziek wordt. Ook wanneer de ouders van het oppaskind vooraf niet voldoende uitleg hebben gegeven of de nodige zaken hebben geregeld, kan stress ontstaan. Bovendien kunnen oppaskinderen moeilijk en druk zijn of niet willen luisteren. Zeker wanneer kinderen moeten oppassen op kinderen met een handicap of een gedragsstoornis, zoals ADHD of autisme, kan de verantwoordelijkheid die ze moeten dragen te groot zijn.
- Oppassen kan saai, eenzaam en/of eng zijn. Saai en eenzaam wordt het oppassen wanneer kinderen de hele avond niets te doen hebben. Laat op de avond zijn er geen vriendjes meer online om mee te chatten en zijn er voor kinderen geen geschikte programma's op tv. De toegang tot chatboxen en tv-programma's is dan bovendien ongecontroleerd. Tevens ervaren kinderen het oppassen soms als eng wanneer ze 's avonds alleen in een groot, vreemd huis zitten en bijvoorbeeld enge geluiden horen.
- Ook het kind waarop opgepast wordt kan in gevaar komen. Niet alleen het belang van het kind dat oppast is aan de orde, ook de veiligheid van het oppaskind is in het geding. Hoewel oppasouders uit voorzorg een telefoonnummer achterlaten waarop ze te bereiken zijn en de ouders van het kind dat oppast meestal in de buurt wonen, kunnen er gevaarlijke situaties ontstaan wanneer er bijvoorbeeld een ongeluk gebeurt en het kind niet weet hoe te handelen.

Uit een groot aantal gevallen, hebben we er drie geselecteerd en beschreven in Box 1. De gevallen illustreren dat het oppaswerk in principe niet slecht betaald wordt (in vergelijking met veel andere banen) en dat het niet erg vervelend is, maar dat er toch voldoende kwalijke kanten aan zitten. Te grote verantwoordelijkheid en tot zeer laat werken bijvoorbeeld.

Box 1. Oppassen

Machteld, 14

Machteld past al sinds zij 11 jaar was op, op een buurmeisje van 6 jaar. Op haar 13^e nam ze de oppasadressen van haar zus over. Ze past nu meerdere keren per week op, maximaal tot 23:45, en verdient gemiddeld € 5,00 per uur. Hoewel ze haar baantje leuk vindt en later kinderverpleegkundige wil worden, vindt ze het vervelend als de oppasouders haar aan haar lot over laten.

“Ik vind het niet leuk als ze vergeten om iets klaar te leggen of me iets vergeten te zeggen dat ik eigenlijk had moeten weten. Dan moet ik het zelf maar zien op te lossen. Ik ging bijvoorbeeld een keer oppassen en toen moest ik lunchen met de kinderen, maar er bleek geen eten in huis te

zijn! Ik belde die vrouw op, maar ze zei: 'Ja, we hadden niks in huis, dus verzin maar wat'. Toen zat ik daar met 3 hongerige kinderen. Uiteindelijk heb ik ergens een blikje groente gevonden met een paar crackers. Ik voelde me wel verantwoordelijk, terwijl het helemaal niet mijn schuld was. Het komt ook weleens voor dat de kinderen in bed plassen en dat ouders geen schone spullen klaarleggen. Ik leg ze dan maar gewoon in het bed van de ouders. Maar de eerste keer dat dat gebeurde, schrok ik wel."

Maartje, 14

Maartje heeft een oppasadres via een advertentie. Ze past op 2 kinderen, waarvan er één 8 jaar en licht autistisch is. Om die reden luistert hij niet goed. Maartje verdient € 4,00 per uur en werkt meestal overdag.

"Mijn moeder ging de eerste keer mee, want die mensen kenden we niet en ze wonen heel ver weg. Nu is ze niet meer ongerust. Bij oppassen hoef je niet veel te doen, het is geen zware baan. En ze leggen wat lekkers voor je neer en je kan een beetje tv kijken. Als je bij de AH gaat werken dan moet je echt de hele tijd vermoeiende dingen doen zoals vakkenvullen. Maar soms is oppassen ook moeilijk. Ze zeggen vooraf wel hoe en wat, maar je moet ook zelf veel dingen uitvinden. Ik heb bijvoorbeeld een jongetje die autistisch is, en je moet toch anders met hem omgaan. Hij reageert vaak heel raar en soms is hij ook ineens weg. En dan raak je wel in de stress, van: waar is dat kind nou? Nu begrijp ik veel beter wat dat jongetje wil, maar de eerste keer wist ik dat nog niet. De ouders hebben het verder niet uitgelegd namelijk."

Anne, 15

Anne past op haar neefje en nichtje. Ze werkt in de zomervakantie vaak overdag en tijdens schoolweken in de avond, meestal van 18:00 tot 00:00. Ze verdient € 6,50 per uur. Over het algemeen vindt ze het oppassen leuk, maar onverwachte situaties vindt ze vervelend.

"Mij maakt het niet zoveel uit als ik tot laat werk. Wat ik wel vervelend vind is als ze later thuiskomen dan ze gezegd hebben. Dan ben je je aan het vervelen en dan denk je: over een half uurtje is het eindelijk over. En dan moet je ineens nog langer wachten. Ze wonen ook ver weg, een half uur fietsen van mijn huis, dus ik wil ook niet tot te laat blijven. Het is vervelend als er iets onverwachts gebeurt. Het meisje kan soms niet slapen. Je probeert dan alles, maar soms lukt het niet. Je moet dan toch volwassen zijn en een beetje overtuigend overkomen. Je hebt wel een grote verantwoordelijkheid dat de kinderen op tijd naar bed gaan. Daar word ik soms wel gestrest van. En een keer was ze in een stuk glas getrapt en toen wist ik echt niet wat ik moest doen. Moest ik eerst een pincet zoeken en ik wist niet waar. Dan moet je toch leren om kalm te blijven, want ze was alleen maar aan het huilen. Het is dan zo moeilijk om niet in paniek te raken."

4.1.2 Kranten en folders bezorgen

Baantjes die, op oppassen na, het meest worden gedaan door kinderen zijn baantjes in de kranten- en folderbezorging. Een enkele keer komt het voor dat kinderen post bezorgen. Bezorgbaantjes worden het vaakst gedaan door jongens en door jonge kinderen. Folderbezorging is één van de baantjes die kinderen van 13 en 14 jaar volgens de NRK tijdens schoolweken mogen doen. Althans, ze mogen 'behulpzaam' zijn bij het bezorgen. Zij mogen dit feitelijk dus nog niet zelfstandig doen. Vanaf 15 jaar mag dat wel en mogen kinderen ook ochtendkranten bezorgen vanaf 06:00 's ochtends.

Het bezorgen van kranten of folders kan gedaan worden als een officieel, wit baantje, waarbij kinderen zich via internet of een advertentie aanmelden bij een distributiekantoor. In veel gevallen loopt het contact met de distributeur alleen via internet. In de meeste gevallen krijgen kinderen een contract (ook dit gaat vaak via internet of per post) en moeten de ouders toestemming geven. Het sociale netwerk speelt bij het verkrijgen van een bezorgbaantje ook een rol. Ouders helpen vaak bij het zoeken en aanmelden en het gebeurt ook dat kinderen een wijk overnemen van hun oudere broers of zussen of van vriendjes. Soms werken kinderen zwart op naam van hun ouders of oudere broer of zus. Informele bezorgbaantjes, bijvoorbeeld reclamefolders van een buurtwinkel rondbrengen, worden ook via het sociale netwerk verkregen.

Het bezorgen gebeurt lopend of op de fiets. Kinderen dragen de folders of kranten over de arm, in tassen aan de schouder of in speciale fietstassen. Sommige kinderen, vooral de jongere, worden geholpen door broers, zussen, vrienden of ouders bij het rondbrengen. Maar de meeste kinderen, en zeker degenen die ochtendkranten bezorgen, lopen hun wijk alleen. De wijk waar kinderen bezorgen is meestal de wijk waarin zij wonen of een nabije wijk. De tijd die kinderen kwijt zijn met bezorgen is afhankelijk van het aantal bezorgadressen in de wijk en de afstand die tijdens het bezorgen moet worden afgelegd. In landelijke gebieden moeten kinderen soms ver fietsen.

Folders (of gratis buurtkranten) rondbrengen kost ongeveer 1 of 2 uur op 1 of 2 dagen per week, al zijn er kinderen die meerdere wijken hebben en er 4 dagen per week 3 uur per dag aan besteden. Het bezorgen wordt meestal na schooltijd gedaan en soms in het weekend. Veelal moeten kinderen extra flyers 'invouwen' in de folders. Dit kost extra tijd en maakt bovendien de folders zwaarder, waardoor ook de bezorgtijd langer wordt. Betalingen voor het bezorgen van folders (en buurtkranten) variëren sterk, van € 4,00 tot € 35,00 per week, en zijn afhankelijk van de grootte van de bezorgwijk, het aantal wijken dat het kind heeft en de snelheid waarmee het kind bezorgt. Er wordt per folder of krant betaald, nooit per uur. Soms worden er toeslagen berekend voor folders die moeten worden ingevouwen, wijken waarin grote afstanden moeten worden afgelegd en voor elke 20 kilo aan folders, omdat kinderen dan heen en weer naar huis moeten fietsen. Maar lang niet iedere distributeur doet dat. De vergoedingen lopen dermate uiteen dat er kinderen zijn die in 1 uur bezorgen € 2,00 verdienen, maar ook kinderen die in die tijd, volgens eigen opgave, € 10,00 verdienen.

Ochtendkranten (dagbladen) moeten uiterlijk om 06:00 opgehaald worden bij een distributiepunt en voor 07:00 bezorgd zijn. Gemiddeld zijn kinderen 45 minuten tot een uur bezig met het bezorgen, maar sommige kinderen hebben een grote of meerdere wijken en doen er dus langer over. Er zijn ook dagbladen die in de middag, na schooltijd, worden bezorgd. Kinderen bezorgen de dagbladen 6 dagen per week, alleen op zon- en feestdagen zijn ze vrij. Het salaris ligt tussen de € 20 en € 50 per week, afhankelijk van de grootte van de wijk, de tijd die het vergt en het soort krant.

Krantenbezorging is een specialistisch vak: kranten dienen keurig op tijd bezorgd te worden. De kosten worden echter laag gehouden door de inzet van kinderen. Distributeurs zijn zich er wel van bewust dat zij aantrekkelijke voorwaarden moeten bieden om aan voldoende bezorgers te komen. Daarom bieden zij bonussen na een bepaalde tijd klachtenvrij bezorgd te hebben of na het aanmelden van een nieuwe bezorger. Ook krijgen kinderen 'nieuwjaarskaartjes', waarmee ze de deuren langs kunnen gaan voor fooien. Verder hanteren sommige distributeurs spaarsystemen, waarmee kinderen kunnen sparen voor cadeaus of prijzen. Bovendien krijgen kinderen vaak een welkomstcadeau of een regenjas wanneer zij beginnen met werken. De werkgevers passen beloningen en extra's duidelijk aan aan de jeugdige doelgroep.

De voordelen van kranten en folders bezorgen die kinderen noemen zijn de soms hoge salarissen en het feit dat je 'lekker buiten' bent. Verder vinden kinderen het leuk dat ze met muziek aan hun werk kunnen doen, in hun eigen tempo en eventueel met een vriendje.

Toch zitten er ook risico's aan het bezorgen van kranten en folders en wordt regelmatig de wetgeving overtreden. Gedacht kan worden aan de volgende punten:

- Kinderen beginnen vaak op te jonge leeftijd en werken dan zwart. Ze beginnen vaak al met het bezorgen van folders, soms zelfs van ochtendkranten, als ze 10, 11 of 12 jaar zijn. 40% van de werkende 12-jarigen in dit onderzoek heeft een bezorgbaantje en bijna alle 12-jarigen die in het verleden een baantje gehad hebben, bezorgden folders of kranten. Distributeurs hanteren een minimumleeftijd van 13 of 15 jaar, maar er is weinig tot geen controle op wie de wijk loopt. Kinderen onder de 13 jaar schrijven zich in op naam van hun moeder of van een oudere broer of zus. Veelal zijn folderdistributeurs hiervan op de hoogte, maar zij doen er niets aan. Waarom zouden ze ook? De Arbeidsinspectie voert geen controles uit op folder- of buurtkrantenbezorging.
- Kinderen die de ochtendkrant bezorgen, beginnen vaak te vroeg met werken. Ze zijn soms gedwongen om voor 06:00 te beginnen, omdat de kranten voor 07:00 in de brievenbussen moeten liggen. Dit komt vooral voor wanneer zij een grote wijk of meerdere wijken hebben, ver weg wonen of bij de zaterdagkrant nog folders moeten invouwen. Wanneer kinderen wel om 06:00 beginnen, kan dit ook vermoeiend zijn en kan bovendien de onafgebroken rusttijd van 12 uur die verplicht is voor kinderen van 15 jaar in het geding komen.
- Kinderen werken op basis van stukloon en langzame kinderen verdienen daardoor relatief weinig. Aangezien folders bezorgen een baantje is dat veel door jonge kinderen wordt gedaan, die fysiek nog niet sterk zijn en dus vaak lang over het bezorgen doen, bestaat het risico op onderbetaling. Uit de interviews blijkt dat een aantal jonge kinderen slechts € 2,00 per uur aan hun werk overhoudt. Ook wanneer kinderen hun wijk, en dus ook hun salaris, delen met een oudere broer of zus, lijken zij vaak zeer weinig over te houden.
- Kinderen kunnen slachtoffer worden van agressie, geweld, seksuele intimidatie of pesten. Vooral voor kinderen die ochtendkranten bezorgen, kan het gevaarlijk zijn om in de vroege (winter)ochtend over straat te moeten, terwijl het nog donker en bovendien erg stil is. Hetzelfde geldt voor kinderen die 's avonds hun folders bezorgen. In ons onderzoek kwam dit enkele keren naar voren: 2 kinderen gaven aan geconfronteerd te zijn met mensen die naakt voor het raam stonden tijdens het bezorgen. Enkele keren gaven kinderen aan gepest te worden door andere kinderen tijdens het bezorgen. Uit een onderzoek van de Arbeidsinspectie, waarin specifiek naar dergelijke zaken gevraagd werd, bleek 21% van de 188 geïnterviewde ochtendkrantbezorgers ooit te maken te hebben gehad met agressie, geweld of seksuele intimidatie tijdens het werk [Arbeidsinspectie 1998].
- De weersomstandigheden kunnen slecht en risicovol zijn. De meeste kinderen geven aan het bezorgen zeer vervelend te vinden wanneer het koud is, regent of sneeuwt. Wanneer het vriest of sneeuwt glijden kinderen uit met de fiets en moeten tussen het bezorgen door naar huis om op te warmen. Met harde regen moeten zij wachten, omdat folders en kranten niet nat mogen worden. Hierdoor duurt het bezorgen veel langer, zonder dat er een extra vergoeding tegenover staat.
- Bezorgen kan een te grote fysieke belasting zijn voor kinderen. Twee derde van de kinderen die bezorgen, vindt het werk soms of vaak vermoeiend. Dit kan te maken hebben met het

vroege tijdstip waarop bezorgd moet worden, maar ook met het bezorgen zelf. 1 op de 5 bezorgers ondervindt weleens lichamelijke klachten door het bezorgen, zoals (spier)pijn aan nek, schouders en armen. Hoewel kinderen meestal niet langdurig werken, moeten ze zware stapels met folders of kranten dragen of ermee fietsen, vooral op zaterdag als de krant dik is. Soms fietsen kinderen dan met fietstassen waar meer dan 20 kg aan kranten in zit. Zeker voor jonge kinderen kan dit een grote belasting zijn.

- Kranten of folders bezorgen is saai, eentonig en eenzaam. Een derde van de kinderen die bezorgen vindt het werk nooit leuk (versus 13% van alle werkende kinderen) en slechts 14% vindt het werk altijd leuk (versus 30% van alle werkende kinderen). Bezorgbaantjes zijn de laagst gewaardeerde baantjes, zoals al eerder bleek. Ze worden als saai ervaren, kinderen klagen over het eentonige, repeterende karakter van het werk. Daarnaast is het werk erg eenzaam. Bovendien vindt 62% van de bezorgers het werk niet leerzaam (versus 39% van alle werkende kinderen). Bezorgbaantjes lijken weinig tot niets bij te dragen aan de geestelijke en sociale ontwikkeling van kinderen.

Uit de vele gevallen zijn drie folder- en/of krantenbezorgers geselecteerd en beschreven in Box 2. Deze gevallen illustreren dat, hoewel het bezorgen meestal niet veel tijd in beslag neemt, kinderen vaak op veel te jonge leeftijd beginnen te werken. Ook een aantal schadelijke kanten van het werk, zoals weersomstandigheden, eentonigheid, eenzaamheid, overschrijding van toegestane arbeidstijden, onderbetaling en de negatieve invloed op schoolprestaties, wordt zichtbaar.

Box 2. Folders en kranten bezorgen

Rick, 13: folders

Rick werkt al sinds hij 11 jaar is als folderbezorger. Hij werkt 2 uur per week. Wanneer hij moet invouwen is hij meer tijd kwijt. Hij verdient gemiddeld € 10,00 per week. Naast dat hij op te jonge leeftijd begon met bezorgen en soms op zondag werkt, terwijl dat verboden is, vindt hij het werk helemaal niet leuk.

“Ik had zelf gezegd dat ik wilde werken en toen had mama op een advertentie gereageerd. Eigenlijk mocht dat toen nog niet, maar we hebben gewoon mijn moeders gegevens ingevuld. Mijn ouders zeggen: ‘Als je zelf wilt, dan mag dat’. Ik werk maar 1 of 2 uur, maar je moet er wel vrije tijd voor hebben om dit werk te doen. Want ik moet het wel doen. Als je een keer ziek bent, dan kun je moeilijk afbellen op het laatste moment. Dan kunnen ze geen vervanger meer vinden. Het is weleens voorgekomen dat ik halverwege ziek werd. Toen heeft papa het afgemaakt. Het folderen is niet echt superleuk. Zondagavond bijvoorbeeld, dat is je vrije tijd. Maar ik denk dat zondag wel het beste is, want als ik uit school kom, heb ik er ook helemaal geen zin in. Dan ben ik lekker aan het buitenspelen, is het lekker weer. Vooral in de winter heb ik vaak spijt, want ik moet op de fiets. Het is gewoon veel te koud en met handschoenen die folders doen, dat lukt gewoon niet. En met regen is het ook niet leuk om te doen. Maar eigenlijk is het nooit goed, want heel warm is ook niet leuk. Eigenlijk is er helemaal niets aan. Ik denk er weleens over om te stoppen, maar dan heb ik alleen maar mijn € 2,00 zakgeld per week. Dan duurt het zo lang voor ik iets kan kopen.”

Linda, 14: folders

Linda heeft een hele grote wijk van 300 adressen en bezorgt verschillende folders. Hieraan besteedt ze 3 maal per week ongeveer 4 uur, meestal op schooldagen, hoewel ze eigenlijk maar 2

uur mag werken op die dagen.

“Mijn buurmeisje vertelde mij dat ze ging stoppen met folderen en toen vond ik het wel leuk om haar wijk over te nemen. Ik deed het echt voor het extra zakcentje. Nu doe ik dat folderen al 3 jaar. Ik was toen 11, dus toen stond het nog op mijn moeders naam. In het begin hielp ze ook, maar later ben ik het zelf gaan doen. Ik en mijn vriendinnen hebben toevallig allemaal dezelfde wijk, maar allemaal verschillende folders. Anderen hebben maar 100 folders, maar ze krijgen meer betaald dan ik. Maar ja, sommige kinderen zijn toch blij met dat tientje, ook al hebben ze zoveel folders, omdat ze anders niets krijgen. Het folderen kost me wel veel tijd. Mijn vriendinnen zie ik eigenlijk alleen 's avonds op Hyves of MSN. En op school zien we elkaar. Maar buiten schooltijd niet echt. Als ik straks 16 ben, wil ik in een supermarkt werken. Met folders ben je toch alleen. En in de winter dan is het heel koud en denk ik: waarom heb ik nou die stomme folders?”

Tim, 15: ochtendkrant en folders

Tim nam toen hij 11 jaar was de bezorging van ochtendkranten van zijn moeder over, op haar naam, hoewel dit pas is toegestaan vanaf 15 jaar. Hij werkte dagelijks vanaf 05:30. Zijn verhaal laat zien hoe zwaar dit baantje voor een jong kind is. Ook heeft hij een baantje gehad in de kas. Tegenwoordig heeft Tim een folderwijk waarmee hij gemiddeld € 15,00 per week verdient. Ook werkt hij wekelijks 4 uur als vakkenvuller in de supermarkt

“Ik heb ook de krant gedaan 's ochtends, maar daar werd ik dus echt gek van. Ik hield het echt niet vol. Dan moest ik al om 05:30 beginnen met lopen om om 07:00 klaar te zijn. Dat redde ik niet. Maar dat was nog op de basisschool. Dan was ik echt moe als ik op school kwam. Op een gegeven moment werd het zo erg dat ik tegen mijn moeder zei: ‘Neem jij het baantje maar weer’. Ik heb ook nog post gedaan, ook overgenomen van mijn moeder, maar dat was ook niet leuk. Dat sorteren was veel te veel werk. De folderwijk die ik nu heb is beter. Kranten moeten echt op een vast tijdstip bezorgd worden. Als je niet voor 07:00 klaar was, gingen mensen klagen, maar met folders kan je wat meer zelf bepalen wanneer je gaat. Maar ja, folderen is gewoon stom werk. Elke week lopen, als het slecht weer is. Daar word ik echt niet goed van. Als het lekker weer is wil ik het nog wel doen, lekker muziek erbij. Maar soms is het zo koud en dan loop je met je handen bevroren, schoenen in de sneeuw, echt ijskoude tenen. En als het regent wordt alles plakkerig en vies. Mijn leukste baantje is bij Albert Heijn. Daar kun je tenminste praten met mensen en je kent iedereen.”

4.1.3 Landbouw

Werk dat kinderen doen in de landbouw valt onder te verdelen in 3 categorieën, namelijk: seizoensgebonden arbeid, werk in de glastuinbouw en werk als ‘boerenhulp’.¹⁶ Vaak wordt dergelijk werk gedaan binnen het familiebedrijf, met name het werk als boerenhulp. Daarom gaat het vrijwel altijd om kinderen die in landelijke gebieden wonen en/of ouders hebben die in de agrarische sector werken. Jongens werken vaker in de landbouw dan meisjes, allochtone kinderen bijna nooit. Volgens de NKR mogen kinderen van 13 of 14 jaar op schooldagen alleen in de

---

¹⁶ In dit onderzoek kwamen we verder nog 2 jongens tegen die als loonwerker werkten, beiden op informele basis in het bedrijf van een familielid of kennis. Het werk wat zij deden bestond voornamelijk uit rijden op een heftruck en/of trekker. Verder kwam het werk grotendeels overeen met het werk van een boerenhulp.

landbouw werken als het bedrijf één geheel vormt met woonhuis.

Seizoensgebonden arbeid komt veel voor in de bloembollensector. Kinderen pellen (of 'pluizen'), 'koppen' of 'hollen' de bollen. Het koppen, het afsnijden van de kopjes, wordt veelal gedaan in de meivakantie. Van juni tot augustus worden de geogste bollen die machinaal niet goed gepeld zijn met de hand van de overgebleven vellen, kleine bollen en stengel ontdaan (pellen). Dit gebeurt meestal aan een lopende band. Bij het hollen wordt de bloembol met een speciaal mesje aan de onderkant uitgehold, zodat er nieuwe bollen in kunnen groeien. Hollen is wat ingewikkelder en preciezer werk dan pellen of koppen. Daarom wordt dit werk meestal pas vanaf 15 jaar gedaan.

Kinderen werken in de zomervakantie 1 tot 5 dagen per week, meestal gedurende een paar weken, in de kwekerij. Voor pellen aan de lopende band gelden vaste werktijden en pauzes. Werkdagen duren minstens 8 uur. Sommige (jongere) kinderen werken 4 uur. Er is een lunchpauze en vaak zijn er ook 2 korte koffiepauzes. Koppen doen kinderen meestal maar 2 tot 4 uur, omdat dit anders te zwaar is. Bij het hollen mogen kinderen zelf bepalen hoe lang ze werken en wanneer ze pauze nemen. Ook hier maken kinderen meestal werkdagen van 8 uur of langer.

Bij het pellen en koppen krijgen kinderen meestal een vast uurloon, wat voor kinderen tot en met 13 jaar rond de € 2,00 per uur ligt en oploopt tot € 4,00 of € 5,00 naarmate kinderen ouder worden. Hollen wordt per kist betaald. Meestal verdient een kind € 5,00 per kist. Een snelle 'holler' kan 2 kisten per uur doen, maar dat lukt lang niet ieder kind. Een enkele keer gebeurt het pellen ook op basis van stukloon.

Naast werk in de bollensector bestaan er vele soorten seizoensgebonden pluk- en oogstwerkzaamheden die door kinderen worden gedaan op het land, zoals aardbeien, champignons of bessen plukken, asperges steken, aardappels rooien en kool zetten. Het type baantje hangt af van de streek en het seizoen. Sommige baantjes zijn maar een paar weken per jaar beschikbaar, sommigen een aantal maanden of zelfs het hele jaar.

Werktijden komen grotendeels overeen met werk in de bollensector. Anders dan in de bollensector werken kinderen soms wel 5 of 6 weken achter elkaar in de zomervakantie of werken ze tijdens schoolweken, na schooltijd of op zaterdagen. Salaris wordt betaald in de vorm van stukloon en varieert naar werkgever en werktempo. Kinderen verdienen gemiddeld tussen de € 1,50 en € 3,50 per uur.

In de kassen (glastuinbouw) werken kinderen met snijbloemen, groente of fruit. Werkzaamheden bestaan uit het stekken, poten, opstokken en uitzetten van planten, blad snijden of plukken van groente en fruit. Overige klusjes die kinderen doen zijn het weghalen van dorre blaadjes en onkruid wieden, vegen en opruimen en soms het laden en lossen van kisten.

Kinderen werken meestal een dagdeel van 5 of 6 uur op zaterdagen in de kas. Ze hebben een kwartier of een half uur pauze. Tijdens drukke periodes werken sommige kinderen ook in de avond, bijvoorbeeld van 18:00 tot 21:00. In vakanties werken kinderen halve of hele dagen, fulltime of paar dagen per week. Uurlonen liggen tussen de € 2,60 en € 3,15 per uur en zijn afhankelijk van leeftijd.

Voordelen aan seizoensgebonden landarbeid en werk in de kas zijn dat het werk flexibel is in te delen en dat het sociaal is. Kinderen werken soms samen met een groep vrienden en leren nieuwe leeftijdsgenoten kennen. In sommige dorpen in de Bollenstreek lijkt bollen pellen in de zomer traditie te zijn. Wel nemen steeds meer boeren en tuinders Polen of andere Oost-Europeanen in dienst, waardoor het kind soms de enige Nederlandssprekende werknemer is.

Werken als 'boerenhulp' gebeurt veel in het boerenbedrijf van ouders aan huis, maar het komt ook voor dat kinderen bij een boerderij in de buurt werken. Werkzaamheden zijn heel divers en afhankelijk van het soort boerderij en het seizoen. Te denken valt aan grasmaaien, eieren rapen en sorteren, vee naar het land brengen, voeren of melken, stallen schoonmaken, het land bewerken, oogsten, helpen met klussen, repareren of het bouwen van schuren en het verkopen van producten vanuit huis.

Werktijden van boerenhulpen zijn afhankelijk van wat er op een dag te doen is. Sommige kinderen werken een vaste dag in het weekend of alleen in vakanties, anderen werken dagelijks. Op schooldagen wordt er meestal maar een paar uurtjes gewerkt, maar op vrije dagen beginnen kinderen vroeg in de ochtend en maken lange dagen, van soms wel 10 of 12 uur. Er worden uitgebreide lunchpauzes gehouden.

Meestal liggen salarissen van boerenhulpen tussen de € 2,50 en € 4,00 per uur, maar vaak worden kinderen ook per klus betaald. Wanneer kinderen voor hun ouders werken, komt het ook voor dat ze voor bepaalde werkzaamheden, zoals eieren rapen, niet betaald krijgen, omdat die worden gezien als normale dagelijkse klusjes. Vaak krijgen kinderen voor zwaardere klussen of hard werken een extra beloning. Een enkele keer worden ze betaald in de vorm van bijvoorbeeld nieuwe werkschoenen.

Voordelen van werk als boerenhulp zijn dat het werk afwisselend is en dat het werk, zeker voor kinderen die een carrière in de landbouw ambiëren en het bedrijf van hun ouders over willen nemen, erg leerzaam kan zijn.

Ondanks de voordelen vinden wetsovertredingen op grote schaal plaats bij baantjes in de landbouw en kleven er bovendien vele risico's aan. Hierbij kan gedacht worden aan de volgende punten:

- Kinderen werken vrijwel altijd zwart. Kinderen komen altijd op een informele manier aan hun landbouwbaantje, veelal via het sociale netwerk of door langs te gaan bij een boer in de buurt, waardoor zij altijd zwart werken. Alleen in de kassen komt het een enkele keer voor dat kinderen een contract hebben.
- Kinderen werken op veel te jonge leeftijd. 21% van de werkende 12-jarigen werkt in de landbouw. Veel kinderen beginnen zelfs al op 10- of 11-jarige leeftijd, met name in de bollensector en als boerenhulp in het familiebedrijf. Alleen in de kassen lijken kinderen pas vanaf 13 jaar te beginnen met werken, mogelijk omdat deze sector recent te maken heeft gehad met controles van de Arbeidsinspectie. Ook voeren kinderen vaak op te jonge leeftijd werkzaamheden uit die voor hen nog niet zijn toegestaan, zoals het rijden op een trekker of heftruck.
- Kinderen maken soms extreem lange werkdagen of -weken en/of beginnen te vroeg. Werkdagen van 10 of 12 uur komen veel voor, zelfs bij kinderen van 12 of 13 jaar, en dan vooral bij boerenhulpen en in de bollenkwekerijen. Ook beginnen boerenhulpen vaak veel te vroeg met werken, bijvoorbeeld om 05:00 of 06:00. Bij seizoenswerk op het land werken kinderen onder de 15 soms 5 of 6 weken achtereen (fulltime) in de zomervakantie. 67% van de kinderen in de landbouw geeft aan het werk in de landbouw soms of altijd vermoeiend te vinden. Dit kan met de zwaarte van het werk, maar ook met de extreme werktijden te maken hebben.
- Kinderen werken vaak op basis van stukloon en/of worden soms onderbetaald. In de bollensector en op het land komt stukloon veel voor. Dit is verboden wanneer het werk betreft, waarin niet in gevarieerde houdingen gewerkt kan worden. Juist van dergelijk werk is vrijwel

altijd sprake in de bollensector en op het land. Daarnaast is er soms sprake van onderbetaling in de landbouw. Sommige kinderen krijgen een uurloon van slechts € 2,00 (bollen pellen), of ze houden van hun stukloon maar € 1,00 tot € 2,00 per uur over (bollen hollen, plukwerkzaamheden op het land). Het gaat hier met name om kinderen van 13 jaar of jonger. Baantjes als boerenhulp worden, door het informele karakter en het feit dat kinderen het werk leuk vinden, soms slecht, onregelmatig of alleen in de vorm van bijvoorbeeld nieuwe werkkleding betaald.

- Kinderen werken vaak met of in de buurt van voertuigen. Hoewel het streng verboden is, rijdt vrijwel ieder kind uit dit onderzoek dat als boerenhulp werkt op grasmaaimachines, trekkers, heftrucks of andere voertuigen, vaak al vanaf zeer jonge leeftijd (10, 11 jaar). Ook in de seizoensgebonden arbeid en in de kas komt het voor dat kinderen vorkheftrucks besturen om kisten te verplaatsen. Ook wanneer kinderen deze voertuigen niet zelf besturen, werken ze vaak op plekken waar ze niet afgeschermd zijn van (rijdende) voertuigen.
- Kinderen werken vaak met of in de buurt van machines die gevaar op kunnen leveren. Kinderen die bollen pellen of eieren sorteren werken aan de lopende band. Dit is alleen toegestaan als het kind zelf het tempo kan beïnvloeden. Hoewel dit meestal het geval is, kunnen er ongelukken gebeuren en kunnen kinderen hun vingers tussen de banden krijgen. Ook werken kinderen met of (onafgeschermd) in de buurt van andere machines in het landbouwbedrijf, zoals bijvoorbeeld voeder- en melkmachines en biogasinstallaties, zonder afgeschermd te zijn. Bovendien moeten kinderen vaak, bijvoorbeeld bij bladsnijden en het hollen van bollen, met een mes werken.
- Kinderen kunnen in aanraking komen met schadelijke stoffen. Kinderen mogen volgens de wet pas 2 weken na behandeling met gewasbeschermingsmiddelen de kas betreden. De controles van de Arbeidsinspectie in 2010 richtten zich met name hierop, met als gevolg dat het nalevingspercentage in de landbouw daalde van 78% in 2009 naar 50% [Arbeidsinspectie 2011b]. Te vroege herbetreding door kinderen komt dus heel veel voor. Ook in andere landbouwbaantjes komen kinderen in aanraking met bestrijdingsmiddelen. Soms besturen boerenhulpen zelf de trekker voor de bestrijdingsinstallaties en veel bollenpellers en kinderen die in de kas werken klaagden over allergische reacties, rode huiduitslag en hevige jeuk.
- Werken met dieren brengt risico's met zich mee. Sommige boerenhulpen zijn weleens gekrabbd of gebeten door vee op de boerderij. Werk met wilde, giftige of gevaarlijke dieren is verboden voor kinderen. Kinderen kunnen ook worden aangevallen of vertrapt.
- Het werk kan een te grote fysieke belasting zijn. 34% van de kinderen in de landbouw geeft aan weleens lichamelijke klachten te hebben door het werk, een hoger percentage dan in de andere sectoren. Bollen pellen of hollen levert al na korte tijd pijnlijke of kapotte vingers, blaren, eelt, of kramp in de handen op: *"Ik gebruik nu toch maar tape. Vorig jaar lagen mijn handen hier namelijk helemaal open"*, zegt een 15-jarig meisje, wijzend naar haar handpalm tijdens het hollen. Boerenhulpen moeten vaak zwaar tilwerk verrichten.
- Vaak is er sprake van repeterend, saai en eentonig werk waarbij niet in gevarieerde houdingen kan worden gewerkt. Bij pellen, koppen¹⁷, plukken en werk in de kas werken kinderen vaak continu in dezelfde houding, veelal gebukt of geknield, staand of geleund tegen een kruk aan

---

¹⁷ Tegenwoordig schijnt het tulpen koppen soms liggend op een soort bed achter een trekker te gebeuren.

de lopende band. Ze verrichten steeds opnieuw dezelfde handeling. Hierdoor krijgen ze last van rug, knieën en stijve spieren.

- Weers- en klimaatsomstandigheden kunnen hinderlijk zijn en het werk zwaar maken. In de kas is het tussen de 20 en 25 graden en de temperatuur kan op zomerdagen oplopen tot boven de 30 graden. Daarnaast zijn er sproeisystemen, die bij sommige kassen iedere 5 minuten aangaan, waardoor kleding en lichaam continu vochtig of nat zijn. Tevens kan het weer, kou of hitte, het werk op het land onaangenaam en zwaar maken. Het werk gaat bij slecht weer gewoon door.
- Continue aansporing tot harder werken kan stress opleveren. Met name in seizoensarbeid, waar in het oogstseizoen topdrukte heerst, worden kinderen soms continu in de gaten gehouden en aangespoord om harder te werken, wat als vervelend en soms ook stressvol wordt ervaren.

In de kassen lijken de minste overtredingen voor te komen. Dit heeft wellicht te maken met het feit dat de glastuinbouw formeler georganiseerd is en er minder sprake is van seizoensgebonden tijdsdruk. Ook kan meespelen dat deze sector veel controles van de Arbeidsinspectie gehad heeft en maatregelen heeft genomen.

Uit de vele gevallen zijn er enkelen geselecteerd (zie Box 3). Deze gevallen laten zien dat werk in de landbouw veelal een te grote fysieke belasting is, zeker voor zeer jonge kinderen, hoewel onder plattelandskinderen al op jonge leeftijd een sterk werkethos lijkt te bestaan, waarin zwaar werk heel normaal wordt gevonden. Ook een aantal ernstige gevaren van landbouwbaantjes en onderbetaling komt naar voren.

Box 3. Landbouw

Anton, 14: Bollen pellen en tulpen koppen

Anton werkt, naast zijn baantje als afwasser, in de landbouw. In de meivakantie kopt hij tulpen, 4 uur per dag voor € 4,00 per uur. In de zomervakantie pelt hij 3 of 4 weken bollen, 5 dagen per week. Hij werkt dan meestal van 07:00 tot 18:00, op basis van stukloon (€ 3,00 per bak). In de bollensector werken doet hij sinds zijn 12^e. Hoewel hij lichamelijk zwaar werk heel normaal lijkt te vinden, blijkt uit zijn verhaal dat dergelijk werk een te grote belasting kan zijn, zeker voor hele jonge kinderen.

“Er werkten nog wel meer kinderen van 12 toen ik begon. De jongste was 10 jaar. Je kwam daar en je kon gewoon werken. Eigenlijk werkte je gewoon een beetje zwart. Aan het eind kreeg je een envelop met geld erin. De boer deed niet moeilijk over leeftijd. Eigenlijk vind ik dat ook wel goed, want kinderen moeten ook een beetje weten hoe het werken is. Op zich vond ik het koppen wel leuk, maar op een gegeven moment dan krijg je wel last van je rug omdat je de hele tijd gebogen staat. Bij bollen pellen krijg je weer meer last van je vingers en dat doe je ook de hele dag. Op een gegeven moment heb je echt geen zin meer. Maar ik denk dan: je verdient toch geld, dus dan maar even pijn.”

Janine, 14: aardbeien plukken in kas

Janine werkte in de zomervakantie vier hele dagen, van 09:00 tot 18:00, in een kas, maar stopte ermee omdat ze het te zwaar vond. Ze werkte zwart en verdiende slechts € 2,00 per uur.

“Ik was de jongste die daar kwam. Verder waren er vooral Polen. Maar voor het werk dat ik moest doen, zou ik geen 14-jarige aannemen. Er stonden sproeiers aan daar, dus om de 5

minuten werd je een beetje nat. Dan moest je stekken en bukken en weer opstaan om nieuwe plantjes te pakken en dat was gewoon heel zwaar. Het was ook in de warmste week van de vakantie. Na 4 dagen kon ik gewoon niet meer, want ik kon niet meer lopen. Van het bukken werd alles gewoon helemaal pijnlijk, je armen en je benen. Ik was heel moe, het is veel te zwaar werk voor mij. Voor het werk dat ik moest doen, vond ik het loon ook te laag. Ik had beter na moeten denken voor ik het ging doen. Maar ja, ik wist niet wat ik kon verwachten.”

Jeroen, 14: boerenhulp in het boerenbedrijf van ouders

Jeroen woont op een boerderij waar naast landbouw en pluimvee, ook een biogasinstallatie is. Hij werkt hier dagelijks, in het weekend soms wel 12 uur op een dag. Hij vertelt vol enthousiasme: het werk is zijn hobby en hij hoopt later met zijn broer het bedrijf over te nemen van zijn ouders. Uit de beschrijving van zijn werkzaamheden blijkt dat hij met veel voertuigen, machines en gevaarlijke stoffen te maken heeft en de werkomgeving erg onveilig voor kinderen is.

“Bij de biogasinstallatie help ik met het vullen en het oplossen van storingen. Ik heb ook ook geholpen dat ding op te bouwen. De motoren slijten en die moeten bijgesteld worden in de ruimte met machines. Maar in die ruimte is het meer dan 60 graden en daar ben je dan wel een half uurtje mee bezig. Maar ja, het is mijn hobby. Als ik het bedrijf straks overneem dan moet dit ook gebeuren. Ik werk ook met de zaaimachine en de spuit van ontsmettingsmiddelen. Pas de laatste 2 jaar mag ik dat alleen doen, omdat dat heel precies moet gebeuren. Het spuiten is met chemische middelen. Dan heb je wel handschoenen nodig, zodat je zo min mogelijk schade krijgt. Ik rij ook op de tractor. Dat doe ik al vanaf mijn 6^e. Toen was het alleen af en toe een rondje. Maar vanaf mijn 8^e rij ik ook echt mee over het veld. Niet over de weg, dat mag pas als je 16 bent. Maar wij wonen nogal afgezonderd en bij ons is er toch geen politie, dus ik ga wel eens een klein stukje over de weg. Dat is niet gevaarlijk hoor. Ik rij zelfs op de verrijker, dat is een grote hooglader. En op de combine voor het graan en gist. ... Een ongeluk zit in een klein hoekje. We hebben een maistoren van 15 meter hoog, die kan instorten. Hij weegt een paar duizend kilo en als dat over je heen komt, dan is het afgelopen. Hij is wel eens ingestort, vorig jaar nog, omdat wij ernaast aan het inkuilen waren, maar gelukkig stond er toen niemand bij. En ik heb vaak als ik aan het inladen ben, dat er wat vanaf valt en dat ik denk: oeh, dat ging net goed. Maar als ik het niet doe, dan moet iemand anders het doen. Eigenlijk zit in het meeste werk wel een beetje gevaar. Bijvoorbeeld bij het eieren rapen heb je allemaal banden en je vingers kunnen ertussen komen. Bij mij is dat nooit gebeurt, maar bij mijn oom wel. Een stuk van zijn vinger ligt eraf. Je moet wel je concentratie erbij houden. Ik heb zelf nooit echt iets ernstigs gehad, maar mijn vader is wel een keer van 12 meter naar beneden gevallen. Zijn voet en rug waren gekneusd.”

4.1.4 Detailhandel

Van de kinderen die in de detailhandel werken, werkt het merendeel in de supermarkt. Maar er zijn ook kinderen die werken in schoenen-, speelgoed-, kleding-, bloemen- of sportwinkels, drogisterijen, bakkerijen, slagerijen of vishandels. Kinderen mogen volgens de NRK als ze 13 of 14 jaar zijn alleen tijdens schoolweken in een winkel werken wanneer deze één geheel vormt met het woonhuis. Op vrije dagen mogen zij ‘behelpzaam’ zijn bij het vakkenvullen in een supermarkt. Ze mogen dit feitelijk dus nog niet zelfstandig doen, dat mag pas vanaf 15 jaar. In de praktijk is het verschil moeilijk aan te geven. Werken met de kassa is voor alle kinderen tot en met 15 jaar verboden.

Vakkenvullen in de supermarkt wordt het meest gedaan. Als vakkenvuller (of 'vulploegmedewerker') krijgt het kind een rijdende kar, volgeladen met colli (dozen) met artikelen. Deze colli worden uitgepakt en de artikelen worden in de schappen gezet. Hierbij moet 'gespiegeld' worden: oude artikelen worden vooraan gezet, zodat deze het eerst verkocht worden. De vakkenvuller is verder een aanspreekpunt voor klanten die vragen hebben. Daarnaast moeten vakkenvullers soms schoonmaken en vrachtwagenleveringen uitruimen.

Kinderen kunnen ook als kassamedewerker in de supermarkt werken. Ze scannen producten en rekenen af met klanten. Omdat de kassa's tegenwoordig volledig geautomatiseerd zijn, zijn goede (hoofd)rekenvaardigheden geen vereiste. Bij uitzondering vervullen kinderen andere werkzaamheden in de supermarkt, zoals het laten proeven van producten aan klanten of het klaarzetten en inpakken van bestelde spullen in het magazijn voor de webwinkel.

Ook zijn er kinderen die in (kleinere) winkels werken, meestal in dienst van familieleden of bekenden. Dit gebeurt vaak al op jonge leeftijd. Soms gaat het om kleine incidentele klusjes, zoals het labelen van kleding of inpakken van speelgoed in vaders winkel. Maar vaak verrichten kinderen in winkels zelfstandig veel verschillende werkzaamheden, zoals het uitruimen, labelen en inpakken van artikelen, het opruimen en schoonmaken van de winkel, kassawerkzaamheden en het helpen van klanten. Vlees of brood snijden, brood bakken, bloemschikken en etalages inrichten zijn werkzaamheden die ook voorkomen.

Baantjes in de supermarkt zijn meestal 'wit' en kinderen krijgen een contract, in de regel voor een half jaar. Supermarkten hebben vaste procedures voor nieuwe medewerkers. Bij sommige supermarkten moeten kinderen eerst een computertest doen waarin vragen worden gesteld over werkhouding en klantvriendelijkheid en waarin informatie over het werk en over veiligheid wordt gegeven. Tijdens de eerste dagen worden de kinderen begeleid door teamleiders. Omdat kinderen volgens de wet pas vanaf 16 jaar achter de kassa mogen werken, verkrijgen de kinderen die in winkels of achter de kassa werken en onder de 16 zijn, hun baantje meestal niet op een formele manier, maar via het sociale netwerk.

De werktijden en dagen van kinderen die in supermarkten werken verschillen. Gemiddeld werken kinderen tussen de 2 en 4 uur per dienst, afhankelijk van de leeftijd en de dag. In het weekend komen diensten van 6 of 8 uur ook voor. Kinderen die in een winkel werken, werken vaker incidenteel of op onregelmatige tijden.

Salarissen in de supermarkt variëren van € 2,60 tot ongeveer € 4,00 per uur, afhankelijk van leeftijd en het soort supermarkt. Bonussystemen, korting op boodschappen, korting op mobiel bellen, zondagtoeslagen en winstdelingsregelingen kunnen zorgen voor aanvullende inkomsten. Salarissen van kinderen die in een winkel werken lijken hoger te liggen dan in supermarkten, al ontbreken de extra's.

Het belangrijkste voordeel van werken in de detailhandel is het sociale aspect: kinderen vinden het vaak gezellig, vooral wanneer ze met vrienden werken. Werken in de winkel of achter de kassa in een supermarkt wordt over het algemeen leuker gevonden dan vakkenvullen: 31% vindt het altijd leuk en slechts 2% vindt het nooit leuk (versus respectievelijk 23% en 12% van de vakkenvullers), waarschijnlijk omdat salarissen hoger liggen en werkzaamheden gevarieerder en minder zwaar zijn.

Ook in het werk in de detailhandel worden overtredingen van de wetgeving begaan en worden kinderen blootgesteld aan risico's. De volgende punten behoeven daarom extra aandacht:

- Veel kinderen werken zwart in winkels, met name wanneer kinderen in het familiebedrijf of voor kennissen werken. Maar ook als kinderen voor een onbekende werken, bijvoorbeeld bij

een bloemist, slagerij of bakkerij, komt zwartwerken veel voor. In supermarkten lijkt dit weinig tot niet voor te komen, wellicht omdat deze branche vaak te maken heeft gehad met controles van de Arbeidsinspectie.

- Kinderen werken vaak op te jonge leeftijd of verrichten werkzaamheden die op hun leeftijd nog niet toegestaan zijn. 2% van de 12-jarigen werkt al als vakkenvuller en 8% als winkelbediende of kassamedewerker, ondanks het werkverbod op die leeftijd. Ook onder 13- en 14-jarigen die in de detailhandel werken komen overtredingen voor, al zijn deze lastiger aan te geven, gezien het feit dat er verschillende regels gelden voor werk in een winkel die één geheel vormt met het woonhuis en werk buitenshuis. Supermarkten stellen de minimumleeftijd voor vakkenvullen zelf veelal op 15 jaar en voor werkzaamheden achter de kassa op 16 jaar, hoewel sommige supermarkten minimumleeftijden van 13 of 14 jaar hanteren of onduidelijk zijn over de minimumleeftijd.¹⁸ Maar uit interviews blijkt dat kinderen vaak al vanaf 13 of 14 jaar worden aangenomen als vakkenvuller, ook bij supermarkten waar hogere minimumleeftijden worden gesteld. Hoewel 13- en 14- jarigen behulpzaam mogen zijn bij vakkenvullen, mogen ze dit nog niet zelfstandig doen. Maar in de praktijk blijkt dit wel het geval te zijn. Ook komt het voor dat kinderen al op te jonge leeftijd af en toe achter de kassa worden gezet, vooral in winkels van familie of kennissen.
- Kinderen werken vaak op tijden die niet toegestaan zijn: op schooldagen, tot na 19.00 of op zondagen. Kinderen van 13 of 14 jaar mogen nog niet op schooldagen werken, tenzij de winkel één geheel vormt met het woonhuis. In de praktijk komt dit wel veel voor, zowel in supermarkten als in winkels. De meeste supermarkten hebben vaste regels: kinderen van 15 jaar mogen op schooldagen maar 2 uur per dag werken en niet na 19:00 of op zondag. In de praktijk blijkt echter dat veel kinderen vaste shifts van 4 of meer uren werken op schooldagen en ook op koopzondagen werken. Regelmatig werken kinderen tot 21:00 en in sommige supermarkten wordt er zelfs tot 23:00 doorgewerkt als het druk is geweest, ook op schooldagen. Wanneer de supermarkt kampt met personeelstekort vragen zij kinderen bij te springen of langer door te werken. Ook in winkels wordt ook op schooldagen, te laat of op zondagen gewerkt. Vaak gaat het dan om een doordeweekse koopavond, waar het kind tot 21:00 of 21:30 aan het werk is, of een koopzondag, omdat dit de drukste dagen zijn.
- Kinderen werken soms meer dan de wettelijk toegestane 12 uur per schoolweek. Ze werken dan bijvoorbeeld 3 dagen per week in de supermarkt, waarvan 2 maal 4 uur op schooldagen en in het weekend nog een dag van 6 of 8 uur. Of ze werken 3 vaste dagen van 4 uur maar worden in het weekend opgebeld om bij te springen of langer door te werken. Op deze manier overschrijden ze de maximaal toegestane arbeidstijd van 12 uur per schoolweek. De supermarkten lijken zich hier niet om te bekommeren.
- Er bestaat een risico op onderbetaling, ondanks dat supermarkten, en soms ook winkels, werken met vaste contracten en salarisschalen. Enkele kinderen meldden dat de gewerkte tijd

---

¹⁸ Uit de websites van verschillende supermarkten blijken de volgende richtlijnen met betrekking tot leeftijd: Albert Heyn: 15 voor vakkenvullen, 16 voor kassa; Jumbo: 15; Coop: 16; Super de Boer: 16; Hema: 15. C1000 stelt op de website een minimumleeftijd van 13 jaar en geeft daarbij uitleg over de Nederlandse wetgeving omtrent werken op 13- of 14-jarige leeftijd. Bij Plus Supermarkt is de minimumleeftijd 14. Er wordt op de website uitgelegd dat een 14- jarige maximaal tot 18.00 mag werken. Opmerkelijk is dat enerzijds jongeren van 14 jaar niet tot 19.00 mogen werken, want dat mag volgens de wet wel, en dat anderzijds jongeren van 15 jaar ook na 18.00 mogen werken, terwijl ook 15-jarigen maar tot 19.00 mogen werken. zie website: http://www.plussupermarkt.nl/ticc/entree.cfm?id=56D0AB2C-2A5D-9B82-1AFC1AF93DA08D3C&navactive=03_03

na sluitingstijd niet werd uitbetaald. Daarnaast moeten pauzes en ‘afwerkkwartiertjes’ worden doorbetaald en kinderen horen toeslagen te krijgen na 20:00 en op weekenddagen. Veel kinderen waren hier niet eens van op de hoogte.

- Werk in de detailhandel kan een zware fysieke belasting zijn voor kinderen. 32% van de kinderen die vakkenvult, zegt weleens last van lichamelijke klachten door het werk te hebben en 24% van de kinderen die als winkelbediende of kassamedewerker werken. Met name vakkenvullers moeten veel tillen en zware karren duwen, zeker wanneer zij bijvoorbeeld wasmiddel of flessen frisdrank moeten bijvullen. Klachten als rugpijn en spierpijn komen veelvuldig voor.
- Kinderen verrichten soms werk met messen of snijmachines. Wanneer het kind in een winkel werkt waar etenswaren worden verkocht, zoals een bakkerij of een slager, bestaan de werkzaamheden ook uit snijden, met de hand of met de snijmachine. Ook bij een bloemist moet met messen of kniptangen worden gewerkt. Dit is gevaarlijk en bovendien zijn werkzaamheden waarbij snijgevaar aanwezig is verboden.
- Kinderen kunnen in de detailhandel te maken krijgen met (gewapende) overvallen en/of geweld of agressie van winkeldieven en klanten. Al in 2008 luidden CNV Jongeren en FNV Jong de noodklok over het toenemende en steeds gewelddadiger wordende aantal overvallen in winkels en supermarkten, waar jongeren vaak het slachtoffer van worden. Kinderen horen een introductie cursus met veiligheidstraining te krijgen, maar dit gebeurt niet altijd en kinderen vergeten vaak wat zij geleerd hebben [CNV Dienstenbond 2008]. In dit onderzoek zijn we geen kinderen tegengekomen die een overval of ander geweldsdelict hebben meegemaakt tijdens hun werk. Maar het risico dat kinderen slachtoffer worden van een overval of van agressieve en gewelddadige dieven of klanten, die volgens het Hoofdbedrijfschap Detailhandel [HBD 2011] steeds meer voorkomen, is aanwezig. Zeker wanneer kinderen tot laat op de avond moeten doorwerken, achter de kassa zitten en/of met geld moeten werken zijn zij kwetsbaar. Een dergelijke gebeurtenis kan zeer gevaarlijk en bovendien traumatisch zijn voor kinderen.
- Het werk kan voor stress zorgen. Bij supermarkten worden normen gesteld voor vakkenvullers. Kinderen moeten een bepaald aantal colli per uur uitpakken, hoewel de precieze normen bij kinderen vaak niet bekend zijn. Het kan voorkomen dat kinderen (betaald of onbetaald) moeten overwerken wanneer ze niet voldoende gedaan hebben. Kinderen kunnen worden ontslagen als ze herhaaldelijk de gestelde norm niet halen, zo staat in het reglement. Zeker wanneer kinderen tussen het vakkenvullen door tijd moeten uittrekken voor het helpen van klanten die vragen hebben, kunnen de gestelde normen een bron van stress zijn. Ook kan stress ontstaan bij kassamedewerkers of winkelbedienden wanneer het heel druk is en er een rij klanten staat te wachten of wanneer kinderen te maken hebben met vervelende of boze klanten. Verder levert aansporing tot harder werken door teamleiders of bazen stress op.
- Kinderen in winkels kunnen teveel en te grote verantwoordelijkheden krijgen. Ook kunnen kinderen stress ervaren wanneer zij te grote verantwoordelijkheden krijgen voor hun leeftijd, zoals verantwoordelijkheid over de kas of om de winkel een tijdje in de gaten te houden. Dit lijkt met name bij kinderen die bij familie in een winkel werken voor te komen.

Ook de FNV en CNV onderzoeken de overtredingen en risico's in de supermarktbranche en voeren actie. Uit een onderzoek van CNV Dienstenbond [CNV Dienstenbond 2010] naar de naleving van de CAO voor supermarktpersoneel bleek dat jonge werknemers (tot en met 23 jaar) vaak slecht en onwettelijk behandeld worden. Vaak worden ze na 3 tijdelijke contracten ingeruild voor een jongere arbeidskracht. Gewerkte uren en ingeroosterde uren waarvoor ze afgebeld zijn worden

soms niet uitbetaald, evenals verplichte toeslagen en afhelpkwartiertjes. Ruim de helft heeft nooit een veiligheidstraining gehad en velen rapporteerden dat er druk op hen uitgeoefend wordt om op zaterdagen en/of zondagen te werken. Sinds september 2011 voeren werknemers van supermarkten met FNV Bondgenoten actie voor een fatsoenlijke CAO, met onder andere betere lonen voor jonge werknemers. Jongeren worden tekort gedaan op alle fronten. Volgens Arie van der Pijl, bestuurder van FNV Bondgenoten, lijkt dit eerder op uitbuiting van jongeren dan hun de kans geven het werkende leven te ontdekken [FNV Bondgenoten 2011].

Enkele kinderen die in de detailhandel werken zijn geselecteerd en beschreven in Box 4 en Box 5. Uit deze beschrijvingen blijkt dat de wet op het gebied van arbeidstijden en minimumleeftijd in de detailhandel vaak overtreden wordt. Tevens wordt duidelijk dat kinderen die in familiebedrijven werken vaak veel te grote verantwoordelijkheden krijgen, die buitengewoon stressvol kunnen zijn. Ook onderbetaling en stress door aansporing en gestelde normen komen naar voren.

Box 4. Detailhandel

Mustafa, 14: vakkenvuller in de supermarkt

De Turkse Mustafa werkt als vakkenvuller in de C1000. Hij verdient € 3,07 per uur. Op verschillende punten blijken wetsovertredingen uit zijn verhaal: hij werkt tot te laat op de avond, op schooldagen (wat op zijn leeftijd alleen mag in een winkel aan het woonhuis) en dan ook nog meer dan 2 uur en soms op zondagen. Bovendien ervaart hij soms stress.

“Ik werk donderdag en zaterdag, van 14:00 tot 18.00 en 07:30 tot 10:30. Ik werk maximaal 4 uur. Dan ben ik echt kapot hoor! Ik heb ook een keer op zondag gewerkt, omdat ze dat vroegen. Toen kreeg ik 200% uitbetaald! Toen moest ik wel tot 20:00 werken. Ik mag eigenlijk niet eens tot sluit werken, dat is de wet. Uiterlijk tot 19:00. Maar ik mag dat wel, heel soms, als ze echt in de knoop zitten. Dat afsluiten, dat is wel leuk. Op het laatst kun je gewoon lekker je gang gaan. Maar weet je wat irritant is als je in een winkel werkt? Vraagt een klant iets aan jou, ga je helpen, loop je terug naar waar je mee bezig was en vraagt er weer een klant iets aan jou! En dan zeggen ze aan eind van de dag: ‘ Mustafa, heb je pas zo weinig containers gedaan vandaag?’ Dat is zo, maar daar kan je toch niks aan doen! Dat is heel vervelend op drukke dagen, bijvoorbeeld op zondag. Dan is het helemaal vol, je kon niet eens meer werken.”

Achmed, 15: vlees- en vishandel van oom

In het meest extreme geval krijgt een kind de verantwoordelijkheid over een hele winkel, zoals Achmed. Hij moest toen hij 13 was 3 maanden lang de hele vlees- en vishandel van zijn oom draaien, omdat deze op vakantie ging. Hij werkte 7 dagen in de week van 09:00 tot 18:00. Hoewel hij dit in eerste instantie zelf wilde, had hij al gauw enorme spijt.

“Ik moest al het vlees en vis onthouden, de prijs, waar het ligt, hoe je het klaar moet zetten, afspraken maken, bestellingen doen. De baas moest op vakantie en helaas was ik de pechvogel die nog in Nederland was. Het was heel druk en veel stress. Alles moest ik in een korte tijd leren, ik mocht geen fouten maken. Alleen ik en mijn opa waren er. En mijn opa gooide al het hooi op mijn vork in plaats van de zijne, omdat ik veel meer kan onthouden. De stress werd alleen maar meer. Sommige klanten zijn irritant. Ik kreeg heel vaak hoofdpijn. Als ik een fout maakte, dan had ik alles verprutst. Als ik thuis kwam was ik echt moe. Het eerste dat ik deed was douchen en slapen. Helaas moest ik dan de volgende dag weer. Steeds weer opnieuw. Toen mijn familie terugkwam van vakantie, toen dacht ik: eindelijk vrijheid! Ik wist niet dat het

zoveel werk zou zijn. Ik dacht dat ik gewoon een paar klusjes moest doen, niet dat ik de hele zaak moest runnen. En ik, als 13-jarige, moest mensen op hun fouten aanspreken en dat vonden ze niet leuk. Ze dachten: 'gaat die kleine jongen mij nou vertellen wat ik wel en niet mag doen?' Ze namen mij niet serieus. Soms dacht ik erover om te stoppen, maar ik kon mijn opa niet alleen daar achterlaten. Ik voelde me verplicht om het af te maken."

Box 5. Minimumleeftijden, werktijden en overwerken in de supermarkt

Arthur, Peter en Emiel: alle drie 15 jaar en vakkenvullers in de supermarkt

Arthur, Peter en Emiel werken als vakkenvuller in verschillende super- en bouwmarkten. Ze verdienen rond de € 4,00 plus een bonus op de boodschappen die zij of hun ouders doen. Uit hun groepsgesprek komt duidelijk naar voren dat het in supermarkten niet zo nauw wordt genomen met minimumleeftijden, maximale werktijden en doorbetaling van overwerkuren.

Arthur: "Ik werkte sinds mijn 14^e bij Super de Boer. Je moest eigenlijk wel 15 zijn, maar ze hadden mensen nodig, en mijn broer werkte er al, dus ik kon al beginnen. Daarna ben ik bij Praxis gaan werken, daar heb ik ook weleens kassa gedaan. Dat mocht van de bedrijfsleider, maar eigenlijk mag het van de wet niet. Maar ik verdiende maar € 2,60 daar, veel te weinig! Ik ben nu net aangenomen bij Hoogvliet. Daar ga ik op vrijdag en op zaterdag 5 uur per dag werken."

Peter: "Dat is veel! Ik werk bij Albert Heijn, op woensdag en zaterdag 4 uur. Pas sinds kort, toen ik 14 was mocht ik nog niet door de week werken. Ik werk al ruim anderhalf jaar. Toen ik net 14 was, was ik gelijk begonnen. Dat kon gewoon. Eerst waren er ook 2 jongens van 13, maar een daarvan was er na 2 weken alweer uitgegooid. Hij werkte niet snel genoeg. Dan denken ze ook van: 'Ga jij maar lekker buitenspelen.' 13-jarigen verdienen hetzelfde als wij, dat wel."

Interviewer: "Zijn er vaste regels voor werktijden?"

Peter: "Ik mag maar tot 19.00 maximaal en maar 2 uur werken na school, dat is wettelijk vastgesteld. Ja, ik werk dan 4 uur, dus dat is eigenlijk ook niet echt goed, maar ja..."

Emiel: "Nee, maar je wordt gewoon ingeroosterd. Ik heb dan vaak dat ik word ingepland voor 2 uur, maar dan hebben ze te weinig mensen en dan werk ik een uur langer tot 20.00 door en dat krijg ik dan gewoon uitbetaald. Want ze zijn wettelijk verplicht de tijd die je op de werkvloer staat uit te betalen."

Arthur: "Nou, bij de AH moest je bepaald aantal colli uitladen. Ik weet niet meer hoeveel. Als je het niet haalde, dan moest je in eigen tijd verder, in elk geval."

Peter: "Ja, klopt. En dat krijg je niet betaald."

Arthur: "Ik heb weleens een half uurtje door moeten werken. Omdat ik een beetje aan het kloten was. Dat werd niet betaald hoor."

4.1.5 Horeca

Werkende kinderen in de horeca zijn bedieningsmedewerker, barman, afwasser of keukenhulp in een restaurant, lunchroom, café, snackbar of etenskraam. Daarnaast zijn er enkele kinderen die als keukenhulp in een verzorgingshuis of cateringbedrijf werken. Meisjes werken vaker in de

bediening, jongens vaker in de afwas. Kinderen van ouders met een eigen bedrijf, allochtone kinderen en vmbo-leerlingen werken beduidend vaker in de horeca dan andere kinderen.

Baantjes in de horeca vallen niet onder de baantjes die kinderen van 13 en 14 jaar tijdens schoolweken mogen doen volgens de NRK, alleen op vrije dagen mogen zij lichte hulparbeid verrichten. Vanaf 15 jaar mogen kinderen pas echt een baantje in de horeca hebben. Maar kassawerkzaamheden en/of werken in een ruimte waar alcohol geschonken of genuttigd wordt is verboden voor alle kinderen onder de 16.

Bedieningswerk bestaat uit het opnemen van bestellingen, het uitserveren van drankjes en eten en vaak ook uit het afrekenen met gasten. Een kind dat als barman werkt maakt de drankjes klaar en rekent vaak ook met gasten af. De taken van een kind dat in een snackbar of etenskraam werkt zijn uitgebreider en variëren van voorbereidend keukenwerk, bestellingen opnemen en afrekenen, broodjes of ander eten bereiden, hamburgers bakken, frituren, bestellingen inpakken tot voorraden aanvullen. Bij al deze baantjes hoort ook het doen van schoonmaakwerkzaamheden. Sociale en communicatieve vaardigheden zijn belangrijk. Het is de taak van horecamedewerkers om vriendelijk en beleefd te zijn en de gasten tevreden te stellen.

Afwassers doen de afwas en vaak ook enkele keukenhulpwerkzaamheden. De kinderen spuiten de vaat schoon en zetten het vervolgens in de (industriële) afwasmachine. Daarnaast moeten ze bestek en glazen 'poleren' (vlekvrij afdrogen). Vaak behoort het schoonhouden van afwasruimte (apparatuur en vloer) ook tot de taken van de afwasser. Het werk van een keukenhulp bestaat uit voorbereidend werk of schoonmaakwerkzaamheden in de keuken. Keukenhulpen snijden brood en groenten, maken borden op of maken de keukenapparaten schoon.

Kinderen komen vaak op een informele manier aan hun horecabaantje. Veelal werken ze in het bedrijf van familie of kennissen. Waarschijnlijk heeft dit te maken met het feit dat in veel horecazaken alcohol wordt geschonken en kinderen tot en met 15 jaar daar dus niet mogen werken. Een formeel baantje vinden bij een onbekende is daarom erg moeilijk.

Werktijden in de horeca variëren. Sommige kinderen werken een paar uurtjes overdag of vroeg in de avond. Maar het komt ook voor dat kinderen tot diep in de nacht en/of meerdere (lange) dagen per week werken, veelal in de weekenden. En soms werken kinderen alleen in een bepaald seizoen, bijvoorbeeld 's zomers in strandtenten of in het hoogseizoen op toeristische plaatsen. Werktijden zijn verder flexibel, vaak hebben kinderen geen vaste dagen en/of tijden. Ze worden gebeld wanneer ze nodig zijn, eerder naar huis gestuurd wanneer het rustig is of juist langer aan het werk gehouden bij drukte.

Salarissen liggen meestal tussen de € 3,50 en € 5,00 per uur. Extra inkomsten komen uit fooien van klanten. Ook worden kinderen soms dubbel uitbetaald tijdens feestdagen en evenementen.

Over het algemeen vinden kinderen horecabaantjes leuk, vooral in de bediening of achter de bar. Voordelen zijn dat de werkzaamheden afwisselend zijn en dat kinderen nieuwe dingen mogen leren naarmate ze meer ervaring hebben. Verder is de sociale kant van horecabaantjes belangrijk. Kinderen leren door hun werk veel nieuwe mensen kennen en vinden het gezellig met hun collega's en met de klanten. Vaak drinken ze nog even wat na hun werk.

Maar ook in de horeca komen veel wetsovertredingen en risico's voor. De volgende punten verdienen de meeste aandacht:

- Werk in de horeca gebeurt vaak zwart.

- Veel kinderen werken op te jonge leeftijd en/of verrichten werkzaamheden die op hun leeftijd verboden zijn. 4% van de werkende 12-jarigen werkt al als afwasser en 4% in de bediening. Veel andere kinderen zijn al op hun 12^e begonnen met hun baantje. Zij beginnen meestal met kleine klusjes, maar hun werkzaamheden breiden zich steeds verder uit. Daarnaast verrichten kinderen vaak werkzaamheden die onder de 16 niet toegestaan zijn, zoals werken met de kassa of met alcohol.
- Kinderen werken vaak op tijden die niet toegestaan zijn: tijdens schooldagen, tot (ver) na 19.00 of op zondagen. Kinderen van 13 of 14 jaar mogen niet op schooldagen werken, maar dat gebeurt vaak wel in de horeca. Kinderen werken bijvoorbeeld na schooltijd in de snackbar of op vrijdagavond als afwasser of barman. Ook werken zij vaak, tegen de wet, op zondag. Omdat horeca zich veelal 's avonds en 's nachts afspeelt, wordt de maximale werktijd veelvuldig overtreden, op nog veel grovere wijze dan in andere sectoren gebeurt: 62% van de afwassers en 40% van de kinderen die in de bediening werken, werkt weleens 's nachts (tussen 19:00 en 06:00). Het gaat hier dan vaak om werk tot 00:00, en soms zelfs tot diep in de nacht (03:00/04:00), in cafés.
- Kinderen werken vaak meer dan de wettelijk toegestane 12 uur per schoolweek. In extreme gevallen werkten kinderen zelfs 20 tot 35 uur per schoolweek. De werkgevers roosteren de kinderen zelf in, dus vinden dit blijkbaar geen enkel probleem.
- Kinderen werken soms in consignatiediensten (op oproepbasis), terwijl dit verboden is voor hen. Bovendien wordt het kind vaak vroeg naar huis gestuurd op een rustige avond, terwijl het bij drukte onverwacht tot laat moet overwerken. Dit brengt veel onzekerheid over werktijden en salaris met zich mee.
- Machines en schadelijke schoonmaakmiddelen brengen risico's met zich mee. Kinderen werken veelal met of in de buurt van industriële afwasmachines, keuken- en koffiemachines. Sommige afwasmachines geven dermate harde stralen dat kinderen een veiligheidsbril moeten dragen. Werk waarbij dit nodig is, is verboden voor kinderen. Ook moeten veel kinderen regelmatig snijden met een mes of snijmachine. En in keukens is apparatuur aanwezig waar ongelukken mee kunnen gebeuren, zoals grills en ovens. In de snackbar of etenskraam werken kinderen ook met frituurpannen en bakplaten. Kinderen die schoonmaakwerkzaamheden doen, met name afwassers, werken bovendien met reinigings- en ontstoppingsmiddelen die schadelijk zijn en/of allergische reacties kunnen geven.
- De werkomgeving is vaak niet geschikt voor kinderen door de aanwezigheid van lawaai en alcohol. In cafés worden kinderen doorgaans blootgesteld aan teveel lawaai. Kinderen mogen niet op een plek werken waar de geluidssterkte hoger is dan 85dB(A). In cafés met dansgelegenheid en bars ligt de geluidssterkte vaak boven de wettelijke grens.¹⁹ Kinderen onder de 16 mogen bovendien niet werken in gelegenheden waar alcohol wordt geschonken of genuttigd, ook niet als ze zelf niet met de alcohol in aanraking komen. Daar vrijwel ieder restaurant, hotel of café alcohol schenkt en veel lunchrooms, snackbars en eetkramen het ook verkopen, is werk gedaan door kinderen in de horeca in zeer veel gevallen een overtreding van de wet.

---

¹⁹ Zie voor meer informatie het artikel 'Geluid en Gehoorbescherming in de Horeca' van Koninklijke Horeca Nederland. Beschikbaar op: http://www.khn.nl/content-template/-/asset_publisher/qJ4e/content/geluid-en-gehoorbescherming-in-de-horeca/

- Horecawerk kan een te grote fysieke belasting zijn. Van de afwassers ervaart 59% het baantje soms of altijd als vermoeiend, van de kinderen die in de bediening werken is dat zelfs 77%. Dit heeft veelal te maken met de lange en late werktijden, maar kan ook komen door de zwaarte van de werkzaamheden. Voor alle horecabaantjes geldt dat kinderen continu moeten staan en lopen. Dienbladen of borden dragen kan te zwaar voor kinderen zijn, evenals tilwerk bij het afwassen.
- Kinderen kunnen te maken krijgen met agressie en geweld door (dronken) gasten. Met name in cafés komt dit regelmatig voor: 15% van de horecawerkgevers geeft aan dat agressie en geweld een arbeidsrisico vormen in hun bedrijf, zo bleek uit de Arbobalans 2009 [MinSZW 2009]. Zeker wanneer kinderen tot zeer laat werken, is de kans groot dat ze te maken krijgen met agressieve, dronken gasten of getuige zijn van vechtpartijen.
- Horecabaantjes kunnen stress veroorzaken. Horecawerk moet vlot gebeuren, gasten verwachten een snelle service. Lange rijen of ongeduldige mensen kunnen voor stress zorgen, evenals onvriendelijke, veeleisende gasten of werkgevers die continu aansporen tot harder werken. Daarbij worden kinderen geacht te alle tijden vriendelijk te zijn tegen gasten.

Er zijn 3 jonge horecawerkers geselecteerd en beschreven in Box 6. Uit hun verhalen blijkt dat, hoewel horecawerk door kinderen zelf vaak als leuk en sociaal beschouwd wordt, er kwalijke kanten aan zitten, of het nu in de familiesfeer gebeurt of niet. Kinderen werken te lang, te laat en op te jonge leeftijd. Nog ernstiger is dat ze soms gevaarlijke werkzaamheden uitvoeren en/of in een ongeschikte werkomgeving werken. Bovendien lijkt horecawerk ten koste van school- en slaapuren te gaan.

Box 6. Horeca

Keisha, 15: Bedieningsmedewerker in hotel-restaurant

Keisha werkt nu een jaar in het restaurant van een hotel waar haar oom werkt en vindt dat erg leuk. Ze werkt gemiddeld 23 uur per week. Hoewel het hebben van een bijbaantje vanuit de Praktijkschool waar zij zit gestimuleerd wordt, lijken haar schoolprestaties ernstig te lijden onder haar werk.

“De eerste dag ging ik met mijn oom mee. Ik moest gewoon even praten, rondlopen, tafels schoonmaken en serveren. Twee dagen later ging ik pas echt beginnen. Toen mocht ik ook nog niet met geld werken. Nu mag ik alles doen. Ik heb een contract gekregen voor een jaar. De collega’s en baas zijn heel leuk. Het is net een grote familie. Het is altijd gezellig. Na het werk drinken we vaak nog cola. Maar ik hou niet van die gasten die we krijgen. Ze willen steeds van alles: ‘mag ik een ei? Mag ik dit, dat...’ En vooral die Duitsers, die zijn vaak heel onaardig! Ik werk altijd op zaterdag en zondag, en meestal ook vrijdag. De tijden zijn verschillend, meestal 8 uurtjes. En in de zomervakantie werk ik fulltime, 3 of 4 weken. Ik hoef vrijdag niet naar school, alleen naar stage bij een kinderopvang, maar daar doe ik niet aan [lacht]. Ik zou wel moeten, maar ik ga niet. Ik ga werken. Ze weten het wel hier op school en ze vinden het goed. Mijn ouders weten het ook. Ze wilden eerst dat ik ging werken. Ik moest meer nuttige dingen doen, zeiden ze. Maar nu vindt mijn moeder dat ik moet stoppen. Ik moet me meer richten op school, meer huiswerk maken, want dat laat ik gewoon zitten. Maar ik stop niet.”

Jeremy, 13: schoonmaak- en barwerk in café

Jeremy werkt al sinds zijn 12e in het café van zijn vader. Zijn werkzaamheden zijn langzaam

uitgebreid en inmiddels werkt hij regelmatig tot diep in de nacht. Hij verdient € 5,00 per uur.

“Eerst deed ik alleen schoonmaken op zaterdagochtend, maar nu sta ik ook weleens achter de bar. Niet elke week, maar af en toe. Dan moet ik drankjes maken en bier tappen. Meestal is dat dan van 21:00 tot 00:00, maar soms ook tot 03:00. Ik doe ook weleens draaien. Dat kan ik best goed, heb ik van mijn vader geleerd. Mijn zus van 15 werkt er ook. Zij staat achter de bar en werkt elk weekend tot 03:00. Met carnaval is het heel leuk, dan krijg ik ook € 10,00 per uur. Bij ons zijn er nooit ruzies of vechten. Wel in de straat, eentje is laatst zelfs knock out gegaan. En er is ook bij eentje een ruit ingeslagen in huis. Maar dat is achteraf goed afgelopen. En ik heb weleens iemand helemaal dronken over straat zien lopen. Die zei allemaal grappige dingen. Soms zie ik binnen ook weleens dronken mensen, dat vind ik altijd wel grappig.”

Stijn, 14: afwasser en snackbarmedewerker

Stijn werkte eerst als afwasser, maar door de belachelijke werktijden werd dat te zwaar, Nu werkt hij gemiddeld 20 tot 35 uur per week bij een snackbar, na schooltijd 3 dagen van 14:00 tot 20:00 of 21:00 en om het weekend werkt hij op zaterdag en zondag de hele dag. Hij verdient slechts € 2,60 per uur. Veel te lange en late werktijden dus en bovendien zijn sommige van zijn werkzaamheden niet geschikt voor een 14-jarige.

“Ik heb eerst 2 maanden afgewassen bij een restaurant van kennissen, door de week. Elke avond van 18.00 tot 01.00, 5 dagen in de week. Soms deed ik dat ook nog in het weekend. Het was zwaar, maar het verdiende wel goed: € 5,00 per uur. Maar het was toch wel zwaar. Na een tijdje was het niet meer zo leuk. Hard werken, tot laat. Ik moest daar ook nog helemaal met de bus naartoe. Ik wilde liever iets in de buurt, dus toen heb ik bij de Febo gesolliciteerd. Daar wisselen de tijden een beetje. Ik word meestal gebeld wanneer ik moet komen. Maar bijvoorbeeld vorige week heb ik maandag tot en met vrijdag gewerkt, behalve woensdag dan. Het werk vind ik leuk. Ik bak ook zelf friet en hamburgers. Je moet wel eerst 2 dagen leren, daarna mag je het pas alleen doen. Verder leer je veel: met de kas omgaan, met klanten omgaan, bakken, milkshakes maken. Met de kassa werken ben ik nu aan het leren.”

4.1.6 Industriële sector

Hoewel men vaak denkt dat kinderen sinds de Industriële Revolutie en het wetje Van Houten niet meer in de industriële sector werken, gebeurt het nog steeds, al betreft het maar een klein deel (4%) van alle werkende kinderen (3% werkt in fabrieken, 1% in garages, en 1% in de bouw²⁰). In driekwart van de gevallen gaat het hier om jongens. Kinderen tot en met 15 jaar mogen alleen niet-industriële (hulp)arbeid verrichten. Werk in deze sector is dus in principe altijd verboden. Hoewel kinderen vaak zelf geen industriële arbeid uitvoeren, werken ze wel in een industriële omgeving, waar permanente beschermingsmiddelen moeten worden gedragen en gevaarlijke machines staan. Dergelijk werk is voor kinderen verboden.

Sommige kinderen hebben baantjes in timmer-, metaal- of beton- of andere fabrieken. Meestal doen ze randklusjes, zoals schoonmaken, opruimen, afval of gereedschap sorteren of taken

---

²⁰ De groep kinderen die in de bouw werkt is klein. Meestal gaat het hier om kinderen die af en toe met een ouder of oom, die bijvoorbeeld een aannemers- of klusbedrijf heeft, meegaan om te helpen. De werkomstandigheden zijn vergelijkbaar met werk in fabrieken of garages en worden daarom niet verder toegelicht.

voorbereiden. Ook meegaan 'op karwei' buiten de fabriek, laden en lossen en meehelpen bij of het zelfstandig uitvoeren van productie- en/of kluswerk, zoals schilder-, schuur- en spuitwerk zijn soms taken die kinderen hebben.

Er zijn ook kinderen met baantjes bij auto-, vrachtwagen-, camper- of tractorbedrijven (garages). Zij doen reparatie- en schoonmaakwerkzaamheden, verwisselen autobanden, verversen olie, bouwen apparatuur in, controleren verlichting of voeren onderhoudsbeurten uit. Meestal worden deze werkzaamheden simpelweg 'sleutelen' genoemd. De werkplaats opruimen en vegen behoren ook tot de taken van kinderen. Soms worden kinderen alleen aangenomen voor het wassen van auto's of vrachtwagens. Een enkel kind werkte in een fietsen- of botenwerkplaats.

Baantjes in de industriële sector worden doorgaans op een informele manier verkregen via het sociale netwerk. Vaak werken kinderen in het familiebedrijf of een bedrijf waar één van de ouders werkt. In garages zijn kinderen vaak door hun stage op school aan hun baantje gekomen.

Werktijden in fabrieken en garages verschillen. Meestal werken kinderen elke zaterdag, alleen in de ochtend of de hele dag, en soms een paar uur na schooltijd. Het komt ook voor dat kinderen incidenteel met hun vader meegaan om een dagje te werken. In de vakanties werken deze kinderen vaak 5 (hele) dagen per week, een aantal weken lang. Er zijn vaste tijden voor pauzes. Het kind werkt mee in het normale werkritme van de fabriek of de garage.

Salarissen in de industriële sector liggen tussen de € 2,50 en € 5,00 per uur. Het komt ook voor dat er geen vaste afspraken zijn en het kind per dag of per klus betaald krijgt. Een enkele keer krijgt het kind geen vast loon, maar is het inkomen afhankelijk van het aantal klussen dat zich aandient in de garage.

Kinderen die in fabrieken werken noemen met name het sociale aspect, de gezelligheid onder collega's, als voordeel van hun baantje. Voor veel kinderen die in garages werken is sleutelen aan voertuigen een hobby, iets wat ze al van jongs af aan (thuis) doen. Een voordeel van hun baantjes is dat ze deze hobby kunnen combineren met geld verdienen, geld wat ze weer besteden aan schaalmodellen, brommertjes en onderdelen. Verder is het leerzame aspect belangrijk: bijna alle geïnterviewde kinderen die in garages werken gaven aan in de toekomst als automonteur te willen werken of het garagebedrijf van de ouders over te willen nemen.

Maar ondanks de voordelen brengt werken in de industriële sector vele risico's en overtredingen met zich mee. Niet voor niet is industriële arbeid verboden voor kinderen. De volgende punten verdienen aandacht:

- Kinderen werken vrijwel altijd zwart.
- Kinderen beginnen vaak op te jonge leeftijd. Werken op 10-, 11- of 12-jarige leeftijd komt ook in de industriële sector voor, zij het op kleinere schaal dan in andere sectoren. Veelal gaat het hier om kinderen die af en toe hun vader een handje helpen. Ook komt het veel voor dat kinderen vanaf 13 jaar aangenomen worden voor het doen van schoonmaak- en opruimklusjes, maar dat ze in praktijk reparatie- en productiewerk doen met machines en voertuigen. Op deze manier doen ze dus werk wat op hun leeftijd verboden is.
- Kinderen maken soms te lange werkdagen of -weken. Een enkele keer maken kinderen werkdagen van 9 of 10 uur. Ook komt het voor dat kinderen meer dan 3 of 4 uur na schooltijd werken of 15 tot 20 uur per week werken. Hierbij gaat het meestal om kinderen die garagewerk als een hobby zien en er daarom veel van hun vrije uren aan besteden.

- In enkele gevallen was er sprake van onderbetaling. Het ging om kinderen die af en toe met hun vader mee op karwei gingen en dit niet echt als werk zagen. Kinderen verdienden dan bijvoorbeeld slechts € 10,00 voor een hele dag werken.
- Kinderen werken doorgaans met of in de buurt van voertuigen. In fabrieken en in de bouw wordt regelmatig op heftrucks gereden door kinderen voor het verplaatsen van spullen en afval. In garages rijden kinderen vaak zelfstandig in auto's en soms zelfs op grote tractoren of in vrachtwagens. Wanneer kinderen niet zelf rijden, werken ze in een fabriek of garage wel onafgeschermd van de plaatsen waar wordt gereden. Dit is ook verboden.
- Kinderen werken doorgaans met of in de buurt van machines en/of schadelijke stoffen. Zowel in fabrieken als in garages werken kinderen regelmatig met machines en (elektrische) gereedschappen die gevaarlijk kunnen zijn. In fabrieken gaat het dan bijvoorbeeld om zaagmachines en verfspuiten. In garages wordt met handgereedschappen, maar ook met elektrische schroefpistolen, lasapparatuur, boormachines, liftbruggen en slijptollen gewerkt. Werken in ruimtes waarin machines, al dan niet in werking, staan is überhaupt verboden voor kinderen. Vaak is er sprake van elektrocutie-, brand-, val- of ontploffingsgevaar. Fabrieken en garages bieden in geen enkel geval een veilige werkomgeving voor kinderen.
- Kinderen doen vaak werk waar permanent persoonlijke beschermingsmiddelen bij gedragen moeten worden. Veelal moeten kinderen in de fabriek of garage schoenen met stalen neuzen, speciale werkoveralls en handschoenen dragen. Sommige kinderen moeten een helm op of een veiligheidsbril bij het lassen. Werkzaamheden waarbij deze middelen noodzakelijk zijn, zijn verboden voor kinderen.
- Het werk kan een zware fysieke belasting zijn voor kinderen. Bepaalde werkzaamheden in de fabriek kunnen zwaar zijn, zeker wanneer er tilwerk aan te pas komt, wat vaak het geval is. Ook is het in sommige fabrieken, bijvoorbeeld in een metaalfabriek, erg warm. In zowel fabrieken als garages komt het veel voor dat kinderen (lichamelijk) vermoeid raken van het werk. Meerdere kinderen hebben klachten aan nek, rug en/of benen door het vele staan, bukken en het zware werk.
- Er kan sprake zijn van tempodwang, een te hoge werkdruk en/of stress. In sommige fabrieken maakt het werk dat kinderen doen onderdeel uit van het productieproces. Ze kunnen dus niet zelf hun werktempo bepalen. Dergelijk werk is verboden voor kinderen. Ook worden kinderen vaak aangespoord om harder te werken door de baas of voelen ze de druk van collega's, waardoor ze gestrest kunnen raken.

Er zijn 2 gevallen geselecteerd waaruit duidelijk blijkt dat kinderen al op jonge leeftijd, ook al begint het baantje als het doen van onschuldige klusjes, gevaarlijke en zware werkzaamheden verrichten in de industriële sector waarbij ongelukken kunnen gebeuren, en waarbij sprake is van tempodwang (zie Box 7).

Box 7. Industriële sector

Alec, 15: timmerfabriek

Alec werkt al sinds zijn 12^e in een timmerfabriek in het dorp, waar veel vriendjes ook werken. In het begin ruimde hij alleen het terrein op. Zijn klusjes breidden zich langzaam uit tot werk in de fabriek. Op zijn 14^e kreeg hij een contract. Hij werkt nu deels zwart, deels wit. Meestal werkt hij op zaterdagochtend van 07.30 tot 13.00, in de vakantie 3 of 4 weken fulltime. Hij verdient € 4,00

per uur.

“Het is gezellig, maar het werk zelf is niet echt leuk. Het is gewoon hersenloos werk. En dan moet je even doorbijten. Soms is het wel echt heel zwaar, bijvoorbeeld als je kozijnen in elkaar moet zetten. Sommigen kunnen wel 75 kg zijn. In de zomer werk ik meerdere weken achter elkaar. Aan het eind van de week ben je dan wel kapot. En als je tilwerk hebt gedaan, voel je het in je rug en armen. Maar ik heb er niet meer zoveel last van. Je wordt er ook sterker van. Er wordt verwacht dat je meegaat in het tempo van de anderen. Want als je langzamer werkt, dan komt het ook niet op tijd aan bij de anderen en dan kunnen die ook niet doorwerken. Het hout moet bijvoorbeeld eerst worden geschuurd en op maat gesneden. Dat sluit allemaal op elkaar aan, anders heb je op een gegeven moment een gat. ... Bij de fabriek mag je vanaf 14 alleen helpen schoonmaken. Maar eigenlijk doe ik precies hetzelfde als de 16- en 17-jarigen. Ik mocht eerst niet met de heftruck rijden, maar een jaar geleden leerde de baas me dat. Het is niet zo moeilijk met automatische heftrucks, die hebben alleen gas en remmen. En je moet natuurlijk die vork besturen. Er is één heftruck waar ik nog niet op gereden heb, maar dat is ook een schakel. Dat ding trekt zo snel op en als je ergens tegenaan rijdt, ga je er ook gewoon direct doorheen. Er heeft iemand weleens een grote deur eruit gereden. Niet iedereen rijdt op de heftrucks. Die jongens van 16 hebben meestal een scooter, dus die kunnen het wel. Maar die van 14 mogen het ook niet allemaal. Je moet er wel al een tijdje werken. Ik vind het werk niet echt gevaarlijk. Er zijn weleens ongelukken gebeurd, maar niet waar ik bij was. Er heeft weleens iemand een vinger verloren. Maar ik werk niet zo heel veel met machines. Alleen met makkelijke zaagmachines. Mijn baantje is dan wel schoonmaken, maar je moet af en toe toch in de productie werken. Of ze vragen aan ons van: ‘maak dit even?’ Dan moet je latjes afkorten of kozijnen spuiten. Maar dat gaat altijd goed hoor. Je slaat soms weleens op je vinger, maar niets waar je dood aan gaat ofzo.”

Roel, 13: vrachtwagenbedrijf

Roel werkt nu bijna een jaar in het transportbedrijf waar zijn vader ook werkt. Hij wast om de week vrachtwagens van 08:30 tot 17:00 en verdient € 3,50 per uur. Na het werk helpt hij mee met sleutelen, waarmee hij slechts de helft van zijn normale uurloon verdient. Dat vindt hij niet erg, want vrachtwagens zijn zijn hobby. Zijn geld geeft hij uit aan dure schaalmodellen. Hoewel vrachtwagens wassen een onschuldig baantje lijkt, blijkt dat Roel al op 13-jarige leeftijd zelfstandig vrachtwagens verplaatst en hiertoe door zijn oudere collega's zelfs aangespoord wordt.

“Ik ben er nooit alleen. Dat wil ik ook niet. Dan moet ik zelf al die vrachtwagens neerzetten, en dat kan niet altijd. Meestal wel hoor, ik kan er wel op rijden. Dat heb ik geleerd van mijn vader. Hij zei een keer op de snelweg: ‘en nu mag jij rijden.’ Ik was een jaar of 11 of 12. Ik vond het niet eng, ik ging zo om rotondes heen. De eerste keer was een automaat, maar vorig jaar reed ik in de winter met een schakel. Dat vond ik wel wat moeilijker. Zat ik helemaal te trillen. Mijn vader zat ernaast, dat wel. Hij kon altijd nog aan het stuur of de handrem trekken. En nu op mijn werk rij ik ook weleens. Gewoon even stukje vooruit, achteruit. Het gaat altijd goed. Ik heb er weleens een lampje afgereden, maar er gebeuren nooit ongelukken. De baas vindt het goed, die vraagt het juist zelf. Maar als hij weg is gebeurt het wel meer. Dan zeggen die collega's van: ‘durf je niet, durf je niet!’ En dan zeg ik: ‘dat durf ik wel hoor!’ En dan doe ik het. Maar we zijn altijd goed veilig bezig. Allemaal stalen neuzen, veiligheidskleding. Als we serieus aan het werk zijn tenminste. Soms lopen we te klieren of met water te gooien, dan letten we er minder op.”

4.1.7 Betaald optreden

Een klein aantal kinderen doet weleens betaalde optredens (1%). Voor deze zogenaamde 'kunstkinderen' bestaat er speciale wetgeving. Het gaat hier om kinderen die optreden in tv- of radioprogramma's, films, modeshows, reclamespots, theaterproducties, als zanger, als DJ of op andere manieren. Kinderen van 12 jaar mogen, na het aanvragen van een ontheffing en onder bepaalde voorwaarden, betaald optreden. Voor kinderen vanaf 13 gelden ruimere werktijden dan normaal. Zij mogen tot 23:00 in de avond werken. Ook hiervoor dient ontheffing te worden aangevraagd. De voorarbeid (rust-, wacht- en repetitietijd) horen ook bij de werktijd. Bovendien dient er deskundig toezicht te zijn voor, tijdens en na een optreden.

Kinderen die betaald optreden als bijbaantje doen, zijn wij in dit onderzoek niet veel tegengekomen. Een enkel kind gaf aan als figurant in reclamespotjes te spelen, modeshows en fotoshoots te doen of in een circus te werken. Een mogelijke reden dat weinig kinderen betaald optreden hebben genoemd als bijbaantje is dat kinderen optreden zelf niet als werk zien, maar als hobby, en het daarom niet hebben ingevuld in de enquête. Tijdens een telling in 2002 ontdekte de Arbeidsinspectie meer dan 5000 kinderen die werkzaam waren in de culturele sector. Gezien het feit dat het aantal kinderfilms en -voorstellingen groeit is dit aantal de laatste jaren waarschijnlijk ook gestegen [De Gruyter 2005]. Doordat casting- en productiebedrijven zich moeten houden aan een maximaal aantal voorstellingen en repetitiedagen voor kinderen, zijn zij soms genoodzaakt een heleboel verschillende kinderen voor één rol te werven. Daarbij moeten ze rekening houden met het feit dat kinderen om 23:00 in bed moeten kunnen liggen en dat zij dus niet na een avondvoorstelling nog een lange reis naar huis hoeven te maken. Daarom worden er meestal kinderen uit de directe omgeving geworven. Het is dan ook te verwachten dat in de omgeving van het Mediapark in Hilversum of in steden met grote (musical)theaters meer kinderen betaald optreden dan elders.

In dit onderzoek zijn we verder enkele kinderen tegengekomen die op een informele manier betaald optreden. Een aantal jongens werkte als DJ in cafés (van de ouders) of in discotheken. Het werk vindt meestal laat op de avond of 's nachts plaats. Voor deze optredens wordt doorgaans geen ontheffing aangevraagd, hoewel dat gezien de werktijden wel zou moeten. De jongens die als DJ in het café van hun vader werken, verdienen daarmee een uurloon van € 5,00 of € 10,00. Het muziek draaien is een aanvulling op hun normale baantje als barman. Kinderen die in discotheken of op feesten optreden als DJ of rapper verdienen vaak € 150,00 tot € 300,00 op een avond. De verdiensten zijn hoog, maar de uitgaven en investeringen die bij het optreden horen zijn dat doorgaans ook.

Voordelen van betaald optreden als baantje zijn dat kinderen het meestal erg leuk en spannend vinden, dat ze hun hobby en talent kunnen combineren met geld verdienen en dat het werk leerzaam en goed voor de culturele vorming is.

Maar ondanks dat komen er ook bij betaald optreden wetsovertredingen en risico's voor:

- De kinderen die op informele basis en zonder ontheffing optreden 's avonds, bijvoorbeeld als DJ of rapper, werken zwart.
- Kinderen werken vaak tot na 23.00 of zelfs tot diep in de nacht. Wanneer er een ontheffing wordt aangevraagd, mag er vanuit worden gegaan dat ouders en werkgevers zich aan de regels houden en kinderen op tijd laten stoppen. Maar kinderen die op een informele manier optreden, werken vaak tot ver na 23.00 en zijn soms pas diep in de nacht thuis, zeker wanneer er lange reistijd bij het optreden komt kijken.

- Kinderen werken te veel uren en te vaak. Kinderen die op een informele manier optreden, werken vaak wekelijks of meerdere malen per weekend, hoewel dit verboden is. Zeker wanneer hun repetitietijd meegerekend wordt, overschrijden zij de toegestane arbeidstijden ruim. Ook wanneer er een ontheffing aangevraagd wordt, moet rekening gehouden worden met trotse, overenthousiaste ouders en werkgevers die talentvolle kinderen het liefst zoveel mogelijk laten optreden en regels maar overdreven vinden. Producenten kunnen de regels omzeilen door voor repetities of opnames uit te wijken naar België, waar de regels minder streng zijn.²¹ Dit schijnt regelmatig te gebeuren [De Gruyter 2005].
- De werkomgeving van informele betaalde optredens is vaak ongeschikt voor kinderen. Deze vinden plaats in discotheken en cafés, die laat op de avond, evenals horecagelegenheden, geen geschikte plek zijn voor kinderen. Kinderen krijgen te maken met dronken mensen, vechtpartijen en worden in het ergste geval zelf belaagd. Bovendien ligt de geluidsterkte in dergelijke omgeving doorgaans ver boven het maximum (85dB) waaraan kinderen mogen worden blootgesteld, met name in discotheken.
- Het werk kan zorgen voor stress. Sommige kinderen gaven aan dat ze soms gestrest raken tijdens hun werk. In theaters, circussen en op filmsets kan veel drukte heersen. Ook kunnen kinderen gestrest raken van de druk die op hen gelegd wordt door ouders, trainers of werkgevers, of die zij zichzelf opleggen, om te presteren tijdens repetities en optredens.

Er zijn 3 gevallen geselecteerd en beschreven van kinderen die betaald optreden (zie Box 8). Hoewel deze baantjes vaak leuk zijn en buitengewoon goed betaald worden, illustreren de beschrijvingen de risico's op het gebied van arbeidstijden en werkomgeving.

Box 8. Betaald optreden

Martin 13: reclamespotjes

Martin staat al van kleins af aan ingeschreven bij een castingbureau. Af en toe speelt hij in reclamespotjes. Op één dag verdient hij dan ineens € 400,00.

“Maar hoe ouder je wordt, hoe moeilijker, want dan kan je niet meer van school af. Nu kan ik alleen in de vakantie of in het weekend of ik moet het afzeggen door school. Vroeger kon ik gewoon weg. Nu werk ik echt nog maar 3 keer per jaar. Ik vind het wel leuk. Het is wel zwaar soms, als je heel vaak hetzelfde overnieuw moet doen.”

Jelle (15): Rapper en slagerijmedewerker

Al sinds zijn 9^e is Jelle's grootste hobby rappen en het maken van *hiphopbeats*. Sinds hij 14 is, treedt hij op in discotheken en op feestjes door het hele land. Deze optredens worden geregeld door zijn vader, die zijn manager is. Hij vindt het erg leuk om te doen, maar het optreden lijkt een grote fysieke en mentale belasting voor hem. Het komt voor dat hij 3 avonden per weekend op het podium staat. Te bedenken dat Jelle ook nog een baantje in een slagerij heeft, waar hij op 3 avonden en vaak ook nog op zaterdag werkt, werkt hij veel te veel uren. Hoewel Jelle veel verdient, lijkt een groot deel van zijn inkomen op te gaan aan investeringen voor zijn optredens in apparatuur en uiterlijk. Inherent aan de *hiphopsceen* is de vaak grimmige sfeer, waarmee ook Jelle te maken krijgt tijdens zijn optredens.

²¹ In België mag een kind tot 11 jaar 24 dagen per jaar werken en van 12 tot 15 jaar 36 dagen. In Nederland is dit slechts 12 dagen voor kinderen tot en met 12 jaar en 24 dagen voor kinderen van 13 tot en met 15 jaar.

“Ik treed vaak op tot 02:00 ’s nachts. Het optreden zelf duurt een half uurtje of een uur, maar soms zijn we dan pas rond 04:00 thuis, als het bijvoorbeeld helemaal in Groningen is. Dat lange reizen vind ik niet zo leuk. Ik ben ook vaak moe als ik klaar ben. Ik verdien dan wel veel: € 250,00 voor een half uur. 75% daarvan is voor mij, de rest voor de platenmaatschappij. Zonder geld is het bij mij geen leven. Ik geef echt heel veel uit, aan dingen die kapot zijn in de studio, nieuwe kleren voor optredens, petjes of als er iets bij mijn vader kapot gaat in de studio. ... Af en toe als je aan het optreden bent, moet je ineens moet stoppen omdat er plotseling ruzie is. Bij vechtpartijen bijvoorbeeld, of als mensen die achter mij staan met bier gaan gooien. Dan moet iedereen stoppen voordat het geluid en de spullen kapot gaat. Dan gaan in een keer alle lichten aan en moet ik maken dat ik wegkom. In Groningen gebeurt dat vaak, altijd eigenlijk.”

Devon (15): DJ in discotheken

Devon, een Hindoestaans-Surinaamse jongen uit Den Haag, werkt als DJ in clubs en discotheken, Hij begon op 12-jarige leeftijd met oefenen en raakte bekend door producties op Facebook en Hyves te zetten. Zijn ouders houden zich ook bezig met (andere stijlen) muziek. Toen Devon net 15 was, kreeg hij zijn eerste betaalde opdracht.

“Toen begon ik pas echt serieus, dat ik er geld voor kreeg en waardering. Daarvoor draaide ik ook wel al op schoolfeesten, nu draai ik in theater en grote clubs in Rotterdam en Zoetermeer. Ik draai house en bobbeling. Ik zie het niet echt als werk, maar meer als een hobby waar ik geld voor krijg. Ik draai een uurtje en dan komt er weer een andere DJ. Ik draai meestal in het weekend, 1 of 2 keer. Ik ben niet meer zo’n amateur, dus ze zetten me altijd laat, rond 01:00 of 02:00, soms ook nog later. Wij Surinamers zijn het gewend om laat thuis te komen. Ik krijg € 150,00 per keer. Soms draai ik ook op zondag, maar alleen als we op maandag vrij zijn. Nadat ik klaar ben blijf ik vaak nog even, want het is heel gezellig daar. Ik ga vaak met vrienden of neven naar de feesten, dus mijn ouders vinden het geen probleem.”

4.1.8 Overige betaalde baantjes

In het onderzoek zijn we verschillende typen baantjes tegengekomen die slechts door een klein aantal kinderen werden gedaan. Kinderen beschouwen hun baantje vaak niet echt als werk, zeker wanneer het geen gangbaar kinderbaantje is of de activiteit voortvloeit uit een hobby of sport. Meerdere malen kwamen bepaalde baantjes, zoals het hebben van een eigen bedrijfje of het geven van sporttrainingen, pas tijdens een individueel interview aan het licht. Het is dus mogelijk dat er meer werkende kinderen en/of andere typen baantjes zijn, die niet naar voren zijn gekomen in het onderzoek, omdat kinderen ze niet hebben ingevuld in de enquête.

3% van de werkende kinderen heeft een baantje als schoonmaker. Veelal gaat het om informele schoonmaakbaantjes in het huis of het bedrijf van familieleden. De volgende werkplekken werden genoemd: *“in en rondom het huis van oom en tante”, “op de zaak bij papa”, “op het advocatenkantoor waar mama werkt”, “kamers schoonmaken in een bejaardentehuis”,* en ook kapperszaken, advocatenkantoren en een taxibedrijf. Salarissen en werktijden variëren en het werk kan zwaar en vermoeiend zijn.

2% van de werkende kinderen geeft sporttrainingen, of zogenaamde ‘benjamintrainingen’. Dit gebeurt veelal in ruil voor een zakcentje en soms ook vrijwillig. Het gaat dan om trainingen aan jongere kinderen in sporten als hockey, voetbal en turnen. Er zijn ook kinderen die paardrij-, dans- of zwemles aan jongere kinderen geven. Het geven van trainingen kan leerzaam zijn en wordt als

leuk ervaren door kinderen. Ze krijgen, evenals bij oppassen, een grote verantwoordelijkheid over jongere kinderen, maar over het algemeen zijn er volwassenen in de buurt (trainers, ouders) die te hulp kunnen schieten wanneer dat nodig is. Veelal wordt het geven van trainingen niet als echt baantje beschouwd.

Naast werken als trainer kunnen kinderen al op jonge leeftijd professioneel (betaald) sporten. Waarschijnlijk gaat het hier om een kleine groep kinderen en/of zien kinderen dit zelf niet als een bijbaantje, want in dit onderzoek zijn we geen van deze kinderen tegengekomen. Mogelijk vindt er ernstige uitbuiting en kinderhandel plaats in het betaald voetbal. De voetbalregels zijn duidelijk: vanaf 16 jaar mag een speler een contract tekenen, vanaf 18 jaar een buitenlandse transfer maken. Onder de 16 mogen spelers nog niet benaderd worden over transfers en contracten, ook niet informeel. Maar kinderen worden al vanaf 13 jaar geronseld door spelersmakelaars die hen zogenaamde ‘voorcontracten’ laten afsluiten. En steeds meer minderjarige voetbaltalenten vanaf 15 jaar worden bij Nederlandse clubs weggehaald door andere clubs of rijke buitenlandse (vaak Engelse) clubs. Er worden slinkse manieren verzonnen om regels te ontduiken. De ouders van het kind krijgen bijvoorbeeld een 15 keer beter betaalde baan in Engeland aangeboden. Het hele gezin verhuist en het kind kan legaal in Engeland tot de club toetreden. De druk om te presteren is enorm voor het kind. Door gebrek aan sancties tegen voetbalmakelaars, die overigens woekerwinsten maken op jonge talenten, worden deze praktijken voortgezet. [NOS 2011; Van Duren & Knipping 2011b, a].

2% van de werkende kinderen werkt in de dierenzorg. Ze hebben baantjes in een dierenasiel of -pension, op een kinderboerderij, in een manege of bij een nertsenfokkerij. De kinderen verzorgen de dieren, voeden ze, brengen ze naar buiten, mesten stallen uit of maken kooien schoon. Soms gaat het om betaalde baantjes, soms ook om vrijwilligerswerk. Over het algemeen lijken de baantjes leuk en leerzaam te zijn, zonder veel risico's. Werken op een kinderboerderij behoort tot de baantjes die kinderen vanaf 13 jaar mogen doen, ook op schooldagen.

1% van de werkende kinderen verkoopt op de markt. Het lijkt hier meestal te gaan om het informeel helpen bij het verkopen van kleding, groente en fruit of vis in de marktkraam van een familielid. Kinderen die op de markt werken, beginnen vaak al om 05:00 met het opbouwen van de kraam en maken lange dagen. Het werk kan een zware fysieke belasting zijn en ze staan de hele dag buiten, in de kou, regen of hitte. Bovendien krijgen ze op de markt te maken met geld- en kassawerkzaamheden, wat niet is toegestaan onder de 16. Ernstige vormen van uitbuiting van (buitenlandse) kinderen lijken incidenteel voor te komen op sommige markten. Zo werkte een Marokkaanse jongen, sinds hij op 14-jarige leeftijd met valse beloftes was meegelokt door zijn ooms, meer dan 10 jaar lang gedwongen, 6 dagen per week en zonder salaris in een textielkraam op de Dappermarkt in Amsterdam [Volkskrant 2011a].

Het ouderwetse ‘heitje-voor-karweitje’ is nog steeds een manier om geld te verdienen voor kinderen. Steeds vaker zelfs lijken kinderen geld te verwachten voor het doen van klusjes in en om het huis. Zo vulde een jongen van 13 op de enquête in dat hij huishoudelijke klusjes deed. Hij schreef ernaast: *“Maar ik krijg ervoor betaald. Anders zou ik het niet doen!”* De karweitjes die kinderen doen bestaan uit auto's wassen (gedaan door 7% van de werkende kinderen), grasmaaien en tuinieren, stofzuigen, koken of andere dingen, zoals boodschappen doen of flessen sorteren. De werkzaamheden komen overeen met klusjes in en om het huis, maar het verschil is dat kinderen er een zakcentje voor krijgen en ze het vaak voor andere werkgevers doen dan voor hun ouders, zoals familieleden, burens of kennissen. Kinderen doen betaalde karweitjes over het algemeen incidenteel. Betaald auto's wassen voor derden is één van de baantjes die een kind van 13 of 14

volgens de NRK op schooldagen mag doen.

Enkele kinderen doen magazijnwerk, bijvoorbeeld in kledingmagazijnen of bij fabrieken. Het werk bestaat uit het sorteren, tellen, labelen of inpakken van spullen. Dergelijke baantjes zijn ‘wit’ of op informele basis, bijvoorbeeld in het bedrijf waar een ouder werkt. Vaak vindt het werk in vakanties plaats. Magazijnwerk gaat soms gepaard met zwaar tilwerk.

Sommige kinderen starten kleine eigen bedrijfjes, zoals een tuiniersbedrijf, een evenementenbureau, verhuur van licht- en geluidsapparatuur, verkoop van eigen gemaakte schilderijen en het zetten van kunstnagels. Vaak komen dergelijke bedrijfjes voort uit een hobby. Kinderen ervaren het opzetten en runnen van een eigen bedrijf als leuk en leerzaam. Ze worden er zelfstandig van, ervaren een gevoel van onafhankelijkheid en kunnen er hun creativiteit in kwijt. De jonge ondernemers hebben vaak al duidelijke ideeën over uitbreiding, winstvergroting en investeringen. Kinderen met een eigen bedrijfje lijken de ondernemersgeest van huis uit mee te krijgen. Ouders of andere familieleden zijn ook ondernemers en stimuleren hun kinderen en/of investeren geld in de bedrijfjes. Het gaat hier om informele bedrijfjes. Volgens de wet zijn kinderen ‘handelsonbekwaam’ en mogen daarom nog niet zonder toestemming van hun ouders rechtshandelingen verrichten, zoals dingen kopen, geld lenen of zich inschrijven bij de Kamer van Koophandel. Kinderen zien hun activiteiten zelf ook vaak niet als baantje, maar als hobby.

Enkele kinderen vulden vrijwilligerswerk in als bijbaantje op de enquête, zoals vrijwilligerswerk op de sportclub, op de kinderboerderij of in een buurthuis. Hoewel het hier niet om betaald werk gaat, en deze gevallen dus niet meegenomen worden in dit onderzoek, ervaren sommige kinderen deze activiteit wel als werk. Het is een interessant gegeven dat geld verdienen niet voor ieder kind een vereiste is om te werken. Vrijwilligerswerk wordt meestal leuk gevonden en lijkt leerzaam te zijn en goed voor de sociale ontwikkeling van het kind.

De overige baantjes, die in het onderzoek naar voren kwamen, waren kantoorbaantjes waarbij kinderen in het bedrijf van ouders helpen met de telefoon aannemen, dingen sorteren, orders inbrengen, computers updaten, stickeren en postzegels plakken, facturen sorteren en typen. Ook zijn er kinderen die andere kinderen bijles geven voor een extra zakcentje. Daarnaast doen sommige kinderen computerwerk, bijvoorbeeld voor een familielid. Dingen die genoemd werden waren: *“een bestelsite zo hoog mogelijk zetten in Google”, “informatie zoeken voor blogs”, “mensen met computerproblemen helpen”, “websites ontwerpen voor bedrijven en lokale krant”, “website maken voor mijn vaders kapsalon”*. Eén jongen werkte in een slachthuis. Hij maakte daar een middag per week schoon. Industrieel slachten is verboden voor kinderen.

In Box 9 zijn 3 gevallen van kinderen met bijzondere baantjes beschreven. Zowel de positieve als negatieve kanten van hun werk komen naar voren.

Box 9. Overige baantjes

Benjamin (14): auto van ouders wassen en tuinieren bij oom

Benjamin’s karweitjes zijn inmiddels uitgegroeid tot een vast baantje als tuinman. Zijn verhaal laat zien dat karweitjes na verloop van tijd structurele vormen aan kunnen nemen, die een grote belasting voor kinderen zijn.

“Ik heb nu een folderwijk. Voordat ik zelf geld verdiende moest ik mijn ouders vragen om geld en dan moest ik in ruil daarvoor de auto wassen. Maar ik vind de auto wassen saai, dus dat doe ik niet meer. In de zomervakantie kon ik bij mijn oom in de tuin gaan helpen. Zijn tuinman was

overleden dus toen heeft hij mij gevraagd of ik daar de boel op orde kon houden. Gras maaien, onkruid wieden, heg snoeien. Ik werk nu soms wel 9 of 10 uur op een dag, als er veel te doen is. Ik kan het wel zelf bepalen, want ik kan langskomen wanneer ik wil. Ik heb geen contract. Ik verdien € 4,00 per uur. Dat is wel veel, want ik ben nog geen 15.”

Jongen, 3^e klas VWO: eigen tuiniersbedrijf

“Ik heb een eigen bedrijf... tuinieren! [de rest van de klas lacht] Bij oudere mensen in de tuin. Ik heb bedrijfskaartjes laten maken, dat komt een beetje professioneel over. Dat doe ik al bijna een jaar, al ben ik ook een tijdje gestopt in de winter, omdat ik geen zin had met die kou. Dit is een beter baantje dan bijvoorbeeld afwassen, veel te hard werken! Ik neem pauze wanneer ik wil, ze komen bij mooi weer lekker cola of een appel brengen, koekje erbij. Ik krijg soms zelfs spullen: een boek, een zaklamp. En ik doe geen zware dingen, het is alleen maar plantjes bijknippen, schoffelen, grasmaaien, stoep vegen. Ik hou niet zo van tuinieren, ik hou vooral van geld. Ik doe ongeveer 45 minuten tot een uur over een tuin en ik vraag € 5,00 per keer. Sommige mensen vinden dat misschien veel, ik vind dat normaal. Voor minder doe ik het niet. Ik vind het belangrijk om zelf geld te verdienen. Dat je niet altijd toestemming aan je ouders hoeft te vragen, maar zelfstandig beslissingen over je geld kunt nemen.”

Arnaud (14): Organisatie van feesten

Arnaud heeft een soort evenementenbureau met 2 andere jongens (14 en 15 jaar). Ze organiseren feesten voor jongeren en hebben een eigen website. Hij ziet dit zelf niet direct als bijbaantje, maar uit zijn verhaal blijkt dat het een grote, leerzame en winstgevende tijdsbesteding is, die hem vervult met trots. Arnaud komt uit een familie waarin vader en beide broers ook ondernemen.

“Ik heb geen bijbaantje, maar ik doe niet niks. Ik organiseer sinds een jaar feesten en daar verdienen we dan wat geld mee. Wij huren een zaal af, regelen een dj. We gaan ook strandfeesten en feesten in de bioscoop organiseren binnenkort. Ik ga zelf vooral over de consumpties en locaties. En ik moet naar meetings en heb connecties met allerlei mensen. Soms draai ik ook op de feesten. Als er wat fout zou gaan, zou ik dat wel vervelend vinden. Ik voel me toch verantwoordelijk. Er kunnen ruzies ontstaan op de feesten. Maar meestal hebben we 2 grote mannen bij de deur. En er kunnen spullen gejat worden of stuk gaan. Maar dat is gelukkig nog niet gebeurd. Ik ben er wel veel tijd mee kwijt. Altijd als ik even tijd heb, ben ik dingen aan het regelen. Maar het is ook een hobby. Wat ik verdien verschilt heel erg. Vorige keer hadden we ongeveer € 1.000,00 aan entree verdiend. Kosten eraf en eerlijk verdelen. Ik had het meest gedaan, dus ik kreeg € 300,00. Ik leer nu ook van alles over winst maken. Het geld is voor mij wel belangrijk. Als je geld verdient, kun je ook weer groter worden. Ik vind het allemaal wel mooi. Er zijn Hbo'ers die ons op Twitter tips geven. En we worden zelfs geboekt! [lacht] Ik denk dat veel mensen wel jaloers zullen zijn. Mijn ouders helpen ook goed mee. Ze vinden dat ik er niet teveel mee bezig moet zijn, ook voor school, maar ik denk dan: je hebt ook kinderen die alleen maar een beetje op straat hangen. Daar schiet je niks mee op. Dus ja, ik werk wel, maar het is geen officieel werk. Daar heb ik het nu te druk voor, ik doe ook nog voetbal, en school, en nog een beetje vrije tijd. Ik denk dat ik eind 14 begin met werken. Eerst in de supermarkt, om ervaring op te doen.”

4.2 Klusjes

De meeste kinderen (87%) doen weleens onbetaald klusjes in huis, zoals bleek uit het vorige hoofdstuk. Het gaat hier om huishoudelijke klusjes als afwassen, schoonmaken, stofzuigen, kamer opruimen, boodschappen doen, helpen in de tuin of op het land, oppassen op broertjes en zusjes, auto's wassen, zieke of oude familieleden verzorgen of meehelpen in het familiebedrijf. Klusjes vertonen veel overeenkomsten met eerder genoemde baantjes zoals werken in het (boeren)familiebedrijf of betaalde karweitjes, alleen krijgen kinderen voor de klusjes niet betaald en worden klusjes altijd binnen het eigen woonhuis en gezin gedaan.

Uit de cijfers bleek al eerder dat 12-jarigen, vmbo-leerlingen, allochtone kinderen en kinderen met één of twee werkloze ouders meer tijd aan klusjes besteden dan andere kinderen. Op basis van de interviews lijkt daarnaast met name van kinderen die uit een groot gezin komen en/of op een boerderij wonen te worden verwacht dat ze een belangrijke bijdrage leveren aan het huishouden. Ook moeten zij vaak op jongere broertjes en zusjes passen. Oppassen kan structurele vormen aannemen, wanneer het kind dagelijks een jonger zusje naar bed moet brengen of uit school moet halen. Kinderen die drukke, hardwerkende of zieke ouders hebben, lijken zich verantwoordelijk, en misschien zelfs verplicht, te voelen om veel te doen in en om het huis.

Dat een kind wat klusjes doet vinden we allemaal heel normaal en hoort bij de opvoeding. Maar 1 op de 5 kinderen doet meer dan 1 uur per dag klusjes en overschrijdt daarmee de door de ILO gestelde norm. Ook zitten er aan klusjes risico's op het gebied van fysieke en psychosociale belasting. Kinderen kunnen vermoeid raken, lichamelijke klachten ondervinden of gestrest raken wanneer zij teveel taken of verantwoordelijkheden op hun schouders krijgen. 1 op de 4 jongeren in Nederland groeit op met een langdurig zieke ouder. Deze kinderen groeien op met veel zorgen en verantwoordelijkheden, zo bleek uit een recent onderzoek van de Universiteit van Amsterdam. Vaak zorgen zij voor de ouder of moeten ze veel meer klusjes in huis doen dan andere kinderen. 10% van hen heeft last van lichamelijke klachten, angsten, somberheid en teruggetrokken gedrag [Trouw 2011]. En evenals bij oppasbaantjes kunnen kinderen gestrest raken als zij de verantwoordelijkheid krijgen op hun jongere broertjes en zusjes te passen. De tijd die aan klusjes besteed wordt kan bovendien ten koste gaan van vrije tijd of tijd die aan huiswerk besteed moet worden. Zeker wanneer ouders hier niet alert op zijn, en juist veeleisend zijn, lijken kinderen makkelijk over hun grenzen heen te gaan en bijvoorbeeld veel te laat op de avond nog huiswerk te maken of het over te slaan, omdat ze te moe zijn.

Ook lijkt het erop dat meisjes in allochtone gezinnen soms ongelijk behandeld worden als het gaat om klusjes. Ze krijgen veel huishoudelijke taken, terwijl hun broers van ongeveer dezelfde leeftijd niets hoeven te doen. Culturele opvattingen over huishoudelijk werk spelen hierbij mogelijk een rol.

“Mijn broertje van 9 doet geen klusjes hoor [lacht]. Hij is een man, die hoeven niets te doen, hè” (Leonora, 13 - Italiaanse).

“Mijn tweelingbroer doet helemaal niets in huis. Ik heb echt last van hem! Hij zit alleen achter de Playstation. Mijn moeder zegt dat hij moe is, maar hij doet alleen maar voetbal. En als ze hem iets vraagt, doet hij het gewoon niet. En dan zegt ze: ‘Ayse, doe jij het even!’” (Ayse, 14 - Turkse).

Er zijn 3 gevallen geselecteerd, die de zware fysieke en geestelijke belasting van klusjes illustreren, alsmede het verantwoordelijkheidsgevoel wat kinderen soms hebben en het gebrek aan zorg en opmerkzaamheid van ouders voor de problemen van hun kinderen.

Box 10. Klusjes

Clarissa, 14

De half-Jamaicaanse Clarissa past dagelijks minimaal 1,5 uur op op haar jongere zusjes. Ze legt hen in bed en doet daarnaast ook nog veel huishoudelijke klusjes, zoals de vaatwasser inruimen, tafel dekken en schoonmaken. Naast school en haar betaalde baantjes, folders bezorgen en oppassen bij burens, zijn de klusjes thuis een grote belasting, waar ze niet blij mee is.

“Mijn moeder geeft dansles dus is ’s avonds vaak weg. Mijn vader is pas rond 20:00 thuis. Uit school doe ik eerst de vaatwasser en mijn huiswerk, soms ga ik nog even achter de computer. ’s Avonds zet ik mijn zusjes voor de tv en rond 19:30 gaan ze in bad. Dan omkleden, voorlezen en zingen. Mijn vader zou ze ook naar bed kunnen brengen, maar hij gaat vaak ’s avonds sporten. Ik pas al sinds mijn 11^e op mijn zusjes. Voor die tijd kwam mijn opa, maar die deed dan niks. Dus op mijn 10^e was ik al luiers aan het verschonen. Dat komt nu wel van pas. Mijn zusjes kunnen wel irritant zijn. Dan word ik boos, zeker als ik eigenlijk liever iets anders wil doen. Soms baal ik er wel van. Dan wil ik naar buiten, maar mag het niet, omdat niemand anders thuis is. Dan blijf ik maar binnen. Soms komen mijn vriendinnen dan wel langs. Maar ik denk dan wel: waarom regelen ze niet een oppas, want ik word ook niet betaald. Ik moet het gewoon doen. Maar mijn ouders zeggen dan: ‘daarom krijg je zakgeld. Het is heel normaal, zulke dingen.’ Mijn ouders letten niet zo op me, ze zeggen ook nooit dat ik naar bed moet bijvoorbeeld. Ik kan gewoon tot 03:00 tv blijven kijken. Dat is best wel raar eigenlijk. Ik had eerst bijna geen tijd voor huiswerk. Toen deed ik nog lang over de klusjes en dan moest ik altijd tot 23:00 of 24:00 wakker blijven om het af te krijgen. Dat was wel vervelend. Soms was ik wel moe op school. De laatste tijd helpt mijn broertje van 12 wel mee met huishouden, dus nu valt het wel mee. Oppassen bij de burens [voor geld] vind ik wel echt leuk, veel leuker dan op mijn zusjes. Dat komt omdat ik steeds met mijn zusjes zit opgescheept. En dan denk ik van: Ik wil wel eens een keer iets anders. En die andere kinderen luisteren ook beter.”

Lisanne, 15

Lisanne’s moeder lijdt aan posttraumatische dystrofie. Hierdoor kan ze steeds minder. Lisanne helpt gemiddeld 4 uur per dag in en om het huis. Ze doet het huishouden, kookt, verzorgt de huisdieren en werkt in de tuin, op schooldagen wat minder, in de weekenden meer. Daarnaast heeft ze ook nog een baantje: folders bezorgen. Hoewel ze niet klaagt, lijken deze klusjes een grote belasting die ten koste gaan van Lisanne’s vrije tijd. Lisanne lijkt zich (uit medelijden) verplicht te voelen haar moeder te helpen.

“Ik vind het zielig voor mijn moeder. Ze houdt ervan veel te doen. Ze doet nog wel zelf zoveel mogelijk, want ze kan niet goed stilzitten. Ik en mijn broer moeten veel doen, maar ik vind het niet zo erg. Meestal doe ik het uit mezelf. Op normale dagen heb ik weinig vrije tijd over. Gelukkig heb ik niet veel tijd voor huiswerk nodig. Ik vind het niet altijd leuk, al die klusjes. Soms heb ik wel zoiets van: ah nee, ik wil liever iets anders doen. Maar ik doe het altijd wel gewoon. Soms is het alleen wel vermoeiend. Ik heb laatst de hele dag mijn vader geholpen in de tuin, stenen sjouwen. Daar word je wel moe van.”

Samira, 14

De Surinaams-Hindoestaanse Samira doet 2 tot 3 uur per dag klusjes in huis. Naast huishoudelijk werk past zij dagelijks op haar jongere zusje (10), dat ADHD heeft, tot haar ouders thuis komen van het werk. De klusjes, in combinatie met haar verantwoordelijkheidsgevoel, zijn een zware last die ten koste gaan van Samira's vrije tijd, rust en schoolprestatie. Haar werkende ouders lijken de problemen van hun dochter niet op te merken, ze grepen in elk geval niet tijdig in.

“Het is best wel een troep in huis, dus ik moet het een beetje netjes houden. De rest van de familie is meestal weg en mijn zusje heeft ADHD. Ze is zo druk en ze maakt zoveel rotzooi! Mijn ouders verwennen haar. Als ze iets vraagt, krijgt ze het gewoon meteen. En ze vraagt enorm dure dingen, echt rare dingen. Ze heeft 7 verschillende Nintendo DS! Ik vind dat mijn ouders dat niet moeten doen, maar ze luisteren niet naar me. Ik ben in huis 2 of 3 uur bezig, want het is gewoon echt veel. Mijn zusje wil steeds spelen en het is niet zo dat als je opruimt het ook netjes blijft, want dan ben ik klaar en dan kom ik beneden en heeft mijn zusje weer rotzooi gemaakt. Ik doe dit sinds vorig jaar. Want elke keer als mijn moeder thuiskwam, had ze veel kritiek op hoe het huis eruit zag, dat ik er maar wat aan ging doen. Mijn oudere zussen hebben het te druk met werken. En ik kan er ook niet tegen als mijn omgeving slordig is, voor huiswerk maken en leren enzo. Ik vind het soms wel vervelend dat ik alles doe en mijn zussen niets. Mijn ouders zeggen dat ik daarom ook meer dingen van hun krijg, maar daar merk ik eigenlijk helemaal niks van. Mijn zussen worden veel meer verwend juist. Ik durf ook niet zo goed om dure dingen te vragen. Ik heb vaak ook te weinig tijd voor huiswerk. Meestal begin ik er na het eten pas aan. Eerst ging ik dan ook door tot in de avond. Soms wel tot 00:30, en dan moest ik om 07:00 weer op. Maar de laatste tijd gaat het wat beter. Maar ik sta er niet goed voor op school. De eerste 2 periodes gingen wel goed, maar de 3^e periode ben ik echt afgehaakt, want toen had ik het zo druk. Toen zijn mijn cijfers echt gedaald en moest ik echt bikkelen. Maar het lukt wel om het weer op te pakken. Ik krijg ook hulp van docenten. Maar ik maak me er wel zorgen om, dat wel.”

4.3 Overtredingen en risico's van bijbaantjes en klusjes

Wetsovertredingen en risico's zijn bij ieder baantje te vinden. Veel overtredingen worden bij verschillende of zelfs alle type baantjes gemaakt. De belangrijkste aandachtspunten zullen hieronder op een rij worden gezet en nader worden toegelicht. Gekeken zal worden naar de ernst van de overtredingen, de rol van ouders en werkgevers, de rol van kinderlijke kwetsbaarheid en gebrek aan assertiviteit en naar de mogelijke gevolgen voor school en vrije tijd.

4.3.1 Zwart werk

In een groot deel van de baantjes wordt zwart gewerkt door kinderen, met name in baantjes binnen de familie-, kennissen- of buurtsfeer, waar kinderen spelenderwijs en/of informeel aan hun baantjes beginnen, zoals bij oppassen en in de landbouw. De kinderen werken ongeregistreerd en werkgever en kind betalen geen belastingen of sociale premies. Kinderen hoeven geen identiteitsbewijs te tonen, krijgen geen contract, ontvangen geen loonstrookjes en vaak zijn er niet eens duidelijke afspraken over salaris en andere arbeidsvoorwaarden.

Risico's aan zwart werken zijn dat kinderen geen rechten hebben, zoals op vakantiegeld en doorbetaling bij ziekte. Ze zijn daardoor kwetsbaar voor onderbetaling of slechte behandeling door de werkgever. Daarnaast riskeren ze hoge boetes van de Belastingdienst, zeker wanneer baantjes zorgen voor een structureel extra inkomen. Het grootste risico van zwart werken is dat kinderen

niet verzekerd zijn. Zeker in baantjes waar ongelukken kunnen gebeuren, zoals in de landbouw en in de industriële sector, waar juist zeer veel zwart gewerkt wordt, is dit een groot probleem. Kinderen of hun ouders zullen zelf voor de eventuele kosten bij fysieke en/of materiële schade moeten opdraaien.

4.3.2 Leeftijd

Met name met informele baantjes in de landbouw, folderbezorging, familiebedrijven en bij oppassen beginnen kinderen vaak op veel te jonge leeftijd, soms al met 10 jaar en in enkele gevallen nog jonger. In de landbouw en binnen familiebedrijven lijkt het zelfs een gewoonte te zijn dat kinderen van jongs af aan helpen. Het werk begint als een incidenteel klusje, maar neemt vaak al snel structurele vormen aan nog ver voor het kind 13 jaar wordt. Enkele voorbeelden zijn beschreven in Box 11.

Kinderen willen zelf al op jonge leeftijd werken en geld verdienen. Ze vinden zichzelf verantwoordelijk en bekwaam genoeg. En de drang tot consumptie lijkt al op jonge leeftijd aanwezig te zijn. De verantwoordelijke personen, ouders en werkgevers, lijken zich ook vaak weinig van regels aan te trekken. Ouders stimuleren het werken van kinderen, ook al zijn ze nog niet oud genoeg. Ze helpen hen soms actief aan een baantje wat voor hen nog niet is toegestaan, zoals een folderwijk, die de ouders dan op hun eigen naam zetten. Werkgevers zijn veelal laks in het controleren en handhaven van minimumleeftijden. Door personeelsgebrek nemen ze kinderen op te jonge leeftijd al aan, bijvoorbeeld in de supermarkt. Soms ontduiken ze de regels doelbewust. Kinderen worden dan bijvoorbeeld niet zelf geregistreerd, maar het wordt wel toegestaan om op naam van een oudere broer of zus te komen werken, zoals veel gebeurt met folders bezorgen, maar soms ook in de landbouw. In sommige landbouwbedrijven lijkt sprake te zijn van grove ontduiking van regels: jonge kinderen worden het land op gestuurd in verband met inspecties (zie Box 12).

Daarnaast is het werk wat 13-, 14- of 15-jarigen doen vaak ook nog niet toegestaan op hun leeftijd. Zij mogen slechts hulparbeid verrichten, onder toezicht, maar de grens tussen hulparbeid en zelfstandige arbeid is vaak vaag. Kinderen maken schoon in een fabriek maar helpen in de vakantie toch mee in de productie en werken dus met machines. Kinderen van 13 of 14 vullen vakken. Ze laden zelfstandig karren met spullen in en uit. Is dit hulparbeid of niet? Kinderen van 15 werken in de horeca en mogen van hun baas nog geen bier tappen, maar ze werken wel in een omgeving waar bier geschonken wordt en tappen na sluitingstijd af en toe toch een biertje voor het personeel. Of een kind helpt in de winkel van zijn ouders. Als de ouders even weg moeten zit het kind er alleen, zonder toezicht, en met de verantwoordelijkheid over de kassa en het geld.

Box 11. Werken op 12-jarige leeftijd

Marianne, 12: bollen pellen

Marianne pelt in de zomervakantie bollen bij haar oom, samen met een vriendin. Dit doet ze al sinds ze 11 jaar is. Veel familieleden werken in de bollensector. Marianne werkt op veel te jonge leeftijd al zeer lange dagen, soms wel 4 of 5 weken achter elkaar.

“Ik ging ’s ochtends erheen om 09:00 en dan ga je om 17:00 weer naar huis en dan de hele dag hetzelfde, bollen pellen. Om 12:00 heb je een half uurtje pauze. De bollen zitten in kisten en dan krijg je een kistje en dan zoveel mogelijk bollen pellen. Ik krijg per kistje betaald. Per kistje dat je helemaal vol hebt € 3,00. Ik denk dat ik ongeveer 3 uur doe over een kistje, want ze zijn

best wel groot. In de zomer heb ik nooit zo heel veel te doen. Dan verveel ik me wel een beetje, dus daarom pel ik bollen. Soms is het wel vermoeiend. Je moet de hele dag zitten, en dan heb je wel eens zin om te gaan lopen, maar dan moet je toch blijven zitten. En soms krijg je wel blaren op je duimen, maar dat hoort erbij.”

Mees, 12: Bollen pellen

Mees heeft vorige zomer, toen hij net 12 was, 2,5 weken bollen gepeld bij een bollenkwekerij van een kennis. Hij deed dit 5 dagen per week, zeer lange dagen van 08:00 tot 18:00.

‘Die bollen, daar moet je de hele tijd overheen wrijven. Dat doet dan wel zeer. Maar ik vind het wel leuk, een beetje extra geld is altijd fijn. Ik ben wel de jongste daar, verder werken er alleen Polen.’

Luuk, 12: Tulpen koppen, bollen pellen en buurtkranten bezorgen

Sinds zijn 11^e kopt Luuk tulpen en pelt hij bollen in de vakanties. Hij verdient hiermee slechts € 2,00 per uur, maar is tevreden met zijn loon. Om de week bezorgt hij ook nog een buurtkrant. De wijk staat op naam van zijn zus.

“Mijn zus werkte ook bij die boer toen vroeg ze mij ook een keer. Die mensen zijn ook kennissen van ons. Het is wel gezellig daar, maar het werk is niet leuk. Je moet steeds bukken. Je krijgt er een zere rug van, maar je hebt wel pauze tussendoor, broodje erbij, drinken.”

Roos, 12: post bezorgen

Roos begon al op 10-jarige leeftijd met het bezorgen van buurtkranten. Dit deed zij op naam van haar moeder. Inmiddels bezorgt ze post samen met haar zus, opnieuw op haar moeders naam. Ze verdient hiermee ongeveer € 6,00 per week.

“Ik deed eerst een buurtkrantje, maar dat verdiende niet zo goed. Ik was wel jong. Hij stond op mijn moeders naam. Ik was 10. Maar ik wou zelf geld verdienen. Toen verdiende ik maar € 3,50 per keer. Dat vond ik te weinig. Toen was er een folderbaan vrij en heeft mijn moeder geregeld dat wij die kregen. Mijn moeder en tante hielpen met dat buurtkrantje nog heel vaak, maar nu niet meer, omdat ik nu ouder ben. Nu kan ik het ook zelf. En toen moest ik ook vouwen, dat hoeft nu niet meer.”

Chris, 12: reclamefolders rondbrengen

Chris werkt voor zijn ouders. Hij brengt 2 maal per week een uur folders rond voor hun winkel. Per keer verdient hij € 5,00. Soms doet hij het samen met zijn jongere zusje.

“Ik krijg goed betaald, maar ik vind het werk niet leuk, want het is alleen maar folders in de brievenbussen stoppen en daar is niets aan. Daarom zou ik het werk niet aanraden aan andere kinderen. Het zou leuker zijn om het met vrienden samen te doen. Maar werken is wel goed voor later, om te leren hoe je onafhankelijk moet worden.”

Halima, 12: oppassen

Halima past al enige tijd op, ongeveer 1 keer per week. Ze begon met één oppasadres, maar langzaam is haar netwerk uitgebreid naar verschillende adressen. Haar werktijden variëren daarom ook. Ze verdient € 2,50 tot € 3,50 per uur.

“Overdag vind ik het wel veel leuker om op te passen dan ’s avonds, dan kan ik met de kinderen spelen. De jongste kinderen waar ik op pas zijn 4 jaar en de oudste 8. Dit baantje is leuk én je verdient ermee. Als de kinderen slapen, kan je huiswerk maken terwijl je toch verdient. Je leert

er ook van, namelijk hoe je met kinderen om moet gaan.”

Vanessa, 12: oppassen en buurtkranten rondbrengen

Vanessa past ongeveer 2 keer per week op. Daarnaast brengt ze wekelijks een uur buurtkranten rond. Met dit laatste baantje, wat ze overgenomen heeft van haar zus, verdient ze ongeveer € 10,00 per week.

“Van de baantjes vind ik de krantenwijk het saaist. Je moet fietsen met een zware tas en soms waaien de kranten weg. Ik doe het nu twee maanden, maar ik blijf het wel doen, ik moet geld verdienen! Ik wil eigen geld hebben, zodat ik het niet altijd hoef te vragen aan mijn moeder.”

Monique, 12: schoonmaken bij een taxibedrijf

Monique maakt schoon bij het taxibedrijf van haar vader in de schoolvakanties en soms op zaterdagochtend. Ze werkt 2 uur per dag en verdient € 5,00 per uur. Ook als ze niet werkt brengt ze veel tijd door op de zaak van haar vader. Dan maakt ze daar haar huiswerk. Hoewel het werk goed verdient, gedaan wordt in een vertrouwde omgeving en school er niet onder lijdt, werkt Monique op te jonge leeftijd. Haar vader spaart geld uit aan duurdere werknemers door haar in dienst te hebben. Ook ervaart zij mogelijk druk om te werken, omdat ze het gevoel heeft haar vader te moeten helpen.

“Ik doe meestal stofzuigen en maak dan de kantine, de wachtkamer met de balie en de gang schoon. Ik doe dat sinds vorig jaar, toen ik nog op de basisschool zat. Ik doe het alleen als ik vrij heb, want doordeweeks heb ik nooit echt tijd. Dan heb ik het druk met huiswerk, dansen en vriendinnen. Mijn vader zegt ook altijd: ‘eerst je huiswerk en daarna pas werken’. Dus op zaterdagochtend neem ik mijn huiswerk mee naar de zaak en moet ik dat eerst maken voordat ik hem help. Maar ik maak graag schoon, dus vaak maak ik ’s avonds al huiswerk en soms zeg ik stiekem tegen mijn vader dat ik geen huiswerk heb [lacht]. Doordat ik werk, kan ik zelf geld verdienen en kleren kopen of naar de kermis. Maar ik vind het ook leuk dat ik mijn vader ermee help. Want hij heeft echt heel weinig tijd, dus hij vindt het wel fijn dat ik hem help. Anders zou hij het zelf moeten doen of hij zou er iemand voor in moeten huren en dat kost dan ook weer meer geld. Ik denk dat hij dan duurder uit zou zijn.”

Box 12. 12-jarigen en doelbewuste ontduiking van controles door bollenboeren

“Vorige zomer mocht ik eigenlijk nog niet, dus toen ging ik voor mijn broer werken en die gaf me dan het geld weer. Want als er politie komt, dan mocht ik eigenlijk nog niet bollen pellen, omdat ik te jong was. We moeten wel altijd allebei komen, niet ik alleen” (Jeffrey, 13 - bollen pellen).

“Mijn zusje is 9 en die liep de laatste keer ook mee met tulpen koppen. Er waren verder nog een stuk of 5 kinderen van mijn leeftijd. En de boer heeft ook 3 kinderen, die helpen ook mee. Eentje is nog jonger dan mijn zusje. Omdat er controles kunnen komen mag ik nog niet in de schuur werken voor bollen pellen, want ik ben een beetje te jong nog. Maar op het land, dan kunnen ze je niet goed zien, zo van ver” (Luuk, 12 - bollen pellen).

“Ik mag eigenlijk nog niet echt werken. Er kwam ook een keer inspectie en toen moest ik snel het land op. Toen kwam er iemand in zo’n politiepakkie en toen zei mijn baas: ‘je moet even snel naar het land, want de inspectie komt.’ Dat deed ik toen. Gewoon even wachten tot ik die auto weg zag rijden. Het duurde maar een half uurtje” (Mees, 12 - bollen pellen).

4.3.3 Arbeidstijden

In vrijwel alle type baantjes komt het voor dat kinderen te lang en/of op tijdstippen die voor hen niet zijn toegestaan werken. Bij oppassen, betaald optreden en in de horeca werken kinderen tot te laat, ochtendkranten bezorgen en werk als boerenhulp gebeurt te vroeg en in de landbouw werken kinderen veelal teveel uren op een dag of teveel weken in de vakantie.

Veel kinderen werken meer dan de toegestane 12 uur tijdens een schoolweek of meer dan 35 of 40 uur tijdens een vakantieweek. Zeker wanneer kinderen verschillende baantjes combineren worden maximale arbeidsuren soms ruimschoots overschreden. De overtredingen zijn moeilijk te controleren. De personen die hiervoor verantwoordelijk zijn, zijn de werkgevers van beide baantjes en de ouders. Maar werkgevers, zowel van formele als informele baantjes, lijken zich niet om de totale arbeidstijd van hun jonge werknemers te bekommeren. Ook ouders lijken doorgaans niet in te grijpen.

Vooraf in de zomervakantie lijkt het veel voor te komen dat kinderen, door de combinatie van hun normale bijbaantje en een aanvullend vakantiebaantje, de maximaal toegestane arbeidsuren overschrijden. We spraken een meisje dat in de zomer 5 dagen per week van 09:00 tot 18:00 bollen holde en daarnaast ook nog 3 avonden in een restaurant werkte. Met trots vertelde zij: *“Ik werk van maandag tot maandag!”* Haar vader, de bollenboer, vond het prima dat ze zoveel werkte. Ze werkte al op het land sinds haar 9^e. En Stijn (14) overtreedt de wet door 20 tot 30 uur per schoolweek in de snackbar te werken. In de zomer gaat hij daarnaast nog een paar weken fulltime tulpen koppen. Hij komt dan aan een belachelijk lange werkweek van 60 tot 70 uur. Maar zijn ouders vinden het goed dat hij met geld leert omgaan en stimuleren het hebben van een baantje.

Ook wanneer de grens tussen hobby en baantje onduidelijk is, worden maximaal toegestane arbeidstijden gemakkelijk overschreden. Jelle (15) werkt meer dan 15 uur per week op de slagerijafdeling van een supermarkt, verspreid over school- en weekenddagen. In het weekend treedt hij 's avonds ook nog op, soms wel 3 keer. Daarbij is hij vaak pas diep in de nacht thuis. Omdat het optreden zijn hobby is, ziet hij dit niet als een probleem. Zijn vader, ook een muzikman, stimuleert hem om veel te oefenen en op te treden. En Patrick (14) werkt bijna dagelijks een paar uur, op weekenddagen soms zelfs 8 tot 10 uur, in de autogarage waar hij auto's *“pimpt”* en *“tuned”*. Dit is wat hij het liefst doet in zijn vrije tijd.

Een gevaar van overschrijding van maximaal toegestane arbeidstijden of het teveel doen van klusjes is dat kinderen niet aan hun nodige slaapuren komen. Werken tot laat op de avond, zoals bij oppassen of in de horeca, zorgt dat kinderen de volgende dag moe in de schoolbanken zitten. In weekenden kunnen kinderen misschien uitslapen, maar vaak hebben ze het op zaterdag en zondag druk met sport en sociale activiteiten, waarvoor ze vroeg op moeten en waar ze energie voor nodig hebben. Ook kan er een conflict ontstaan met de overige tijdsbesteding van kinderen aan school, huiswerk, sport en vrije tijd. Teveel werken en/of klusjes doen laat weinig tijd over voor het maken van huiswerk, ontspanning en het onderhouden van sociale contacten. Enkele voorbeelden hiervan zijn te vinden in Box 13 en Box 14.

Box 13. Invloed van werken op slaap, school, vrije tijd en sociale contacten

“Ik pas soms op tot 02:00. Meestal gaan de kinderen vroeg slapen en dan lig ik op de bank. Dan kan ik ook nog even mijn huiswerk doen. Doordeweeks is het niet later dan 00:00. Maar soms ben ik dan wel een beetje moe op school. Als ik de hele avond op de bank kan liggen, valt het wel mee. Maar de laatste keer dat ik ging oppassen kon het jongetje niet slapen. Dan loop ik de hele

avond op en neer en probeer hem in slaap te krijgen” (Sofie, 13).

“Ik bezorgde eerst kranten, maar je wordt er wel moe van. Ik moest dan om 05:00 opstaan. Als je op de fiets stapt, slaap je echt nog. En ook op school ben ik dan de hele dag nog moe. Eerst praatte ik veel meer op school, maar ik werd heel lui. Mijn cijfers werden steeds minder. Sinds ik gestopt ben, zijn die weer beter geworden. Ik viel zelfs wel eens tijdens de les in slaap, dan werd ik wakker gemaakt door mijn vriendin. Na school had ik dan vaak nog sporttraining en dan huiswerk en laat naar bed. Ik werk nu elke zaterdag in mijn vaders caravanzaak. In de zomer doe ik bessen plukken. Soms heb ik het gevoel dat ik niet genoeg vrije tijd heb. Doordat ik vaak laat thuis ben heb ik geen tijd meer om nog iets met vriendinnen te doen. Maar als je dat nooit doet, kom je er een beetje buiten te staan en dan mis je ook iets” (Gemma, 14).

‘Ik had vorig jaar een periode, dat was alleen maar geld verdienen, geld verdienen, geld verdienen... 24/7 werken. Uit school ging ik meteen naar mijn werk. Bij de Praxis was dat. Ik werkte elke schooldag. Dan had ik alleen in het weekend tijd voor andere dingen. Huiswerk deed ik toch niet, bij een toets keek ik het alleen even door’ (Arthur, 15).

Box 14. Combinatie van klusjes, een baantje en een slechte thuissituatie veroorzaakt stress en minder goede schoolprestaties

Ayse (14), Eindhoven

De Turkse Ayse doet dagelijks 1 tot 3 uur huishoudelijk werk, omdat haar moeder daarom vraagt en ze het zelf graag opgeruimd heeft. Haar tweelingbroer hoeft niets te doen. Bovendien werkt ze 3 avonden in de week, van 17:00 tot 22:00, in een restaurant. Ze geeft haar geld graag uit aan kleding, maar regelmatig vraagt haar moeder om geld of moet ze dingen voor haar broer betalen. Deze situatie levert Ayse veel stress en verdriet op. Enerzijds wil ze haar moeder plezieren, anderzijds voelt ze zich gefrustreerd door de ongelijke behandeling ten opzichte van haar broer. Bovendien is Ayse afgelopen jaar van het niveau vmbo-basis naar vmbo-kader gegaan op school. Deze overstap vereist dat ze meer tijd aan huiswerk moet besteden. Ze maakt zich zorgen, want ze wil graag overgaan, maar heeft moeite om genoeg tijd en concentratie te vinden om aan school te werken.

“Ik wil die klusjes in huis zelf doen. Ik wil steeds dat mijn moeder ziet dat ik dingen doe en dan bedankt zegt. Maar zij gaat echt steeds iets vinden dat niet goed is. Ik doe de afwas, dat is gewoon kei perfect, maar toch zegt ze: ‘waarom heb je dit niet schoongemaakt?’ Ik kan er echt niet tegen, laatst verdiende ik in 3 dagen € 100,00. Ik moest daarvan sportschoenen voor mijn broertje halen voor € 90,00 en hij heeft mij niet eens bedankt! En toen ik dat tegen mijn moeder zei, werd ze boos op mij! [Begint te huilen] En laatst zei mijn moeder: ‘geef me even € 100,00’. Maar ik zei: ‘nee’, want ik had al een week gewerkt en ik was ook een dag ziek geweest, omdat ik zoveel ging werken. Ik wilde het echt niet uitgeven, want het was echt hard werken. Maar ja, ik heb het toch gegeven. Ik heb ook een mobiel voor mezelf gekocht met een abonnement, die ik elke maand moet betalen. En ik wil ook leuke dingen doen. Ik spaar ook voor vakantie naar Turkije en mijn ticket moet ik zelf betalen. Ja, hallo, ik ben pas 14! Ik ben bang dat ik dit jaar blijf zitten, want dan is mijn droom [modellenwerk gaan doen in Engeland als ze 16 is] weg. Dan kan ik me niet meer motiveren. Wat moet ik dan na het vmbo? Als mijn cijfers niet goed zijn, dan wil ik toch naar de 3^e klas over. Dan ga ik toch maar terug naar basis.”

4.3.4 Salaris

Met name bij informele baantjes in de landbouw worden kinderen soms duidelijk onderbetaald. Ze ontvangen minder dan € 2,47, het richtsnoer dat de minister gaf voor 13- en 14-jarigen. Ook komt het voor dat kinderen pauzes of overwerkuren niet uitbetaald krijgen, bijvoorbeeld in de detailhandel en soms ook in de horeca. In veel informele baantjes worden er überhaupt geen afspraken over pauzes gemaakt.

In de landbouw, maar ook met folder- en krantenbezorging, werken kinderen op basis van stukloon. Werk op basis van stukloon kan resulteren in onderbetaling, wanneer (jongere en lichamelijk zwakkere) kinderen niet in staat zijn dusdanig veel werk te verzetten dat ze een uurloon overhouden dat gelijk is aan het minimum jeugdloon. Ook als kinderen wel hard genoeg (kunnen) werken, is stukloon problematisch. Het is alleen toegestaan als het kind zelf het werktempo kan bepalen, in gevarieerde werkhoudingen kan werken en er geen sprake is van in kort tijdsbestek herhalende arbeid. Maar in veel landbouwbaantjes is juist duidelijk sprake van repeterende arbeid waarbij niet in gevarieerde houdingen gewerkt kan worden. Kinderen klagen zelfs over pijn door het vele bukken en knielen. In Box 15 worden hiervan enkele voorbeelden gegeven. En folders of kranten bezorgen wordt door kinderen ervaren als zeer saai en eentonig. Komen deze baantjes dan ook niet in de buurt van repeterende arbeid? Een ander risico van werken op basis van stukloon is dat kinderen te lang gaan werken of zichzelf te zwaar lichamelijk belasten om zoveel mogelijk geld te verdienen. Kinderen die bollen hollen, maken soms werkdagen van 9 of 10 uur, ondanks dat hun handen en vingers bloeden. Door de drukte in het bollenseizoen moedigen boeren de kinderen ook aan om lange dagen te maken.

Kinderen, met name jonge kinderen, lijken genoeg te nemen met de lage lonen. Dit heeft te maken met een gebrek aan kennis over het minimum jeugdloon, een gebrek aan inschattingvermogen over wat een redelijk loon is of met het niet kunnen vinden van beter betaald werk.

Box 15. Repeterend werk en onderbetaling bij stukloon in de landbouw

“Ik zag na een dag pellen alleen nog bollen in mijn slaap. Na een tijdje lijkt het net alsof je zelf beweegt in plaats van de band. Het is zo saai, het lijkt alsof de dag nooit voorbij gaat” (Meisje, 15 - bollen pellen).”

“Ik word soms helemaal duizelig van die lopende band. Als hij straks stopt voor de pauze, lijkt het net of hij ineens de andere kant op loopt” (Meisje, 14 - bollen pellen).

“Je leert totaal niets van dit werk. Je doet alleen een stokje bij elk plantje en dan sorteren, meer niet. Het is best wel doelloos” (Rachel, 14 - over orchideeën opsteken in een kas).

“Je moest steeds hetzelfde doen, dus op een gegeven moment begon het wel te vervelen” (Gemma, 14 - bessen plukken).

“Vorige zomervakantie heb ik ook 6 weken bessen geplukt. Ik was toen bijna 13. Het doet zeer aan je rug, want die struiken zijn veels te laag. Dan moet je op je knieën zitten en gewoon bakjes vullen. Je hebt geen bescherming op je knieën, dus je kan soms in iets scherps gaan zitten. Ik vond het wel saai, want je kan alleen maar met degene die tegenover je zit praten” (Job, 14 - bessen plukken).

“Ik heb bessen geplukt in de vakantie, maar ik ben ermee gestopt, want ik vond het niet zo heel veel verdienen. Ik verdiende 80 cent per kilo. Als je het echt snel doet, dan kan je wel 6 kilo per

uur doen. Maar dan moet je wel heel snel plukken. Ik haalde nooit meer dan 2 kilo per uur. Als je kijkt naar wat je daar moet doen, vind ik dat echt te weinig. Het werk is niet echt zwaar, maar heel saai. Ik heb het toch nog 5 weken gedaan, 5 dagen per week van 8.00 tot 12.00” (Thomas, 14).

4.3.5 Voertuigen, machines en werkomgeving

Uit een recent rapport van de ILO [ILO/IPEC 2011] blijkt dat er meer ongelukken tijdens het werk voorkomen bij minderjarige werknemers dan bij volwassenen in Europa. In de landbouw komen de meeste fatale ongelukken voor, gevolgd door de bouw- en de transportsector. Kinderen zijn kwetsbaarder voor ongelukken dan volwassenen. Een groot gedeelte van hun lichamelijke groei vindt plaats in de periode tussen 10 en 20 jaar. In deze tijd kunnen botten, gewrichten en spieren gemakkelijk beschadigen. Fysieke inspanning en repeterende bewegingen kunnen de groei bovendien belemmeren, de ruggengraat beschadigen en andere levenslange verminkingen en afwijkingen veroorzaken. Kinderen zijn extra kwetsbaar voor de schadelijke invloeden van gewasbeschermingsmiddelen, onder andere door hun dunnere huid, doordat kinderen per lichaamseenheid meer lucht inademen dan volwassenen en doordat belangrijke organen, zoals hun hersenen, nog in ontwikkeling zijn. Daarnaast draagt kinderlijk gedrag bij aan de kans op ongelukken. Gebrek aan werkervaring kan zorgen voor een verkeerde inschatting van situaties, kinderen leren soms onveilig gedrag aan van volwassenen en ze worden vaak niet goed voorbereid of gecontroleerd. Bovendien willen kinderen hun werk doorgaans goed doen en gaan daarvoor vaak een stap te ver, zonder het risico te beseffen. Ook doen ze vaak alsof ze iets begrijpen, terwijl dit eigenlijk niet het geval is [EJF 2007; ILO/IPEC 2011].

Volgens het rapport van Stichting Consument en Veiligheid [Oldenziel 2007] raken jaarlijks 400 kinderen onder de 18 gewond op boerderijen en gemiddeld 3 of 4 kinderen per jaar overlijden er zelfs aan. Bij veel ongevallen²² gaat het om kinderen die aan het werk zijn met machines, voertuigen, dieren of handgereedschap. In 2003 bijvoorbeeld overleed een 14-jarige jongen doordat hij met een trekker te water raakte toen hij op de boerderij van zijn oom met een zweelmaschine gras bijeen harkte en in 2005 overleed een jongen van 10 nadat hij zelfstandig met een tractor de koeien van het land ging halen en in de sloot reed. Hoewel kinderen zelf het idee hebben dat het rijden op landbouwvoertuigen ongevaarlijk is en dat ze over de benodigde vaardigheden beschikken, rijden ze zonder degelijke voorlichting en instructie, certificaat en toezicht. De kans op (ernstige of fatale) ongelukken is groot.

De landbouw, maar ook de industriële sector, zijn sectoren waar de werkomgeving niet geschikt is voor kinderen. Ze werken met of (onafgeschermd) in de buurt van voertuigen, machines, gevaarlijke arbeidsmiddelen of gewasbeschermingsmiddelen. Werken aan de lopende band is door een versoepeling van de wet sinds 2007 toegestaan voor kinderen vanaf 13, mits er geen sprake van tempodwang is. Hoewel kinderen die aan de lopende band werken de band meestal kunnen verlaten, bijvoorbeeld voor toiletbezoek, vertellen veel bollenpellers dat zij regelmatig aangespoord worden om hard door te werken en niet te kletsen. In die zin is het werktempo niet helemaal zelf te bepalen. Daarnaast zijn er risico's verbonden aan lopende banden. Kinderen kunnen hun vingers tussen de banden krijgen. Met name in boeren- (familie)bedrijven, waar

---

²² Het is onduidelijk hoeveel van de ongevallen er precies plaatsvinden tijdens het verrichten van arbeid. Er wordt enkel vermeld dat van de ongevallen onder 14-17 jarigen bijna de helft geregistreerd staat als arbeidsongeval. Of en hoeveel ongevallen van kinderen onder de 14 ook tijdens arbeid hebben plaatsgevonden is dus niet uit het rapport op te maken.

kinderen zonder toezicht eieren sorteren, is dit een risico. Bovendien is het werken aan de lopende band buitengewoon saai en eentonig, een duidelijke vorm van repeterende arbeid, waarbij kinderen niet in gevarieerde houdingen kunnen werken.

Een werkomgeving met voertuigen of machines vormt een risico, ook wanneer kinderen er niet zelf mee werken. In de landbouw en de industriële sector werken kinderen veelal vlak naast machines. Bovendien rijden er mensen, en soms zelfs minderjarigen, op vorkheftrucks of andere voertuigen door de schuur of werkplaats. Kinderen moeten niet voor niets vaak permanent persoonlijke beschermingsmiddelen dragen.

Werken met schadelijke stoffen, door te vroege herbetreding van de kas of door werken op het land of met bloembollen, komt regelmatig voor. Kinderen in dit onderzoek klaagden over allergische reacties, zoals rode uitslag en hevige jeuk na het bollen pellen of werk in de kas.

Ook in de horeca en detailhandel komt werk met of in de buurt van machines en/of schadelijke reinigingsmiddelen voor, al zijn hier doorgaans minder grote risico's aan verbonden. De kans op overvallen, dronken mensen, lawaai, slechte weersomstandigheden kunnen de werkomgeving ook ongeschikt voor kinderen maken.

Box 16 en Box 17 illustreren de gevaren in de werkomgeving die voorkomen bij sommige kinderbaantjes.

Box 16. Gevaren van machines, gewasbeschermingsmiddelen en repeterend lopendebandwerk

“Je schuift de borden in de rekken, dan in de vaatwasmachine. Dan komt het er schoon uit en dan zijn de borden loeiheet. Dan moet je heel snel werken. Soms verbrand ik wel mijn handen. Ik heb hier altijd hele rode plekken zitten van de warmte” (Anton, 14 - afwassen in restaurant).

“Eerst moest je dan aan de machine sorteren, komkommers enzo, en alles stonk daar zo! Soms was het snik heet in de kas en dan weer snik koud. Alles ging prikken als je die planten aanraakte” (Tim, 15 - groentekas).

“Ik zag na een dag pellen alleen nog bollen in mijn slaap. Na een tijdje lijkt het net alsof je zelf beweegt in plaats van de band. Dan word ik helemaal duizelig. Het is zo saai, het lijkt alsof de dag nooit voorbij gaat” (Meisje, 14 - bollen pellen).

Box 17. Ongelukken tijdens het werken

“Toen we een grote zaagtafel in de bus wilden zetten, toen gleed dat ding weg want hij was glad en toen viel hij zo op mijn hand. Alle vellen eraf. Ze moesten er echt veel aan doen in het ziekenhuis, ik heb daar een paar uur gezeten. Maar het is gelukkig wel goed genezen. Zware dingen tillen doe ik nog steeds vaak” (Thijs, 14 - gevelreinigingsbedrijf van oom).

“Ik werk met een jongen van 16. We doen ongeveer hetzelfde. Hij mag bijvoorbeeld met slijptol werken. Ik kan het wel, maar dat wil ik zelf nog niet. Ik mag het wel van de baas, maar dan moeten mijn ouders eerst iets ondertekenen. Net als met lassen. Als je te dicht last, dan kan het vlammetje naar binnen gaan en dan ontploft de fles. Als ik de hele boel opblaas, dan zijn ze allemaal dood. Het is wel een keer bij die andere jongen bijna gebeurd. Eigenlijk zijn wij de enige die daar nog werken. Want de rest heeft ontslag genomen. De ene werd overreden door een heftruck en die heeft nu een hernia en de andere werkt nu ergens anders” (Tjeerd, 14 -

vrachtwagen- en campergarage).

“Ik begon al toen ik 11 was, maar ik vind het eigenlijk wel goed dat er regels over minimumleeftijd zijn. Want het is soms ook best gevaarlijk. Maar ja, ik draag werkschoenen en werkkleding, dus het valt wel mee. Het nog wel eens hard tekeer gaan, dat er dingen wegvliegen door de lucht. En ik heb weleens gezien dat een zware auto bijna van de brug afging. Dat was wel gevaarlijk, ik stond er naast. Hij was bijna op mij gevallen, maar hij sloeg de andere kant over. Maar ik was rustig gebleven. Verder heb ik een keer mijn vinger gekneusd daar met gereedschap” (David, 14 - autogarage).

4.3.6 Fysieke arbeidsbelasting

Baantjes waarbij te zwaar moet worden getild of geduwd, niet in gevarieerde houdingen kan worden gewerkt en/of lichamelijke klachten en vermoeidheid ontstaan komen veel voor, vooral bij folders en kranten bezorgen en in de horeca, detailhandel, landbouw en de industriële sector. Zeker wanneer zwaar of repeterend werk lange tijd moet worden uitgevoerd, zorgt dit voor lichamelijke klachten. 8 tot 10 uur lang bollen pellen of bessen plukken, levert bijvoorbeeld, naast kapotte vingers, een pijnlijk en stijf lichaam op. Als dit werk een aantal weken lang 5 dagen per week wordt gedaan kunnen ernstige lichamelijke problemen ontstaan met blijvende gevolgen. Niet voor niets beschouwt de ILO ‘*repetitive mind-numbing tasks*’ als ‘*hazardous work*’, één van de ergste vormen van kinderarbeid [ILO/IPEC 2011].

Kinderen zijn zelf vaak nog niet in staat goed in te schatten wat zij wel en niet aankunnen en aan te geven waar hun grenzen liggen. Ze zijn geneigd te doen wat hen wordt gevraagd en wanneer leidinggevend en werkgevers niet opmerkzaam zijn, kan dit schadelijke gevolgen hebben voor het kind. Zeker voor kinderen met lichamelijke beperkingen of problemen is een baantje snel te zwaar. Maar vaak willen of durven zij dit niet tijdig aan te geven, zoals blijkt uit de voorbeelden in Box 18.

Box 18. Kinderen met lichamelijke problemen en bijbaantjes

“Ik ben wel eens moe door het vakkenvullen. Dat komt ook omdat ik te weinig ijzer in mijn bloed heb. Maar werken vind ik zo leuk dat ik dat wel wil blijven doen. En op school laat ik nooit zien dat ik moe ben. Dus niemand heeft het door, ik doe gewoon net alsof ik heel veel energie heb” (Tabitha, 15 - vakkenvullen in de supermarkt).

“Ik werkte 3 dagen in de week, van 14:00 tot 17:00. En vaak ook nog in het weekend, 4 uurtjes. Ik vond het te zwaar, omdat ik een verkeerd gegroeide rug heb. Daar had ik vooral last van bij het tillen en bij het uit het magazijn halen van spullen, van de kar af tillen en bij bukken. Ik kreeg in het begin meteen last na het werk. De fysiotherapeut zei dat ik meteen moest stoppen. Maar ik ging gewoon een paar maanden door. Ik dacht: ik maak het af, het is nu eenmaal een halfjaar contract. En het staat ook raar op je CV als je zo snel weer stopt. Ik heb uiteindelijk 4 of 5 maanden gewerkt. De supermarkt deed eerst wel een beetje moeilijk. Ze zeiden: ‘je hebt wel voor dit werk gekozen.’ Maar ik wilde het gewoon proberen. Ik heb nog nooit gewerkt” (Celina, 15 - vakkenvullen in de supermarkt).

4.3.7 Psychosociale arbeidsbelasting

Kinderen mogen niet worden blootgesteld aan psychosociale arbeidsbelasting. Psychosociale arbeidsbelasting omvat agressie en geweld, pesten, seksuele intimidatie en werkdruk (stress). De

ernstigste risico's komen voor in de detailhandel en horeca, waar kinderen te maken kunnen krijgen met (gewapende of gewelddadige) overvallen en geweld of agressie van klanten. Zeker wanneer kinderen tot laat in de avond of nacht werken en/of op een plek waar alcohol geschonken wordt en dronken mensen aanwezig zijn, is het risico hoog. Dergelijke incidenten kunnen naast lichamelijk leed een levenslang trauma opleveren bij kinderen.

Verder zijn er baantjes waarin kinderen met seksuele intimidatie, agressie en pesten te maken kunnen krijgen. Dit is met name een risico in de folder- en krantenbezorging, zeker wanneer kinderen vroeg in de ochtend of laat in de avond, wanneer het donker is, alleen hun wijk lopen. Ook zijn er kinderen die met intimidatie of schelden door hun baas te maken krijgen. Kinderen lijken geneigd te zijn dit te accepteren en hun baas de hand boven het hoofd te houden. Dit laat de kwetsbaarheid van kinderen en hun gebrek aan assertiviteit zien.

“De baas is ook wel streng. In het begin lijkt hij echt een klootzak, dan scheldt hij je ook gewoon uit enzo. In het begin schrik je daar wel even van” (Alec, 15- timmerfabriek).

“Laatst praatte ik met een paar jongens, gewoon gezellig. Komt mijn baas daarna helemaal boos naar me toe van: ‘Wat doe jij? Wat moet je met die jongens?’ Hij noemde me zowat een ‘hoer’” (Ayse, 14- restaurant).

Stress is in verschillende baantjes een probleem voor kinderen. Hoe jonger het kind, hoe minder het aan kan, maar hier lijkt in sommige baantjes geen rekening mee te worden gehouden. Kinderen krijgen taken die verboden zijn op hun leeftijd, zoals werken met de kassa of met alcoholische dranken. En met name in de detailhandel en bij oppassen krijgen kinderen soms teveel verantwoordelijkheden. In geval van probleemsituaties kunnen kinderen enorme stress ervaren of in paniek raken. Hierbij moet in acht genomen worden dat kinderen veelal niet op tijd hulp inschakelen als er dingen mis gaan, omdat ze dat als ‘falen’ ervaren en liever hun eigen boontjes doppen, zoals blijkt uit de voorbeelden in Box 19.

Hoge werkdruk en continue aansporing tot hard doorwerken door leidinggevend en werkgevers kan ook stress veroorzaken bij kinderen. Dit lijkt met name in de landbouw voor te komen, waar de werkdruk in oogstseizoenen enorm hoog ligt. Ook in de detailhandel (vakkenvullen) worden ze aangespoord hard door te werken en geconfronteerd met normen die ze moeten halen. Het continue aansporen tot hard werken kan naast stress ook tempodwang in de hand werken. Het kind kan het werktempo niet zelf bepalen wanneer er telkens iemand komt vertellen dat hij harder moet werken. Ook dreiging met ontslag bij het niet goed of snel genoeg uitvoeren van werkzaamheden, zoals in de detailhandel weleens gebeurt, kan leiden tot stress. In Box 20 worden enkele voorbeelden gegeven van aansporing tijdens het werken.

Box 19. Kinderen vragen niet om hulp in probleemsituaties

“Je moet wel zelfstandig zijn. De ouders gaan weg, dus je moet wel zelf dingen kunnen. En niet dat je de hele tijd belt van: waar is dit, waar ligt dat?” (Eline, 14 - oppassen).

“Als er iets gebeurt, probeer ik het wel altijd zelf op te lossen. Ik zal niet zo snel de ouders van het kind opbellen. Alleen als het echt niet gaat. Maar ik zou niet meteen paniek willen zaaien” (Maartje, 15 - oppassen).

“Ik zou niet snel de ouders van het kind bellen. Misschien wel mijn eigen ouders. Dan heb ik ook zo’n falend gevoel en hebben die ouders ook geen leuke avond meer” (Isabelle, 14 - oppassen).

Box 20. Aansporing tot harder werken door werkgever of leidinggevenden

“Ik werkte eerst bij een andere AH. Daar had ik hele jonge teamleiders, maar die wilden dat ik als een speer ging werken en dat lukte niet. Toen hebben ze me ontslagen. Dat vond ik wel raar, want ik was wel altijd voor 22:00 klaar. Ook bij de AH waar ik nu werk had ik in het begin problemen. Omdat ik een meisje ben gaan ze de hele tijd zeggen dat ik op moest schieten. Aan het begin van de werkdag zeggen ze in de briefing altijd dat je snel moet vullen en spiegelen. Snelheid is echt belangrijk” (Fatima, 15 - vakkenvullen).

“Je mag bij ons eigenlijk niet kletsen. Het is de bedoeling dat je gewoon doorwerkt. Ze zeggen tegen mij weleens dat ik moet doorwerken, terwijl ik dan al heel veel heb gedaan. Ik denk soms wel van: laat me lekker met rust! Eén van de teamleiders wil echt dat het stil is, omdat je dan sneller werkt, volgens hem. Dan denk je wel van: een beetje gezelligheid mag ook wel” (Rachel, 14 - orchideeën opsteken in de kas).

“Het is beter om gewoon goed je best te doen. Vooral in het begin zeggen ze dat ook, de baas en zijn vrouw. Die zit ook aan de lopende band. Als ik een beetje langzaam zit te doen, zegt ze meteen dat het sneller moet” (Bart, 14 - bollen pellen).

“Je mag de kruk alleen gebruiken om tegenaan te leunen, niet om helemaal op te gaan zitten. Want dan kom je niet goed bij de band en glippen er teveel bollen tussendoor” (Bollenboer tegen zijn werknemers tijdens het pellen).

4.3.8 Toezicht en voorlichting

Kinderen van 13 of 14 mogen alleen hulparbeid verrichten waarbij sprake is van nadrukkelijk toezicht. Ook op 15-jarigen moet toezicht worden gehouden. Maar aan toezicht ontbreekt het in vele baantjes. Bij oppassen fungeert het kind zelf als toezichthouder voor andere kinderen, bij bezorgbaantjes lopen kinderen alleen over straat. Juist in de baantjes die veel door jonge kinderen gedaan worden is er weinig of geen toezicht.

In overige sectoren laten toezicht en begeleiding ook vaak te wensen over. Veel kinderen gaven aan slecht te zijn ingewerkt. Vaak geven werkgevers nauwelijks voorlichting over het werk en de risico's. Basis- en veiligheidsstrainingen, die volgens de supermarkt-CAO verplicht zijn, hebben kinderen vaak niet gekregen. Ook krijgen kinderen soms te maken met leidinggevenden of teamleiders die, volgens hen, lui en onvriendelijk zijn of die zelf nog minderjarig zijn. Door het in gebreke blijven op het gebied van toezicht en voorlichting overtreden werkgevers de wet.

Een gebrek aan toezicht en voorlichting vergroot de kans op ongelukken, zeker wanneer kinderen met voertuigen, machines of in een gevaarlijke werkomgeving werken. Hoewel werkgevers kinderen soms veiligheidsvoorschriften en beschermingsmiddelen geven, laten ze kinderen gevaarlijke en verboden werkzaamheden uitvoeren, zoals het rijden in voertuigen. De grenzen die werkgevers stellen, liggen ver buiten de wettelijke grenzen. Aanwezigheid van oudere werknemers is ook geen garantie voor veiligheid. Het komt zelfs voor dat kinderen (spelenderwijs) uitgedaagd worden tot roekeloos gedrag door hun toezichthouders.

Box 21. Gebrek aan toezicht en/of degelijke voorlichting

“Handschoenen moet je zelf meebrengen. Er wordt van tevoren alleen uitgelegd hoe het pellen moet en wat je die dag gaat doen. Niets over handschoenen, je komt er vanzelf wel achter dat je die nodig hebt [lacht]” (Jeffrey, 13 - bollen pellen).

“Je hebt bij ons ook van die teamleiders, die zijn 16 ofzo, maar die lopen eigenlijk alleen maar een beetje rond en die krijgen dan € 4,50, voor niks doen!” (Rob, 14 - tomaatplanten snijden in kas).

“De teamleiders zijn heel makkelijk. Ze letten niet echt op je. Soms gaan ze al om 17:00 weg als wij nog tot 19:00 moet werken” (Sharon, 14 - vakkenvullen).

“Je moest heel hard werken en je werd eigenlijk ook helemaal niet begeleid. Dus je moest eigenlijk alles zelf maar uit gaan zoeken. Als je vragen had moest je helemaal iemand gaan zoeken. Maar dan duurt het allemaal weer te lang” (Celina, 15 - vakkenvullen).

“In het begin hebben we het wel een keer erover gehad, dat ik werkschoenen moest dragen en dat ik voorzichtig moest zijn enzo. Ik werk zwart dus heb geen verzekering voor als er wat gebeurt met mij. Dus ik moet gewoon uitkijken. Ik heb ook andere taken dan de rest. Ik mag bijvoorbeeld wel af en toe een auto wegrijden, maar andere dingen mag ik dan weer niet doen” (David, 14 - autogarage).

“En nu op mijn werk rij ik ook weleens [met vrachtwagens]. Gewoon even stukje vooruit, achteruit. Het gaat altijd goed. Ik heb er weleens een lampje afgereden, maar er gebeuren nooit ongelukken. De baas vindt dat goed, die vraagt het juist zelf. Maar als hij weg is gebeurt het volgens mij wel meer. Dan zeggen die collega's van: 'Durf je niet, durf je niet!' En dan zeg ik: 'Dat durf ik wel hoor!' En dan doe ik het” (Roel, 13- vrachtwagengarage).

4.4 Conclusie

De meest gangbare baantjes voor kinderen tot en met 14 jaar zijn oppassen en folders bezorgen. Werk in de landbouw wordt door hen ook vaak gedaan. Vanaf 15 jaar hebben kinderen meer opties en gaan ze de horeca en detailhandel in. Verder zijn er nog een groot aantal andere baantjes die door kinderen gedaan worden.

Het verkrijgen van baantjes is veelal afhankelijk van het sociale netwerk dat kinderen hebben, vooral voor jonge kinderen. Evenals uit de kwantitatieve gegevens, blijkt uit de kwalitatieve gegevens dat kinderen vaak in het eigen bedrijf van familie of kennissen werken, zeker wanneer het minder gangbare bijbaantjes betreft, die op jonge leeftijd eigenlijk nog niet zijn toegestaan.

De belangrijkste voordelen van bijbaantjes hebben te maken met het sociale aspect van het werk, de vrijheid om werktijden zelf in te delen, het kunnen combineren van ontspanning of een hobby met geld verdienen en de leerzame kant van werk. Ieder baantje heeft voordelen, al zijn de baantjes die het meest door jonge kinderen gedaan worden (folders bezorgen, oppassen, bessen plukken, bollen pellen) duidelijk het minst gevarieerd, uitdagend, leerzaam en sociaal.

In vrijwel ieder type baantje komen overtredingen van de wet voor en zijn er verschillende risico's aan te merken, variërend van kleine tot grote risico's met ernstige gevolgen. De volgende punten verdienen de meeste aandacht:

- Zwartwerken, met het risico op hoge boetes van de Belastingdienst, komt in de meeste

sectoren voor. Het betekent werken zonder salarisafspraken, loonstrookjes, verzekering en recht op vakantiegeld of doorbetaling bij ziekte.

- Werken onder de 13 jaar of werkzaamheden verrichten die voor 13-, 14- of 15-jarigen nog niet toegestaan zijn, zoals met de kassa of met alcohol. Dit komt in de meeste sectoren voor, maar met name in de folder- en krantenbezorging en in de landbouw werken kinderen vaak op extreem jonge leeftijd.
- Te lang werken (of klusjes doen) of op verboden dagen/tijdstippen werken, waardoor een slaaptekort of een conflict met tijdsbesteding aan school, huiswerk, sport, sociale contacten of ontspanning kan ontstaan. Dit komt in verschillende sectoren voor, vooral wanneer werk in de familiesfeer plaatsvindt of het baantje tegelijk een hobby is. Met name bij oppassen, betaald optreden en in de horeca werken kinderen tot zeer laat en vooral in de landbouw werken kinderen vaak te lang.
- Onderbetaling (minder dan € 2,47), niet uitbetalen van gewerkte overuren of (onder)betaling in de vorm van stukloon voor repeterend werk. Dit laatste komt vooral bij folder- en krantenbezorging en in de landbouw voor. In de detailhandel (supermarkten) worden overuren soms niet uitbetaald.
- Ernstige risico's met betrekking tot ongelukken door werken met of in de buurt van gevaarlijke machines, voertuigen, schadelijke stoffen of in een anderszins gevaarlijke werkomgeving. In de landbouw en de industriële sector komt dit zeer veel voor. Ook de werkomgeving in de horeca, detailhandel of bij betaald optreden kan onveilig zijn voor kinderen door machines en schadelijke stoffen, maar ook door de aanwezigheid van lawaai of dronken, agressieve mensen.
- Te grote fysieke arbeidsbelasting door te zwaar tilwerk en langdurige en/of repeterende arbeid. Vooral voor kinderen met lichamelijke problemen is dit een groot risico. Werk in de landbouw, in fabrieken, in supermarkten en in de horeca wordt veelal als zwaar ervaren door kinderen, maar ook folder- en krantenbezorging.
- Te grote psychosociale arbeidsbelasting door agressie en geweld, pesten, seksuele intimidatie en werkdruk (stress). De detailhandel en horeca zijn het meest risicovol op dit gebied, omdat hier gewapende of gewelddadige overvallen kunnen plaatsvinden. Ook krijgen kinderen te maken met agressieve (dronken) klanten. (Seksuele) intimidatie en pesten kunnen in alle baantjes plaatsvinden, maar lijken vooral veel voor te komen bij folder- en krantenbezorging op straat. Stress door een te hoge werkdruk, teveel verantwoordelijkheden of door continue aansporing komen in verschillende baantjes voor, maar voornamelijk in de detailhandel, horeca, landbouw, fabrieken en ook bij oppassen en bij onbetaalde klusjes.
- In veel baantjes voor kinderen is er een gebrek aan degelijke voorlichting en toezicht.

Werkgevers en ouders blijken hun verantwoordelijkheid ten opzichte van kinderen en diens veiligheid bovendien slecht te dragen. Kinderen zelf trekken niet tijdig aan de bel wanneer zij hulp nodig hebben en kunnen hun veiligheid en grenzen vaak nog niet goed zelf inschatten. Deze dingen leveren gevaarlijke situaties op. We kunnen ons dus afvragen of de baantjes die wij geschikt achten voor kinderen daadwerkelijk geschikte baantjes zijn. De wet zou kinderen moeten beschermen tegen werk dat een schadelijke invloed op de lichamelijke of geestelijke ontwikkeling van het kind heeft. Maar veelal zijn baantjes die kinderen doen, en vooral de typische 'kinderbaantjes' die gedaan worden door de jongste kinderen (bollen pellen, boerderijwerk, folders bezorgen, oppassen) gevaarlijk, een te grote belasting voor kinderen en/of een te grote tijdsinvestering met een negatieve invloed op school, huiswerk, sport en vrije tijd. Het hebben van

een baantje zou leerzaam moeten zijn, maar wordt vaak totaal niet zo ervaren door het kind. Repeterend, saai, eentonig en/of eenzaam werk draagt niets bij aan de geestelijke of sociale ontwikkeling van het kind.

Hoofdstuk 5

Conclusie

Europa heeft een lange geschiedenis van kinderarbeid. Regulerende wetgeving, flankerende sociale maatregelen, alsmede de invoering van verplicht en gratis onderwijs en de arbeidsinspectie zorgden ervoor dat kinderarbeid grotendeels verdween. Hiermee veranderde de visie op kinderschap: het kind moest kind kunnen zijn, vrij van (geld) zorgen en verantwoordelijkheden van de volwassen wereld.

De laatste decennia lijkt de visie op kinderschap opnieuw te zijn veranderd. Het kind wordt juist weer sneller opgenomen in de volwassenenwereld. Het heeft meer en meer toegang tot informatie, consumptie en werk. Met de nieuwe ideeën over kinderschap en werk is een nieuwe arbeidssector ontstaan, namelijk die van de 'kinderbaantjes', 'naschools werk' of 'bijbaantjes'. Binnen deze sector vallen werkzaamheden die specifiek geschikt zouden zijn voor kinderen, waarvoor weinig training vereist is en die gecombineerd kunnen worden met school.

De gebruikte benamingen - 'baantje' in plaats van 'arbeid' - deproblematiseren het werk dat door kinderen gedaan wordt. Werk wordt nu gezien als een gezonde vrijetijdsbesteding van een kind: goed voor het verantwoordelijkheidsgevoel, de sociale vaardigheden en het leren omgaan met geld. Kinderen doen de baantjes immers vrijwillig, gecontroleerd en buiten schooltijd, anders dan in ontwikkelingslanden het geval is.

Als we alleen de ernstigste vormen van uitbuiting van kinderen 'kinderarbeid' zouden noemen, is Nederland inderdaad in grote mate kinderarbeidvrij. Maar ook bij werk dat onveilig of zwaar is en/of ten koste gaat van andere activiteiten, zoals huiswerk maken, sport, ontspanning en het onderhouden van sociale contacten, kan sprake zijn van kinderarbeid.

Geen van de partijen (ouders, werkgevers en werkende kinderen zelf) lijkt zich echter nog af te vragen of het werk dat kinderen doen daadwerkelijk bijdraagt aan hun ontwikkeling of dat het juist mogelijk schadelijk kan zijn. Ouders gaan ervan uit dat de baantjes geschikt, veilig en leerzaam zijn en vinden bovendien dat wanneer het kind dure spullen wil, het moet gaan werken. Wanneer mogelijk nemen ze hun kinderen zelf in dienst. Werkgevers maken graag gebruik van goedkope arbeid en gaan er, evenals ouders, vanuit dat kinderen daar baat bij hebben. Zelf problematiseren kinderen hun baantje evenmin: hun vriendjes doen het immers ook en ouders vinden het goed. Daarbij is geld hebben en verdienen in toenemende mate belangrijk voor 12- tot en met 15-jarigen. De overheid lijkt eenzelfde koers te volgen: regelgeving wordt versoepeld en controles door de Arbeidsinspecties worden meer en meer teruggeschoefd. Iedereen lijkt er dus bijna klakkeloos vanuit te gaan dat werken goed is voor kinderen en dat de beschikbare baantjes in orde zijn. Alleen in extreme gevallen van uitbuiting, die de pers halen, wordt actie ondernomen.

Kinderarbeid wordt gezien als een probleem dat in Nederland opgelost is. De vraag is of deze aanname terecht is. Veel kinderen in Nederland, evenals in de rest van Europa en in nog grotere mate in de Verenigde Staten, verrichten betaalde arbeid, zo blijkt uit verschillende onderzoeken. Het ontbreekt nog wel aan representatieve gegevens over aantallen, aard, overtredingen en risico's van deze baantjes. En onduidelijk is vooral of het gaat om kinderwerk, wat vooral heilzaam is, of om kinderarbeid, wat de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling van het kind schaadt.

5.1 Resultaten van dit onderzoek

De resultaten van dit onderzoek zijn verkregen uit enquêtes gehouden onder 2514 scholieren tussen de 12 en de 15 jaar oud. Deze scholieren komen van 31 verschillende scholen die representatief zijn verdeeld over provincies, steden en dorpen, opleidingsniveaus, alsmede zwarte en witte scholen. Daarnaast geeft het onderzoek de gegevens weer uit individuele interviews, groeps- en klassengesprekken met 205 kinderen en uit observaties in verschillende sectoren waarin kinderen werkzaam zijn.

Doel van dit onderzoek is om een statistisch significant inzicht in de omvang van betaald werk (bijbaantjes, vakantiewerk) en niet-betaald werk (klusjes) onder 12- tot en met 15-jarige kinderen in Nederland te geven. In de bespreking van de resultaten wordt ingegaan op het type baantjes, de meest voorkomende wetsovertredingen en de daarbij behorende risico's.

Om de grens tussen kinderwerk en kinderarbeid aan te geven bieden de ILO-conventies 138 en 182, geïmplementeerd in Europese Richtlijnen en Nederlandse wetgeving, een duidelijk kader. Kinderen van 12 jaar en jonger mogen niet werken, dat zegt de wet. De 13- en 14-jarigen mogen alleen licht niet-industrieel werk doen, wat de schoolparticipatie niet schaadt. Vanaf 15 jaar mogen kinderen meer, maar gelden er nog steeds strenge regels met betrekking tot hun welzijn en dus tot de zwaarte en de duur van hun arbeid. De Nederlandse Arbeidstijdenwet (ATW), de Nadere Regeling Kinderarbeid (NKR), de Arbeidsomstandighedenwet (Arbo-wet) en het Arbeidsomstandighedenbesluit (Arbo-besluit) bieden in dit onderzoek de basis voor het onderkennen van wetsovertredingen in bijbaantjes.

Uit het onderzoek blijkt dat betaald werk en klusjes in en om het huis gedaan door kinderen belangrijke fenomenen zijn in Nederland. Van alle kinderen had de helft ervaring met betaald werk: 37% had ten tijde van het onderzoek een betaald baantje en 12% had in het verleden een baantje gehad. In de steden ligt dat percentage lager (27%), op het platteland iets hoger (42%). Opmerkelijk is wel het verschil tussen autochtone en allochtone kinderen: respectievelijk 43% en 19% van de kinderen had een baantje. Opvallend in de verschillen is ook dat kinderen met 2 werkende ouders duidelijk vaker baantjes hebben dan kinderen van werkeloze ouders. Een voor de hand liggende verklaring zou het gebrek aan arbeidsethos kunnen zijn; wij denken eerder in termen van een zwakker sociaal netwerk, waardoor kennis van en toegang tot banen minder evident zijn.

Kinderen doen voornamelijk aan oppassen (34%) en folders bezorgen (32%). Daarna komen werk in de landbouw (19%), auto's wassen en vakkenvullen (beide 7%), detailhandel, horeca, schoonmaken en werk in de industriële sector.

Wetsovertredingen op het gebied van minimumleeftijd en maximale arbeidstijden komen veelvuldig voor, zo blijkt uit de cijfers: 22% van de 12-jarigen heeft een baantje en 9% heeft een baantje gehad, terwijl op deze leeftijd nog helemaal niet gewerkt mag worden. Veel van deze 12-jarigen zijn dus op nog jongere leeftijd begonnen met werk, veelal (op naam van hun ouders) als folderbezorgers. Van deze 12-jarige kinderen werkt 7% zelfs meer dan 12 uur per schoolweek. Van alle 12- tot 15-jarige kinderen werkt 3% 5 tot 7 dagen per week, en werkt 8% meer dan de toegestane 12 uur per schoolweek. Op zondagen wordt door 11% van de kinderen gewerkt, hoewel dit voor 13- en 14-jarigen verboden is. In de zomervakanties werkt 8% van de kinderen meer dan 8 uur per dag. Ook verontrustend is dat 27% van de werkende kinderen weleens 's nachts (tussen 19:00 en 06:00) werkt.

Dit zijn onverwacht hoge percentages. In concrete aantallen uitgedrukt is er voldoende reden om zich op deze overtredingen te bezinnen. Op basis van dit onderzoek mogen we voorzichtig

concluderen dat 45.000 12-jarige kinderen in Nederland werken en dat meer dan 18.000 kinderen al eens gewerkt hebben. Nog verontrustender is dat meer dan 3.000 van deze kinderen meer dan 12 uur per week werken, hetgeen zelfs voor 13-, 14- en 15-jarigen niet is toegestaan. Bijna 9.000 kinderen werken meer dan 20 uur per week tijdens de schoolweek en meer dan 23.000 kinderen werken meer dan 8 uur per dag tijdens de schoolvakantie. Ook nachtwerk en zondagswerk, verboden door de wet, komen veelvuldig voor.

Nog meer wetsovertredingen blijken uit de ervaringen van kinderen. Kinderen beginnen bijvoorbeeld in de landbouw of folderbezorging al met werken wanneer zij nog op de basisschool zitten. Oppassen, optreden en horecawerk doen kinderen tot veel te laat op de avond, waardoor zij slaapuren missen en moe in de schoolbanken zitten. Werk in de detailhandel gebeurt ook veel op tijden die niet toegestaan zijn, ook al is de branche formeel georganiseerd. Werk in de landbouw zorgt in drukke seizoenen voor veel te lange werkdagen en -weken. Zeker wanneer kinderen meerdere baantjes hebben werken zij vaak teveel uren. Van alle kinderen die werken, vindt een hoog percentage zijn/haar werk vermoeiend (54%) of zelfs erg vermoeiend (9%). Klachten komen vooral voor in de landbouw, in de horeca en bij vakkenvullers.

Naast overtredingen op het gebied van minimumleeftijden en arbeidstijden komen er vele andere wetsovertredingen voor, zoals repeterend werk (al dan niet op basis van stukloon), zwart werk, onderbetaling, werken met machines en voertuigen, werken in een onveilige werkomgeving, te grote fysieke belasting of psychosociale belasting (stress door agressie, geweld, intimidatie, werkdruk) en gebrek aan toezicht. Veel kinderen doen werk waar ongelukken bij kunnen gebeuren of waar hun veiligheid anderszins niet gewaarborgd kan worden, doorgaans onverzekerd en zonder toezicht of duidelijke voorlichting.

Baantjes zijn dus vaak een zware fysieke belasting, die risico's met zich meebrengen voor de lichamelijke en psychische ontwikkeling van het kind. Dit soort werk is duidelijk in strijd met artikel 32 van het door Nederland geratificeerde kinderrechtenverdrag.

Regels worden dus veelvuldig overtreden, maar op sommige baantjes is ook geen enkele controle door de Arbeidsinspectie, zoals op oppassen of folderbezorging. Ook werk binnen het familiebedrijf lijkt meestal gepaard te gaan met overtredingen en risico's. De informele setting maakt dat er weinig toezicht en controle is. Het betreft hier juist de baantjes waarin de jongste, meest kwetsbare kinderen werkzaam zijn.

Naast commercieel werk, hebben we ook gekeken naar klusjes die kinderen, veelal onbetaald, doen in het huishouden: 87% van de kinderen doet klusjes, meestal huishoudelijk werk, boodschappen doen, helpen in de tuin of oppassen op jongere broertjes en zusjes. In mindere mate gaat het om auto's wassen, zieke familieleden verzorgen en (onbetaald) helpen in het familiebedrijf. Van alle kinderen doet 22% dit meer dan 1 uur per dag, de door de ILO gestelde norm. Dit komt vooral bij allochtone kinderen en kinderen van werkloze ouders veel voor. Deze kinderen, alsmede kinderen van éénondergezinnen, lijken klusjes meer uit eigen beweging te doen, omdat ze dat willen en/of zich verantwoordelijk voelen. Ook deze klusjes, zo blijkt uit de ervaringen van kinderen, zijn niet onprobleematisch: twee derde van de kinderen die vaker dan 1 uur per dag klusjes doen, vindt klusjes vermoeiend, 1 op de 5 heeft weleens lichamelijke klachten door de klusjes. Daarbij zegt 1 op de 5 kinderen minder tijd voor huiswerk te hebben door de klusjes en 1 op de 4 heeft minder vrije tijd.

Uit de ervaringen van kinderen blijkt dat klusjes een grote en veelal stressvolle belasting voor een kind zijn wanneer de thuissituatie onrustig of slecht is, een ouder ziek is of de zorg voor jongere broertjes of zusjes structurele vormen aanneemt. Kinderen doen dan, omdat het moet of omdat ze

zichzelf verantwoordelijk voelen, meer dan zij eigenlijk aankunnen. Dit gaat ten koste van slaapuren en/of tijdsbesteding aan school, huiswerk, sociale contacten, sport en ontspanning. Uit een recent onderzoek van de Universiteit van Amsterdam [Trouw 2011] blijkt dat in Nederland 1 op de 4 jongeren opgroeit met een langdurig ziek familielid en dat meer dan 1 op de 10 jongeren die als mantelzorgers werken lichamelijke en psychische klachten hebben. De reorganisatie van de ziekenzorg zou, indien deze gepaard gaat met toenemende mantelzorg door kinderen, tot meer kinderarbeid kunnen leiden.

5.2 Geschikt werk?

In de landbouw en in de industriële sector is het vrijwel onmogelijk om afgeschermd van gevaarlijke machines en voertuigen te werken. Werk in de horeca gebeurt bijna altijd op plekken waar alcohol wordt geschonken en op plekken waar laat op de avond, in drukte en lawaai, gewerkt moet worden. Baantjes in deze sectoren zijn eigenlijk per definitie niet geschikt voor kinderen. Toch maakt de NRK een uitzondering voor werk op de boerderij die één geheel vormt met het woonhuis. Kinderen mogen hier werken, zelfs op schooldagen. En voor werk in de landbouw, aan de lopende band, is de wet versoepeld. Ook voor het werk in overige sectoren zijn de regels versoepeld. Sinds de zomer van 2011 mogen 15-jarigen tot 21:00 werken tijdens de vakantie. Met name de detailhandel en horeca profiteren hiervan.

Typische kinderbaantjes, zoals folders bezorgen, oppassen of bollen pellen, worden zelden tot nooit ter discussie gesteld. Maar kijkend naar de ervaring van kinderen kunnen we ons afvragen of deze baantjes wel zo geschikt zijn voor hen. Folderbezorging is misschien niet heel onveilig, maar wel zwaar, afhankelijk van weersomstandigheden, saai, eenzaam en draagt nauwelijks bij aan de ontwikkeling van kinderen. Oppassen op kleine kinderen is een grote last op de schouders van jonge kinderen, gebeurt vaak tot heel laat in de avond en kan het oppaskind in gevaar brengen. Bollen pellen gebeurt veelal op veel te jonge leeftijd, veel te veel uren achtereen en voor te weinig loon. Bovendien is het een vorm van repeterend werk, waarbij kinderen kapotte handen en andere lichamelijke klachten, alsmede allergische reacties, oplopen.

Er is een verscheidenheid aan bijbaantjes, maar voor kinderen tot en met 14 jaar zijn er weinig mogelijkheden, zeker wanneer kinderen geen groot sociaal netwerk hebben. Ze hebben weinig andere opties dan oppassen, folders bezorgen of baantjes in de landbouw en de horeca. Juist baantjes die door jongste kinderen gedaan worden, worden vaak uitgeoefend zonder enig toezicht en/of zijn lichamelijk erg zwaar. Vaak gaat het om repeterend werk, dat naast dat het een zware lichamelijke en psychische belasting is, ook nog eens niets bijdraagt aan de geestelijke of sociale ontwikkeling van het kind. Dat soort werk is daarom door de wet verboden.

Het leeraspect van ervaring opdoen met arbeid op jonge leeftijd mag niet uitgevlakt worden, maar dit leeraspect is over het algemeen heel ver te zoeken. In feite staat het belang van de werkgever voorop, die zoekt naar gedweeë, goedkope, flexibele krachten.

Het leeraspect van het bijbaantje zou wel voorop moeten staan. Op basis van dat idee wordt werk door kinderen wel gedoogd, maar is er geen wettelijk minimumloon voor 13- en 14-jarigen. Maar leerzaam zijn de baantjes meestal niet: 39% van de werkende kinderen ervaart hun baantje niet als leerzaam. Veel kinderbaantjes worden als saai, eentonig en/of eenzaam ervaren. Ze lijken in het geheel niet bij te dragen aan de geestelijke of sociale ontwikkeling van het kind.

Ook kan men zich afvragen: Hoe leerzaam is repeterend werk, zoals bollen pellen, fruit plukken,

afwassen of folders rondbrengen? Ja, het kind leert wat het is om te werken en geld te verdienen. Maar een groot deel van dit leerzame aspect gaat verloren door het feit dat kinderen in dergelijke baantjes als het om geld gaat, meestal zwart werken en dus niets leren over contracten, belasting, loonstrookjes, rechten en plichten. En je kunt je ook afvragen in hoeverre een kind leert met geld om te gaan als het slechts € 2,00 of € 3,00 per uur verdient. Tegenwoordig kun je daar net een kop koffie voor kopen. De dure *Playstations*, *Blackberries* en *iPhones* waar kinderen hun geld het liefst aan uitgeven liggen ver buiten hun bereik, tenzij ze elke week een groot aantal uren werken.

De enquête wijst uit dat 2 op de 5 werkende kinderen zijn/haar werk niet leerzaam vindt. Omgekeerd, hoe ouder een kind is, hoe meer hij/zij zegt veel te leren van zijn/haar werk, maar de percentages liggen laag (12% van de 12-jarigen versus 29% van de 15-jarigen). Dit heeft te maken met het type baantjes dat toegankelijk is voor oudere kinderen. Terwijl jonge kinderen vaak alleen in repeterende, saaie en weinig inhoudelijke baantjes terecht kunnen, zoals kranten bezorgen, kunnen zij hoe ouder ze worden, naar eigen mening, meer interessant en gevarieerd werk doen.

De belangrijkste motivatie voor kinderen om een bijbaantje te nemen is overduidelijk het geld dat dit met zich meebrengt en de mogelijkheid om daardoor autonoom te participeren in de consumptiemarkt: zelf verdienen en zelf besteden en daardoor onafhankelijk worden van de volwassen wereld. Driekwart van de kinderen noemde als motivatie het verdienen van extra zakgeld om leuke dingen van te doen of om kleding en modeartikelen van te kopen. Andere overwegingen werden genoemd en in alle gevallen kunnen meervoudige overwegingen een rol spelen, maar de eenduidigheid van de antwoorden mag tot de conclusie leiden dat kinderen vooral werken om het geld en dat andere, meer strategische overwegingen - het leren van een vak, ondervinden wat werken is, sociale vaardigheden opdoen, discipline leren, met geld leren omgaan - veel minder prominent aanwezig zijn.

Een risico van de bijbanen is dat er een conflict ontstaat met de overige tijdsbesteding van kinderen aan school, huiswerk en vrije tijd: 1 op de 4 kinderen zegt vaak (3%) of soms (23%) te weinig tijd voor huiswerk over te houden als gevolg van zijn/haar bijbaan. Naarmate kinderen ouder worden, hebben zij vaker te weinig tijd voor huiswerk door hun werk. Kinderen gaan dan meer dagen per week werken, maar hebben tegelijkertijd meer huiswerk en een toenemende schooldruk. In het onderzoek is niet gekeken naar de gevolgen voor de schoolresultaten maar verontrustend is wel het simpele gegeven dat bijvoorbeeld een derde van de 15-jarigen, die in een heel cruciaal moment van hun ontwikkeling zitten, aangeeft minder tijd voor schoolse activiteiten te hebben. Bijna een derde van alle kinderen was het bovendien eens met de stelling dat werken een slechte invloed heeft op schoolprestaties.

Welke verantwoordelijkheid hebben ouders en werkgevers? De meeste ouders vinden het goed dat hun kind werkt, maar ongeveer 9% van de kinderen gaf aan dat zij niet weten wat hun ouders ervan denken. Het werk van kinderen en de risico's die het met zich brengt blijken dus niet altijd onderwerp van gesprek te zijn. De veiligheid van hun kind en de zorg om goed onderwijs staat blijkbaar niet altijd voorop. Menig ouder ontduikt de wet om het kind op 11- of 12-jarige leeftijd aan het werk te kunnen laten gaan, op hun eigen naam. Ze leren kinderen al op tractoren en vrachtwagens rijden als ze nog op de basisschool zitten. Werkgevers, aan de andere kant, lijken vooral uit te zijn op goedkope arbeidskrachten. Ook zij overtreden de wet veelvuldig en lijken het welzijn van kinderen niet als prioriteit te hebben.

Wetten - en controle daarop - zijn dus nodig. Het enkel geven van voorlichting en onderzoeken van meldingen van misstanden, zoals de Arbeidsinspectie nu doet, kunnen overtredingen van de wet en gevaarlijke situaties waarin kinderen werken niet voorkomen. Het beleid gaat er gemakshalve van

uit dat kinderen 'assertiever' zijn geworden, hun rechten eisen en niet met zich laten sollen. Daarvan is in dit onderzoek weinig gebleken.

Kinderbaantjes zijn heel dikwijls de banen die, ondermeer omdat ze laag betaald zijn, niet gewild zijn door volwassenen. Door de typering als 'kinderbaantje', het werk van kinderen niet als 'echt' werk te zien, wordt het werk goedkoper en onderbetaald. De zogenaamde economische, psychologische en educatieve voordelen van kinderwerk leiden de aandacht af van de mogelijke schadelijke effecten. Door de drang tot consumptie, die tegenwoordig al op jonge leeftijd aanwezig is, hebben kinderen behoefte aan een eigen inkomen en laten zij zich in met deze tweederangs banen.

Kinderarbeid is nog steeds aanwezig in Nederland. Het fenomeen wordt echter al decennia lang niet meer ter discussie gesteld. Het kind wil zelf werken en vindt dat hij/zij dat aankan en zelf moet kunnen bepalen. Ouders en werkgevers houden zich ook niet aan de regels en nemen soms zelfs doelbewust maatregelen om deze te ontduiken. De overheid breidt mogelijkheden tot werk alleen maar uit, zonder eerst te onderzoeken of versoepeling van de wet wel gewenst is en het welzijn van het kind niet schaadt. De Arbeidsinspectie controleert veel van de bijbaantjes niet eens. Ze richt zich vooral op het geven van voorlichting over wetgeving en veiligheid aan werkgevers. Maar daarmee wordt ervan uitgegaan dat werkgevers de beste bedoelingen hebben. Gezien de vele wetsovertredingen lijkt dit erg onwaarschijnlijk.

Wetsovertredingen komen veelvuldig voor bij kinderbaantjes. Hieraan zijn verschillende risico's verbonden. Het werk kan direct gevaarlijk zijn of kan een belemmering voor de fysieke of geestelijke ontwikkeling van het kind zijn.

Overtredingen zijn er in gradaties. Niet iedere overtreding is even ernstig en niet in ieder geval komen evenveel overtredingen voor. Wat zijn de effecten van kinderbaantjes op kinderen? Wanneer kan er worden gesproken van schadelijke kinderarbeid of van uitbuiting? Wat zijn de directe en indirecte gevolgen voor schoolprestaties. Vervolgonderzoek in deze is dringend gewenst.

Bovendien blijkt uit dit onderzoek de kwetsbaarheid van kinderen. Meer dan volwassenen lijken kinderen druk van leeftijdsgenoten en ouders, almede de drang om te consumeren en geld te verdienen te ervaren. Kinderen zijn nog niet in staat hun eigen grenzen te bewaken, hun vaardigheden en verantwoordelijkheid in te schatten, tijdig hulp in te schakelen en ook zijn ze niet assertief genoeg om op te komen voor hun rechten of behoeften. Ongemerkt ervaren kinderen bovendien vaak een gevoel van verantwoordelijkheid ten opzichte van hun familie. Ze zullen daarom werken in een familiebedrijf of klusjes doen in en om het huis niet snel weigeren of bekritisieren, ook al is het eigenlijk teveel voor hen. Tegelijkertijd worden kinderen op grote schaal ingezet als goedkope arbeidskrachten, door werkgevers die meerdere belangen hebben dan alleen het welzijn van het kind. Waar ligt bij een kind de grens tussen vrijheid en onvrijheid door druk van buitenaf, in de breedste zin van het woord? Ook dit thema dient nader onderzocht te worden.

Literatuur

- Adetunji, J (2010) 'Children found working in freezing field are taken into care', *Guardian*: 24 Oktober 2010.
- Arbeidsinspectie (1998) *Het komt in de bus. Evaluatieverslag landelijk project krantenbezorging*. Roermond: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Arbeidsinspectie (2007) *Vakantiewerk 2007. Jong geleerd is oud gedaan?!* Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Arbeidsinspectie (2009) *Arbo in bedrijf 2008. Een onderzoek naar de naleving van arbo-verplichtingen, blootstelling aan arbeidsrisico's en genomen maatregelen in 2008*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Arbeidsinspectie (2011a) *Vakantiewerk 2011*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Arbeidsinspectie (2011b) *Vakantiewerk en bijbanen in 2010. Resultaten 2010 programma kinderen en jeugdigen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Blanchard, F (1986) *Child Labour: A Briefing Manual*. Geneva: ILO.
- Boudhiba, AW (1983) *Exploitation of child labour: Final report of the Special Rapporteur of the United Nation sub-commission on prevention of discrimination and protection of minorities*. Geneva: UN.
- Brinkgreve, C (2004) *Vroeg mondig, laat volwassen*. Amsterdam: Augustus.
- Cathy, R (2002) *Enfants au travail. Attitudes des Elites en Europe Occidentale et Méditerranéenne aux XIX et XXe Siècles*. Aix en Provence: Publications de l'Université de Provence.
- CBS (2004) 'Steeds meer mensen in stedelijke omgeving.' Beschikbaar op de CBS internetwebsite: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/nederland-regionaal/publicaties/artikelen/archief/2004/2004-1375-wm.htm>
- CBS (2010) *Jaarboek onderwijs in cijfers 2010*. Den-Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CNV Dienstenbond (2008) 'Overvallen supermarkten grote bedreiging voor jongeren.' Beschikbaar op de CNV Dienstenbond internetwebsite: http://www.cnvdienstenbond.nl/branches-en-bedrijven/handel/supermarkten/artikel/34222/?tx_ttnews%5Byear%5D=2008&tx_ttnews%5Bmonth%5D=11&cHash=df141a19e6
- CNV Dienstenbond (2010) *Naleving CAO Supermarktpesoneel*. Hoofddorp: CNV Dienstenbond.
- Cunningham, H & PP Viazzo (1996) *Child labour in historical perspective, 1800-1985: Case studies from Europe, Japan and Colombia*. Florence: UNICEF/Instituto degli Innocenti.
- De Gruyter, R (2005) 'Kinderarbeid: Wie van de tien?' *Elsevier*.
- Dohmen, J (2010) 'Inspectie waarschuwt gemeenten voor kinderarbeid.' *Elsevier*.
- Dorman, P (2001) *Child labour in the developed economies*. Geneva: ILO/IPEC.
- EJF (2007) *The children behind our cotton*. London: Environmental Justice Foundation.
- Engwall, K & I Soderlind (2007) *Children's work in everyday life*. Stockholm: Institute for Future Studies.
- FNV Bondgenoten (2011) 'Negeren ultimatum door werkgevers leidt tot acties in supermarkten.' Beschikbaar op de FNV Bondgenoten internetwebsite: http://www.fnvbondgenoten.nl/mijnbranche/branches/supermarkten/nieuws/416971_negeren_ultimatum_door_281011/
- FNV Jong (2011) 'Allochtone jongere minder assertief.' (Persbericht) Beschikbaar op de FNV Jong internetwebsite: <http://www.fnvjong.nl/Media/225046/226831/persbericht-23-juni-2011>
- Frederiksen, L (1999) 'Child and youth employment in Denmark: Comments on children's work from

- their own perspective', *Childhood: A Global Journal of Child Research*, 6(1):101-112.
- Fyfe, A (1989) *Child labour*. Cambridge: Polity Press.
- HBD (2011) 'Bestrijding van winkelcriminaliteit: feiten & cijfers.' Beschikbaar op de HBD internetwebsite: <http://www.hbd.nl/pages/933/Onderwerpen/Bestrijding-van-winkelcriminaliteit/Feiten-en-cijfers.html>
- Hindman, HD (2002) *Child labor. An American history*. New York: M.E. Sharpe.
- Hiteq (2008) *Kenmerkend vmbo: Een vergelijkend onderzoek naar de kenmerken van vmbo-leerlingen en de generatie Einstein*. Hilversum: Hiteq.
- Hobbs, S & J McKechnie (1997) *Child employment in Britain: A social and psychological analysis*. Edinburgh: The Stationery Office Ltd.
- ILO (1997) *Economically active population, 1950-2010*. STAT Working Papers
- ILO (2010a) *Accelerating action against child labour: Global report under the follow-up to the ILO Declaration on fundamental principles and rights at work*. Geneva: ILO.
- ILO (2010b) *Global child labour developments: Measuring trends from 2004 to 2008*. Geneva: ILO.
- ILO/IPEC (2002) *Every child counts. New global estimates on child labour*. Geneva: ILO.
- ILO/IPEC (2011) *Children in hazardous work: What we know, what we need to do*. Geneva: ILO/IPEC.
- James, A (1984) 'Children's experience of work', *ESRC Newsletter*, 51.
- James, A et al. (1998) *Theorizing childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Kao, G & M Tienda (1995) 'Optimism and achievement: the educational performances of immigrant youth', *Social Science Quarterly*, 76:1-19.
- Lavalette, M (1994) *Child employment in the capitalist labour market*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Lavalette, M (1999) *A thing of the past? Child labour in Britain in the nineteenth and twentieth centuries*. New York: St Marten's Press.
- Lavalette, M (2000) 'Child employment in a capitalist labour market: The British case', in B. Schlemmer (ed.), *The Exploited Child*, New York: Zed Books.
- Leonard, M (2002) 'Working on your doorstep. Child newspaper deliverers in Belfast', *Childhood*, 9(2):190-204.
- Lieten, GK (2009) *Child labour and child rights*. Dhaka: University Press Limited.
- Lieten, GK (2010) 'The ILO setting the terms in the child labour debate', in J. Van Daele et al. (eds.), *ILO histories: Essays on the International Labour Organization and its impact on the world during the twentieth century*. Bern: Peter Lang.
- Lieten, GK & SJ De Vos (2010) 'In den bloeitijd des levens...' Over kinderen in slavernij wereldwijd', in A. Bijnaar (ed.), *Kind aan de ketting. Opgroeien in slavernij toen en nu*, 181-194. Amsterdam: KIT Publishers.
- Lieten, GK & E van Nederveen-Meerkerk (eds.) (2010) *Child labour's global past*. Bern: Peter Lang.
- Marijnissen, J (2001) 'Kinderarbeid in Nederland', *Tribune*, 37.
- McKechnie, J & S Hobbs (eds.) (1998) *Working children, reconsidering the debates: Report on the International working group on child labour*. Amsterdam: Defence for Children International.
- McKechnie, J & S Hobbs (1999) 'Child labour: The view from the North', *Childhood*, 6(1):89-100.
- Meuwese, S et al. (2005) *Handboek internationaal jeugdrecht*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- MinSZW (2009) *Arbobaans 2009: Kwaliteit van de arbeid, effecten en maatregelen in Nederland*. Hoofddorp: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- MinSZW (2010) *Vakantiewerk 2010*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

- MinSZW (2011) 'Regeling van de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 19 juli 2011, nr. G&VW/AA/2011/10623', *Staatscourant*, 13668.
- Nardinelli, C (1990) *Child labor and the Industrial Revolution*. Bloomington: Indiana University Press.
- NIBUD (2011) *Scholierenonderzoek 2010-2011*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.
- NOS (2011) 'Talenten: zorgenkindjes of avonturisten?' Beschikbaar op de NOS internetwebsite: <http://nos.nl/artikel/228843-talenten-zorgenkindjes-of-avonturisten.html>
- Oldenziel, K (2007) *Ongevallen bij kinderen op de boerderij*. Amsterdam: Stichting Consument en Veiligheid.
- Peereboom, K et al. (2007) *Lopende bandarbeid door 13, 14 en 15 jarigen?* Den-Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Postma, A (1977) *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de Kinderwet-Van Houten*. Deventer: Kluwer.
- Rahikainen, M (2004) *Centuries of child labour: European experiences from the seventeenth to the twentieth century*. Aldershot: Ashgate.
- Spangenberg, F & M Lampert (2011) *De grenzeloze generatie en de onstuitbare opmars van de B.V. Ik*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Sykes, K (2003) 'Introduction: The ethnography of children's and youth's work in the age of capitalist restructuring', *Critique of Anthropology*, 23(1):5-16.
- Tap, R et al. (2005) *Kinderarbeid in Nederland in 2005*. Amsterdam: Regioplan, No. 1292.
- Trouw (2011) 'Kind chronisch zieke ouder in de knel', *Trouw*: 10 november 2011.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal (2001) *Actieprogramma kindarbeid*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Van der Hoeven, K (2010) *Kinderarbeid onder strenge voorwaarden*. Den Haag: AAVN.
- Van Duren, I & T Knipping (2011a) 'PvdA eist opheldering van KNVB en minister na VI-onderzoek. De sluiproute van de spelersmarkt', *Voetbal International*, 5:68-71.
- Van Duren, I & T Knipping (2011b) 'Vrijgave makelaarsmarkt leidt tot misstanden met jonge kinderen', *Voetbal International*, 4:56-59.
- Vleggeert, JC (1964) *Kinderarbeid in Nederland 1500-1874. Van berusting tot beperking*. Assen: Van Gorcen.
- Volkskrant (2011a) 'De slaaf van de Dappermarkt', *Volkskrant*: 14 november 2011.
- Volkskrant (2011b) 'Nonchalance bij naleving regels voor vakantiewerkers', *Volkskrant*: 22 juli 2011.
- Wegman, D & L Davis (1999) 'Protecting youth at work', *American Journal of Industrial Medicine*, 36(5):579-583.
- Weidema, N (2007) 'Kinderarbeid volgens het boekje', *Intermediair*.
- Wielemans, W (2000) *Ingewikkelde ontwikkeling. Opvoeding en onderwijs in relatie tot maatschappij en cultuur*. Leuven: Acco.
- Zelizer, V (1984) *Pricing the priceless child. The changing social value of children*. New York: Basic Books.

Appendix 1.

Spreiding onderzochte scholen in Nederland

